

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Μάιος 2001 • τεύχος 88 • δρχ. 1000 • € 2,93

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάιος 2001
τεύχος 88 • δρχ. 1000/2,93 ευρώ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτησια (12 τεύχη): 10.000 δρχ./29,3 ευρώ
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ./14,6 ευρώ
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ./22 ευρώ
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ./44 ευρώ

Ευρώπη

Έτησια (12 τεύχη): 12.000 δρχ./35,2 ευρώ

Άλλες χώρες

Έτησια (12 τεύχη): 15.000 δρχ./44 ευρώ

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρεά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Μαρίνα Κόντη, Μεσόγεια: Τό τρένο τής μεγάλης τοιμεντοποίησης ή «τσιμέντο νά μήν γίνει»	5
Φραγκίσκος Κολίσης, Για τή Βιοτεχνολογία	8
Σωτήρης Βανδῶρος, Μαθήματα δημοκρατίας;	9
Άγγελος Έλεφάντης, «Τί αλλάζει στό σχολείο;»	12

Δημήτρης Α. Παπαδόπουλος, Λεωνίδας Λουλούδης, «Η σιωπή τῶν πολιτῶν»	14
Γιώργος Μαργαρίτης, Πήραν τήν Πόλη οί ὄχτροί	20
John Holloway, Οί Ζαπατίστας καί οί κοινωνικές έπιστήμες	22
Παναγιώτης Θανασάς, Κάρολ Σμίτ: Ένας έπικαιρος ρομαντικός	29
Ζωή Κατσιαμπούρα, Τό μυθιστόρημα καί ή παρηγορία	32

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Άλέξης Ζήρας, Ό φαντασιώδης ρεαλισμός του Βασίλη Μπενόπουλου	38
Γιώργος Μαρκόπουλος, Γιάννη Βαρβέρη: «Ποιήματα» (1975-1996)	42
Κώστας Βούλγαρης, Για το βιβλίο του Θανάση Χατζόπουλου, Κελί	45
Ένα φάντασμα πλανιέται	46
Γιώργος Φαράκλας, 15 χρόνια «Μουσικολογία»	47
Άρχεΐα Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας, Περιοδικό «Άρχεΐοτάξιο»	47
Historien: Η Ίστορία ως διακύβευμα	48

Έξώφυλλο: Γιάννης Τσαρούχης, Πορτραίτο Ν.Α., 1949.
Λάδι 61x50,3. Συλλογή Α. Ξύδη.

Μεσόγεια: Τό τρένο τῆς μεγάλης τσιμεντοποίησης ἢ «τσιμέντο νά μὴν γίνει»

Οἱ κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας καθώς καί ἄλλων ἀστικῶν κέντρων γνωρίζουν πολύ καλά τίς συνέπειες τῆς τσιμεντοποίησης τῆς Ἀθήνας. Δέν ἔμεινε σημεῖο «ἀναξιοποίητο», ὅλα μπαζώθηκαν, δομήθηκαν ἀναρχα, κατακλύστηκαν ἀπό μπετόν. Ἀκόμα καί τά ἔργα βελτίωσης τοῦ χώρου, ἄρα τῆς ποιότητας τῆς ζωῆς μας (πάρκα, ἀλσύλλια, γειτονιές) «ἐξωραΐστηκαν», ἄλλα ὑπό τό κράτος τῆς μεταμοντέρνας ἢ κίτς αἰσθητικῆς καί ἄλλα ὑπό τό κράτος τῆς «ὀρθολογικῆς χρήσης» τοῦ χώρου. Οἱ πλατεῖες διαμορφώθηκαν ἔτσι πού νά μὴν βρίσκει κανεῖς οὔτε ἓνα τετραγωνικό μέτρο χώματος. Μπήκαν τουβλάκια, κάγκελα, πλάκες Καρύστου, τσιμέντο καί λοιπά οἰκοδομικά ὑλικά καί πλάκωσαν τά χορτάρια πού φύονταν «ἀναρχα». Καί οἱ ἐλάχιστοι χώροι πρασίνου πού ξέφυγαν ἀπό τήν ἀνάπλαση δέν θά ἀργήσουν νά μπουῖν στήν τροχιά τοῦ ἐξωραϊσμοῦ. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀθήνας γιά νά βροῦν μιά σπιθαμή χώματος ἢ νά ἀναπνεύσουν λίγο ἀέρα, πού δέν θά περιέχει διοξείδιο τοῦ ἀνθρακα, τρέχουν στά κοντινά βουνά (Ἰμηττός, Πάρνηθα) ἢ στίς περιοχές τῆς Ν.Α Ἀττικῆς (Παιανία, Ραφήνα, Γλυκά Νερά, Μαρκόπουλο κλπ.).

Ὅχι ὅμως γιά πολύ ἀκόμα. Ἡ ὥρα τῆς μεγάλης τσιμεντοποίησης στά Μεσόγεια πλησιάζει. Ὅπως πληροφορούμαστε ἀπό δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων αὐτῶν τῶν ἡμερῶν (βλ. Καθημερινή καί Αὐγή τῆς 15ης Μαΐου 2001) τό ὙΠΕΧΩΔΕ προωθεῖ σχέδιο Προεδρικοῦ Διατάγματος μέ τό ὁποῖο μειώνεται ἡ ἀρτιότητα τῶν ἐκτός σχεδίου οἰκοπέδων σέ 10 στρέμματα, ἀπό 20 πού εἶναι σήμερα (ισχύει ἀπό τό 1979), ἐνῶ καθορίζονται «ζῶνες ὑψηλοῦ τουρισμοῦ» (π.χ. παραλιακή ζώνη Βραυρώνας), ὅπου ἡ ἀρτιότητα τῶν οἰκοπέδων γιά τουριστικές ἐγκαταστάσεις ὀρίζεται στά 4 στρέμματα. Τό ἐν λόγω νομοσχέδιο πού ὀριοθετεῖ καί καθορίζει τίς χρήσεις γῆς καί ὄρων δόμησης στήν περιοχή Ἀνατ. Ἀττικῆς-Μεσογείων βρίσκεται αὐτή τή στιγμή στό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, τό ὁποῖο καί τελικά θά κρίνει τή νομιμότητα τῶν ρυθμίσεων.

Κατά τ' ἄλλα ἡ ἱστορία τῆς οἰκιστικῆς ἐπέκτασης θά ἐπαναληφθεῖ. Ἀπό τήν ΕΠΑ (Ἐπιχείρηση Πολεοδομικῆς Ἀνασυγκρότησης) πού ἔλαβε χώρα τό διάστημα 1983-1994 καί πού στόχο εἶχε τήν ἔνταξη στό σχέδιο πόλης ἐκτεταμένων περιοχῶν μέ αὐθαίρετη δόμηση καταλήγουμε στή ΖΟΕ (Ζώνη Οἰκιστικοῦ Ἐλέγχου), ἐργαλεῖο σχεδιασμοῦ καί ἐλέγχου τοῦ ἐξωαστικοῦ χώρου.

Στό ἐπίσημο «κυβερνοσημεῖο» τοῦ ὙΠΕΧΩΔΕ μπορούμε νά πληροφορη-

θοῦμε διάφορα καί ὠραῖα πράγματα πού δίνουν τήν εἰκόνα τῆς δέσμευσης τῆς κυβέρνησης γιά προστασία τοῦ περιβάλλοντος, ἐλέγχου καί «ὀρθολογικῆς διαχείρισης» τῶν περιαστικῶν περιοχῶν.

Ο νόμος 1515/1985, μέ τόν ὁποῖον θεσμοθετήθηκε τό Ρυθμιστικό Σχέδιο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Ἀθήνας, προέβλεπε τή χωροταξική καί πολεοδομική ὀργάνωσή της. Προβλέπονταν μέτρα γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, μέτρα γιά τήν «οἰκολογική ἀνασυγκρότηση τῆς Ἀθήνας, τήν προστασία τῆς γεωργικῆς γῆς, τῶν δασῶν, τῶν ὑγροτόπων [...] τοῦ τοπίου, τῶν ἀκτῶν, τῆς ἱστορικῆς καί πολιτιστικῆς κληρονομιάς» κλπ. Μεταξύ ἄλλων στούς στόχους τοῦ Ρυθμιστικοῦ γίνεται λόγος γιά «ἐξισορρόπηση τῶν κοινωνικῶν ἀνισοτήτων ἀπό περιοχή σέ περιοχή τῆς πρωτεύουσας». (Εἶναι πλέον γνωστή ἡ κοινωνική ἰσότητα πού ἐπετεύχθη μεταξύ π.χ. τοῦ πολίτη Αἰγάλεω καί τοῦ πολίτη Κηφισιάς).

Τίποτε ἀπό ὅλα αὐτά δέν ἔγινε, παρά τή θεσμοθέτησή τους. Ἄντ' αὐτῶν σήμερα, τό 2001, προωθείται τό σχέδιο Π.Δ., περί οἰκοπεδοποίησης τῶν Μεσογείων καί λανσάρεται ὡς «ἀναγκαῖο κακό», ἐνόψει Ὀλυμπιάδας 2004 καί ἀεροδρομίου Σπάτων. Εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ ἐξεύρεση γῆς γιά νόμιμη δόμηση ἔτσι ὥστε νά καλυφθοῦν οἱ ἀνάγκες πού διαμορφώνονται ἀπό τίς νέες συνθήκες, λέει τό Ὑπουργεῖο. Δέν μᾶς λέει ὅμως γιατί οἱ ΖΟΕ ἤ ὅ,τι ἄλλο σχεδιάζεται γιά τήν προστασία μας, γιά τό «κοινό καλό» κλπ. δέν σχεδιάστηκαν, δέν θεσμοθετήθηκαν πρῖν τήν κατασκευή τοῦ ἀεροδρομίου El Venizelos (κατά τό El Paso). Γιατί ἔπρεπε νά χτιστεῖ τό ἀεροδρόμιο, μέρος τῆς Ἀττικῆς ὁδοῦ καί μετά, τρέχοντας, τό Ὑπουργεῖο νά προσπαθεῖ νά σχεδιάσει τό πῶς καί τί θά γίνει μέ τήν ὑπόλοιπη περιοχή.

Βρισκόμενη ἀκόμα στήν κυβερνοσελίδα τοῦ ὙΠΕΧΩΔΕ πληροφοροῦμαι ὅτι τό πρόγραμμα τῶν θεσμοθετήσεων τῶν ΖΟΕ «παρουσιάζει μιά σχετική καθυστέρηση ὀρισμένων μηνῶν [...] πού ὀφείλεται κατά κύριο λόγο σέ μιά μακρά μεταβατική περίοδο μέ ἀναφορά στίς Δημοτικές ἐκλογές τοῦ Ὀκτωβρίου 1994 [...]. Κατά τήν πολύμηνη αὐτή μεταβατική περίοδο πολλοί ὀργανισμοί τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης δέν ἦταν ἔτοιμοι ἤ δέν εἶχαν ἐξουσιοδοτήσεις νά ἐκφέρουν συλλογικές καί δεσμευτικές ἀποφάσεις». Ἔ, βέβαια, κάτι οἱ ἐκλογές, κάτι ἡ σύγκρουση μέ τούς τοπικούς παράγοντες (οἱ ὁποῖοι μέ τίποτα δέν ἤθελαν τό ἀεροδρόμιο τῶν Σπάτων ἀλλά μόλις φτιάχτηκε λύσσαξαν γιά νά συρρικνωθοῦν οἱ ζῶνες προστασίας καί ἀρτιότητας), καθυστέρησαν τά διατάγματα, καθυστέρησαν οἱ γνωμοδοτήσεις, καθυστέρησε ἡ προστασία τῆς ἀττικῆς γῆς καί τοῦ δημοσίου συμφέροντος.

Ὅμως, ὅπου νά ναι, προωθοῦνται τά ἀντίστοιχα προεδρικά διατάγματα (ὅτι ἔγινε μέ τό περίφημο ἄρθρο 24, περί προστασίας τῶν δασικῶν ἐκτάσεων) πού θά ἀφοροῦν μελέτες γιά:

- Ζῶνες Οἰκιστικοῦ Ἐλέγχου (ἤ, ἀλλιῶς, μὴν χτίζετε κάτω ἀπὸ 1 στρέμμα).
- Ζῶνες Προστασίας Ὀρειῶν Ὀγκων (ἔ, ὄχι νὰ κάψετε καὶ τὰ δάση!)
- Ζῶνες Προστασίας Ρεμάτων (τὴν ἐπόμενη φορά πού θά δῶ νὰ μπαζώνετε ρέμα θά σᾶς κανονίσω ἐγώ- τό κράτος δηλαδή).

Καί ὀλίγον πολιτισμός. Στό σχέδιο διατάγματος πού ἐπεξεργάζεται τό ΣτΕ γίνεται λόγος, μεταξύ ἄλλων, γιά «πολιτιστικές-παραγωγικές ἐγκαταστάσεις μέ κύριο χαρακτήρα τὴν προβολή τῆς παραδοσιακῆς οἰνοποιητικῆς δραστηριότητας τῆς περιοχῆς». Θά συνδυάζονται «παραδοσιακά οἰνοποιεῖα μέ χώρους ἐκθέσεων». Εἶναι σάν νὰ βλέπω νεαρές ἀπὸ τό Μαρκόπουλο νὰ φορᾶνε παραδοσιακές ἐνδυμασίες προσφέροντας μέ πλατύ χαμόγελο ἓνα ποτηράκι *retsina* στοὺς τουρίστες, πού περιμένουμε ὅλοι μέ μεγάλη ἀγωνία καὶ χαρά, τὸν Αὐγούστο τοῦ 2004. Παράλληλα στίς ἐγκαταστάσεις ἀναψυχῆς πού προβλέπεται νὰ κτισθοῦν, παραδοσιακοὶ χοροὶ θά λαμβάνουν χώρα, μεταξύ ἄλλων καὶ τό *syrtaki*, ἐνῶ ὄμορφες καὶ ὄμορφοι ἰθαγενεῖς θά προσφέρουν «κατσικάκι καὶ *Kourtaki*» στοὺς περαστικούς. Τό σενάριο μπορεῖ νὰ συνεχισθεῖ στὴν παραλία τῆς Βραυρώνας, ὅπου ὅλοι μαζί, τραγουδώντας, θά μπορούμε νὰ ξεκουραζόμαστε στίς ἄπειρες σεζλόγκ πού θά ἔχουν «προσεκτικά» τοποθετηθεῖ στὴν παραλία, ἐνῶ μετὰ τό μπάνιο μας θά μπορούμε νὰ πίνουμε τό ἀπεριτίφ μας, ἀκριβῶς δίπλα στό κύμα, σ' ἓνα ἀπὸ ὅλα αὐτά τὰ ὄμορφα κλάμπ πού θά χτιστοῦν.

Τό ἱερόν δίκαιον τῆς ἰδιοκτησίας (δικό μου εἶναι ὅ,τι θέλω τό κάνω) θριαμβεῖ. Τό κράτος συμπεριφέρεται σάν μεγαλοἰδιοκτήτης γῆς πουλώντας σέ ἰδιῶτες, π.χ. τό κτῆμα Θών, ἓναν ἀπὸ τοὺς τελευταίους δεντροφυτεμένους τόπους τῆς Ἀθήνας.

Ἄφοῦ, λοιπόν καταστράφηκε ὅ,τι μπόρεσε νὰ καταστραφεῖ (τό Γουδί, τὰ Κουντουριώτικα, τό Πάρκο Ἐλευθερίας κ.λπ.) σειρά ἔχει ἡ πεδιάδα τῶν Μεσογειῶν, οἱ ὄρειοὶ ὄγκοι τοῦ Πεντελικοῦ καὶ ὁ Ἵμηττός, ὁ Μαραθῶνας ἢ ὁ Σχοιניᾶς. Ὅπως ἔγραφε καὶ ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης μέ παρόμοια ἀφορμή (βλ. *Ἡ Ἐποχή*, φ. 347, 16/6/1996), «αὐτόν τόν νεοαποκτηθέντα τόπο θά τόν ἀξιοποιήσουν, θά τόν χτίσουν, θά τόν περιφράξουν, θά τόν τιμωρῶσουν, θά τόν μολύνουν, θά τόν ἀσχημύνουν, θά τόν ξεχερσώσουν, θά τόν ἐξωραΐσουν, θά τόν ἐκπολιτίσουν κι ὅλοι μαζί θά ὀδυρόμαστε γιά τὴν καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος κι ὅλοι μαζί θά θαυμάζουμε τόν Ἰνδιάνο Σιάτλ, γιὰτὶ ἐκεῖνος μιλοῦσε γιά τὰ Ἀπαλλάχια Ὀρη καὶ τό Βανκούβερ κι ὄχι γιά τό Κριεκούκι οὔτε γιά τό Πέραμα οὔτε γιά τὴ Σαντορίνη».

Ἄλλά, βέβαια, ἄλλο νὰ ὑποστηρίξεις τὴν ἐλευθερία τῶν Ἀπαλλαχίων Ὀρέων καὶ ἄλλο τὴν ἐλευθερία τοῦ Κριεκουκίου ἢ τῶν Μεσογειῶν.

Μαρίνα Κόντη

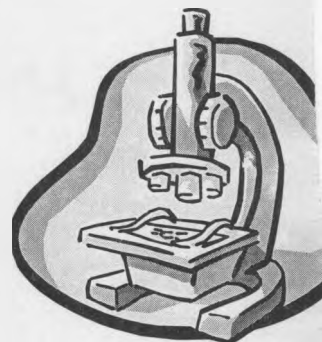
Γιά τή Βιοτεχνολογία

Τελευταία ἔτυχε νά παρακολουθήσω δύο ἐκδηλώσεις (στήν πρώτη ἤμουν κι ἐγώ συνένοχος) σχετικές μέ τή βιοτεχνολογία μέ θέματα: «Ἡ Βιοτεχνολογία πέρα ἀπό τούς μύθους», ὀργανωμένη ἀπό τήν Ἐταιρεία πολιτικοῦ προβληματισμοῦ «Ν. Πουланτζιάς», καί «Βιοτεχνολογία καί Τροφοφάρμακα» ἀπό τό Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν. Δυό ἦταν πιστεύω οἱ κυρίαρχες ὀπτικές ἀντιμετώπισης τοῦ θέματος. Ἡ μία ἐπικεντρώνεται σέ μία κινδυνολογία χωρίς σοβαρά ἐπιστημονικά ἐπιχειρήματα, ἐνῶ ἡ δεύτερη προσπαθεῖ μέ ἕναν ἀφ' ὑψηλοῦ ἀκαδημαϊσμό (ἀκόμη καί ὅταν ἡ παρουσίαση εἶναι ἐκλαϊκευμένη) νά ἀναδείξει τίς ἐπιτυχίες καί τίς δυνατότητες αὐτῆς τῆς τεχνολογίας ὑποβαθμίζοντας τούς τυχόν κινδύνους. Κατά τή γνώμη μου καί οἱ δύο προσεγγίσεις εἶναι ἐξίσου ἐπικίνδυνες. Ἡ πρώτη γιατί μέ τά σαθρά καί μερικές φορές λαϊκίστικα ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιεῖ δέν εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίσει μιᾶ σοβαρή κριτική συμπαρασύροντας καί τίς ὀποιεσδήποτε σωστές θέσεις πού πιθανά ἔχει. Ἡ δεύτερη προφανῶς γιατί ἐφησυχάζει τήν κοινή γνώμη καί προωθεῖ τήν ἀξιοποίηση τῆς βιοτεχνολογίας ἄκριτα.

Νομίζω ὅτι ἡ ἀριστερή ἐκδοχή μιᾶς ἀνάλογης ἐκδήλωσης θά ἔπρεπε νά ἐστιάζει στήν ἀντικειμενική καί ἐπιστημονικά τεκμηριωμένη πληροφόρηση καί νά στοχεύει στήν ἐνεργοποίηση τῆς κοινωνίας. Θά μπορούσε νά διαμορφωθεῖ ἄποψη λόγου χάρη γιά τίς ἐρευνητικές ἐπιλογές σέ ἐθνικό καί κοινοτικό ἐπίπεδο, γιά τό καθεστῶς τῶν ἐρευνητῶν καί τῶν πανεπιστημιακῶν καί τή σχέση τους μέ τίς ἐπιχειρήσεις. Νά συζητηθεῖ ὁ ἔλεγχος τῆς τήρησης τῶν συνθηκῶν ἀσφαλείας στά ἐργαστήρια, δημόσια καί ἰδιωτικά, πού χρησιμοποιοῦν γενετική μηχανική. Νά γίνει κατανοητή ἡ διαδικασία πού ἀπαιτεῖται γιά νά περάσει στήν ἀγορά ἕνα βιοτεχνολογικό προϊόν καί νά ἐπιδιωχθοῦν δικλιεδες ἀσφαλείας ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχουν ἢ εἶναι «ἐλαττωματικές». Νά διευκρινιστοῦν οἱ δυνατότητες ἐλέγχου πού δίνονται σέ ἐπίπεδο Ε.Ε., νομικά κενά σέ θέματα πατέντας, κλπ.

Ἡ ἀνάγκη δημιουργίας ἑνός κινήματος εἶναι ἐμφανής, ἡ τεχνολογία αὐτή μπορεῖ νά γίνει ἐπικίνδυνη ἂν ἀφεθεῖ νά κατευθύνεται ἀπό τούς νόμους τῆς ἀγορᾶς. Νομίζω ὡστόσο (μέ κίνδυνο νά θεωρηθῶ δογματικός) ὅτι δέν εἶναι ἀνάγκη γά ὀδηγούμαστε σέ ὑπεραπλουστευμένα σενάρια καί αὐθαίρετους ἀφορισμούς ὅταν οἱ κλασικές ἀναλύσεις τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι ἱκανές νά βοηθήσουν στόν προβληματισμό, νά ἐρμηνεύσουν καί σ' αὐτή τήν περίπτωση τό ρόλο τῶν πολυεθνικῶν, τῶν κυβερνήσεων, τῶν ἐπιστημόνων, τόν ἀνταγωνισμό Ἀμερικῆς καί Ε.Ε. καί τά σχετικά.

Φραγκίσκος Κολίσης

Μαθήματα δημοκρατίας;

«Οἱ νέοι εἶναι τό μέλλον», «οἱ νέοι εἶναι ἡ ἐλπίδα μας», «ἀμφισβητήστε τούς μεγάλους». Οἱ κοινοτοπίες πού ἐκτοξεύουν οἱ «μεγάλοι» στό πανηγύρι πού γίνεται κάθε καλοκαίρι τά τελευταῖα χρόνια κι ἀποκαλεῖται «Βουλή τῶν Ἐφήβων» στοιβάζονται χωρίς τιμητική διάκριση στό σωρό τῆς ἀσημαντολογίας πού μᾶς πολιορκεῖ καθημερινά καί ἀπέναντι στόν ὁποῖο ἔχουμε ἀποκτήσει λίγο πολύ ἀνοσία. Δυστυχῶς, καλύτερη τύχη δέ θά μπορούσαν νά ἔχουν οὔτε τά πονήματα τῶν «μικρῶν πρωταγωνιστῶν» πού νιώθουν ὑποχρεωμένοι νά ἀνταποκριθοῦν στόν ἀσφυκτικά προκαθορισμένο ρόλο τους ἐκφέροντας πανηγυρικούς τῆς δεκάρας. Εὐλογα ἐπομένως ἡ συνήθης ἀντίδραση σ' αὐτό τό «θεσμό» εἶναι ἡ πλήξη καί ἡ ἀδιαφορία.

Ἄλλά ποιός εἶναι ὁ λόγος ὑπαρξης τῆς Βουλῆς τῶν Ἐφήβων; «Πρόκειται γιά ἕνα μάθημα δημοκρατίας» λέει ἡ «ἐπίσημη» ἀπάντηση. Δηλαδή, τριακόσιοι τόσοι πιτσιρικάδες (κυρίως πιτσιρίκες, γιά τήν ἀκρίβεια) πού μόλις ἔχουν τελειώσει τό σχολεῖο, ἀντί νά πᾶνε στίς παραλίες, κλείνονται κατακαλόκαιρα στό Κοινοβούλιο, καί ὑποδύονται -ἂν εἶναι ποτέ δυνατόν!- τούς βουλευτές. Κι ἔτσι, συμμετέχουν, λέει, σέ ἕνα μάθημα δημοκρατίας! Εἶναι τόσο πρόδηλα ἄστοχος αὐτός ὁ ἰσχυρισμός ὥστε τό πολύ πολύ νά προκαλέσει μειδιάματα. Ὑπάρχει ὡστόσο ἕνας τρόπος νά τόν πάρουμε στά σοβαρά κι αὐτός εἶναι νά ἐπισημάνουμε τή βαθιά εἰρωνεία του.

Διάολε, οἱ περισσότεροι ἀπό τούς 16χρονοὺς «πρωταγωνιστές» θά εἶναι ἀπό τό Σεπτέμβριο μαθητές τῆς Γ' Λυκείου. Αὐτό καί μόνο κόβει τή διάθεση γιά καλαμπούρια. Ἡ ζωή τους γιά ἕνα (ἀκόμη) χρόνο θά εἶναι ἕνας μαραθῶνιος πνευματικῶν, ψυχολογικῶν καί σωματικῶν μαρτυρίων. Σχολεῖο-φροντιστήριο-διάβασμα-ἐξετάσεις-ἄγχος-κούραση-βαρεμάρα. Κι ὁ ἐλεύθερος χρόνος; Ἀπαγορεύεται! Ὅποιος πάνω στήν ἐφηβεία του ἀποτολμήσει νά πάει ἕνα σινεμά, μιά βόλτα μέ τή φίλη/τό φίλο του, νά χαζολογήσει, τιμωρεῖται αὐστηρά. Ἄν τήν ἐπομένη τοῦ πέσει διαγώνισμα καί δώσει λευκή κόλλα... game over. Γιατί σύμφωνα μέ τήν ἐμπνευσμένη «μεταρρύθμιση» τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τά πάντα, σχεδόν, «μετρᾶνε». Δεκάδες διαγωνίσματα καί προφορικές ἐξετάσεις στά περισσότερα μαθήματα παίζουν τό ρόλο τους γιά τήν εἰσαγωγή στά ΑΕΙ καί τά ΤΕΙ. Ἀποτελεσματικότερη καταδίκη τοῦ σχολείου σέ ἀπέραντο ἐξεταστικό κέντρο καί προθάλαμο τοῦ πανεπιστημίου δέν θά μπορούσε νά ὑπάρξει.

Ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἀναγκαστική ἀπαλλοτρίωση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου τῶν

μαθητῶν τῆς Γ΄ ἀλλά καί τῆς Β΄ Λυκείου ἐλήφθη στὸν ἴδιο χῶρο πού τὸν Ἰούλιο παραδίδονται δωρεάν «μαθήματα δημοκρατίας» σέ 16χρονους σκλάβους. Στό ἑλληνικό Κοινοβούλιο ψηφίστηκε ὁ σχετικός νόμος πού ὀρίζει τὸ βαθμὸ Ἀπολυτηρίου ὡς ἓνα βασικό κριτήριο γιά τὴν εἰσαγωγή στοῦ πανεπιστήμιου. Κι ὁ βαθμὸς αὐτός διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν μαθημάτων τῶν δύο τελευταίων τάξεων. Καί τί ἄλλο εἶναι κάποιος πού δέν ἔχει ἐλεύθερο χρόνο παρά σκλάβος; Ἐξορισμοῦ, δέν ἔχει δυνατότητα νά ἀναπτύξει ἐλεύθερα καί δημιουργικά τὴν προσωπικότητα του καί νά διαθέσει τὸν ἑαυτό του σέ δραστηριότητες πού ὁ ἴδιος ἐπιλέγει. Στ' ἀλήθεια, τὰ πράγματα εἶναι ἀκόμη χειρότερα. Κι αὐτό, γιατί ὁ σκλάβος εἴτε δέν ἔχει τὴν δυνατότητα νά ἀντιδράσει ἐπειδὴ τοῦ ἀσκειῖται σωματική βία εἴτε δέ συνειδητοποιεῖ τὴν κατάστασή του. Ἀλλά ἐδῶ ὑποτίθεται ὅτι οἱ μαθητές ἐπιλέγουν μέ τὴν ἐλεύθερη θέληση τους νά προσαρμοστοῦν σέ αὐτό τὸ ἀπάνθρωπο σύστημα, γιά τὸ καλὸ τους ἐννοεῖται. Ὑπερβολές; Ἴσως. Ἀλλά ἀναλογιστεῖτε καί τοῦτο: σύμφωνα μέ πρόσφατη ἔρευνα τὸ 70% τῶν μαθητῶν τοῦ Λυκείου πού κάνουν κοπάνα, τὴν κάνουν γιά νά προετοιμαστοῦν ἀκόμη περισσότερο γιά τίς ἐξετάσεις!

Ἡ ἀντιδημοκρατική αὐτὴ στάση ἀπέναντι στοὺς μαθητές ἀποκρυσταλλώνεται βέβαια στὶς ἴδιες τίς δομές τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας. Καί δέν ἀναφέρομαι ἀπλῶς στοῦ περιεχόμενου τῶν μαθημάτων τὸ ὁποῖο εἶναι σέ πολλές περιπτώσεις ἐντελῶς ἀνούσιο καί παρωχημένο. Ἀναφέρομαι στὴν ἀθλιότητα τῆς ἀποστήθισης, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται μέσα στή σχολική αἴθουσα κι ἀναγορεύεται σέ ἐπιστήμη στοῦ φροντιστήριου. Ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιὰ συστηματική δολιοφθορά τῆς σκέψης, ἀφοῦ ὁ μαθητὴς καλεῖται νά ἀπαρνηθεῖ τὴν κριτική του ἱκανότητα καί νά ὑποβιασθεῖ σέ μηχανή, νά μεταφέρει φωτογραφικά τὴ σελίδα τοῦ σχολικοῦ βιβλίου μέσα στοῦ κεφάλι του. Ἀλλά ἂν πράγματι ὑπάρχει τέτοια ἀνάγκη, ἔχουμε καί τὰ φωτοτυπικά μηχανήματα. Κάνουν τὴν ἴδια δουλειά γρηγορότερα καί χωρὶς λάθη.

Ἡ καλλιέργεια ἑνὸς μοντέλου ἀνθρώπου πού καλεῖται νά ἐπαναλαμβάνει κατὰ λέξη αὐτό πού τοῦ σερβίρεται εἶναι ἡ ἀκραία ἀλλά εὐλογη συνέπεια τῆς αὐταρχικῆς ἀντίληψης περὶ ἐκπαίδευσης, πού υἱοθετεῖ τὸ ἑλληνικό σχολεῖο. Σύμφωνα μέ αὐτὴν, μάθηση εἶναι ἡ μονόδρομη μετάδοση ἀπὸ τὸν καθηγητὴ-κάτοχο τῆς ἔγκυρης γνώσης, δηλαδή τῆς «ἀλήθειας», στοῦ μαθητῆ-ὑποδοχέα. Ὁ δογματικός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἀσφαλῶς ἀπάδει πρὸς τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά καί πρὸς τὸ δημοκρατικό πνεῦμα τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς ἐναντιώνεται σέ κάθε αὐθεντία καί καταφάσκει τὸν πλουραλισμὸ καί τὴν κριτική. Ἡ σύγχρονη, δημοκρατική ἀντίληψη πε-

ρί μάθησης θεωρεῖ τό μαθητή συνδημιουργό τῆς γνώσης πού παράγεται κατά τή διάρκεια τῆς ἐκπαίδευσης καί ἡ ὁποία γνώση δέν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων δεδομένη. Ὁ δάσκαλος εἶναι περισσότερο ἀρωγός τοῦ ἐκπαιδευόμενου, καί λιγότερο ἐπιτηρητής καί ἐξεταστής του. Ὁ ρόλος του δέν εἶναι νά τόν ἐξαναγκάσει στή στεῖρα παπαγαλία τῆς «ὑλῆς», ἀλλά νά τόν προκαλέσει νά ἐκδιπλώσει τά ἐνδιαφέροντα καί τίς κλίσεις του.

Ἄς πάρουμε ὡς παράδειγμα τό μάθημα τῆς ἱστορίας. Ὁ σημερινός τρόπος διδασκαλίας ἐξακολουθεῖ νά εἶναι κολλημένος σέ ἄλλες ἐποχές. Ἰπάρχει ἕνα «ἐγχειρίδιο» τό ὁποῖο εἶναι συνήθως γραμμένο ἀκολουθώντας μιᾶ ἀντι-επιστημονική, γραμμική ἀντίληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἱστορία εἶναι ἡ ἀκολουθία ἥρωικῶν καί τραυματικῶν γεγονότων στήν πορεία ἑνός ἔθνους. Ὁ δάσκαλος «παραδίδει» τό περιεχόμενο ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἐνῶ ὁ μαθητής καλεῖται νά ἀναπαράγει παθητικά χρονολογίες, ὀνόματα, γεγονότα.

Ἀντίθετα, ἕνα δημοκρατικό μάθημα θά ἦταν ἀκριβῶς ἀντίθετο στήν ἰδεολογική χρήση τῆς ἱστορίας. Θά μπορούσε γιά παράδειγμα νά χρησιμοποιῶνται δύο (κριτικά) βιβλία τά ὁποῖα ἀντιφάσκουν μεταξύ τους, κάτι πού θά καταδείκνυε τόν πλουραλιστικό χαρακτήρα τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης καί θά προκαλοῦσε τό μαθητή νά χρησιμοποιήσει τήν κρίση του ὄχι γιά νά ἐπιλέξει μεταξύ τῶν δύο ἀλλά γιά νά τά ἐκλάβει ὡς ἀφορμή προβληματισμοῦ. Στήν τάξη γίνεται ἐπί τῆς οὐσίας συζήτηση μέ τό δάσκαλο συντονιστή, ἀνάλογα μέ τό τί ἔχει προκαλέσει τό ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν. Οἱ μαθητές ἐπιλέγουν ἐπιμέρους θέματα γιά τά ὁποῖα παρουσιάζουν τίς ἐργασίες τους στήν τάξη κ.ο.κ. Πράγματα γνωστά καί χιλιοειπωμένα, πού ὅμως δέν ἔχουν ἀκόμη ἐφαρμοστεῖ. Ὅχι, ὅτι αὐτό μπορεῖ νά γίνει μηχανιστικά, ἀπό τή μιᾶ μέρα στήν ἄλλη, ἀλλά πάντως κάποτε πρέπει νά γίνει μιᾶ ἀρχή. Κι αὐτό προαπαιτεῖ μιᾶ πολιτική ἀπόφαση. Ὅσοι λοιπόν ἐνδιαφέρονται πραγματικά νά διδαχτοῦν οἱ μαθητές τή δημοκρατία εἶναι προτιμότερο νά συμβάλουν στήν πραγματική δημοκρατική μεταρρύθμιση τοῦ σχολείου παρά νά διοργανώνουν γελοῖες φεῖστες.

Σωτήρης Βανδῶρος

«Τί ἀλλάζει στό Σχολεῖο;»

«**Σ** ἔ ἕνα τελευταῖο Συμβούλιο Ὑπουργῶν Παιδείας τῆς ΕΕ ἡ ἀρμόδια ἐπίτροπος κα Ρέντιγκ ἀνέφερε ὅτι πρέπει νά συνηθίσουμε στήν ἰδέα πῶς κάθε 5 χρόνια —ἢ καί λιγότερο— θά ἀπαξιῶνεται μιά γενιά τεχνολογίας καί θά περνᾶμε στήν ἐπόμενη».

Πέτρος Εὐθυμίου, ὑπουργός Παιδείας καί Θρησκευμάτων,
«Τί ἀλλάζει στό Σχολεῖο», ἄρθρο του στό Βῆμα,
Κυριακή, 27.5.2001

Ἀπαξιῶνεται, λοιπόν, κάθε 5 χρόνια μιά γενιά τεχνολογίας καί θά περνᾶμε στήν ἐπόμενη. Καί 8 χρόνια πρὶν, τό 1993, μιά ἔκθεση τῆς ΕΕ προέβλεπε ὅτι τό σύνολο τῶν μεσαιῶν «τεχνολογικῶν γνώσεων» θά ἀπαξιῶνεται κάθε 10 χρόνια ἐνῶ τό πνευματικό κεφάλαιο θά ἀπαξιῶνεται κατά 7% τό χρόνο.

Δέν θά συζητήσω ἐδῶ ἂν ἡ πρόβλεψη τῆς ἐπιτρόπου Ρέντιγκ εἶναι σωστή ἢ ὄχι, ἀλλά, μέ λίγα λόγια, τή στρατηγική γιά τό Σχολεῖο πού βασίζεται σ' αὐτή τήν πρόβλεψη, κάτι δηλαδή πού συμμερίζονται ὅλοι οἱ ὑπουργοί καί οἱ κυβερνήσεις τῆς ΕΕ, καί ὁ δικός μας Π. Εὐθυμίου.

Ἄφοῦ, λοιπόν, τό ἀντικείμενο τοῦ Σχολείου, ἀπό τό Δημοτικό ὡς καί τό Πανεπιστήμιο στό σύνολό του, ἦ ἕνα σοβαρότατο μέρος του πού συγκροτεῖται ἀπό τίς τεχνικές γνώσεις, ἀλλάζει τόσο γρήγορα, ἡ γνώση γίνεται σάν τόν ὀρίζοντα: μόλις νομίζουμε ὅτι τόν πλησιάζουμε αὐτός ἀπομακρύνεται. Οἱ γνώσεις —κι ὄχι μόνον οἱ τεχνικές— εἶναι ἐκ γενετῆς ἀπορρίψιμες, καθόσον καθίστανται ἄχρηστες. Ὁχι βέβαια ἡ γνώση ὅτι π.χ. ἡ γῆ εἶναι περίπου στρογγυλή ἢ ὅτι ἡ Πόλη ἔπεσε τό 1453, ἀλλά ἐκείνη ἡ γνώση πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν παραγωγή. Δηλαδή γιά τή μεγάλη καπιταλιστική παραγωγή, ἂν καί τό «μεγάλη» εἶναι μᾶλλον πλεονασμός. Αὐτό δέν τό λέει ἡ ἐπίτροπος Ρέντιγκ οὔτε ὁ κ. Εὐθυμίου. Ἀλλά συμβαίνει. Τό Σχολεῖο πρέπει νά ἀλλάζει, νά προσαρμόζεται δηλαδή στά «ἀντικειμενικά» δεδομένα τῶν ἀναγκῶν τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Κατά λογική συνεπαγωγή οἱ μαθήσεις ὠφελιμιστικοῦ χαρακτήρα, δηλαδή ρουτινιέρικες καί συμβατές μέ ἕνα συγκεκριμένο τεχνολογικό πλαίσιο, παύουν νά εἶναι λειτουργικές μόλις τό πλαίσιο αὐτό δέν εἶναι ἀρκετά παραγωγικό-ἀνταγωνιστικό. Πρέπει ἄλλες νά πάρουν τή θέση τους. Ὅριακά, ὅ,τι μαθαίνει ἕνας πρωτοετής φοιτητής, ἀκό-

μη κι ἂν εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῆς σύγχρονης τεχνολογίας, ὅτι ὅταν θά ἔχει τελειώσει τό Πανεπιστήμιο θά εἶναι ἄχρηστο, ἀπαξιωμένο. Τό πνευματικό του κεφάλαιο ἐπίσης θά μειώνεται κατά ἓνα σεβαστό ἐτήσιο ποσοστό, μέχρι πλήρους ἀχρηστεύσεως.

Αὐτή ἡ μαύρη τρύπα, πάνω στήν ὁποία κάθεται τό Σχολεῖο τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καπιταλισμοῦ, πρέπει νά γεμίσει. Πῶς; Τό ξέρουν οἱ ἰθύνοντες, πρώτη ἡ κα Ρέντιγκ, ἀλλά καί ὁ κ. Εὐθυμίου: τό Σχολεῖο νά ἀναπροσαρμόζεται συνεχῶς, νά αὐτορρυθμίζεται, νά καθιστᾶ τούς τροφίμους του ἱκανούς «νά μαθαίνουν νά μαθαίνουν». Ἐφοῦ οἱ μαθήσεις εἶναι πλέον, λένε, κάτι τό ἀπολύτως ροϊκό, τότε ὁ καθένας πρέπει νά ἀποκτήσει τήν ἱκανότητα νά τίς ἀποκτήσει μόνος του, σπίτι του, στόν ὑπολογιστή του, σερφάροντας στίς πλούσιες τράπεζες δεδομένων. Δηλαδή οἱ πελάτες —οἱ μαθητές-φοιτητές— θά ἀγοράζουν τά μαθησιακά προϊόντα πού πουλοῦν οἱ μεγάλες ἐταιρεῖες στήν ἀγορά τῆς διά βίου καί ἐξ ἀποστάσεως ἐκπαιδεύσεως.

Μοιάζει πολύ ὠραῖο, ἰδίως γιά ἔκθεση ἰδεῶν, αὐτό τό «νά μαθαίνουμε νά μαθαίνουμε», πολύ δημιουργικό, πολύ ρουσωϊκό. Δέν ἦταν ὁ Ρουσώ ὁ μέγας αὐτοδίδακτος; Ἄλλά γιά νά μαθαίνουμε νά μαθαίνουμε πρέπει νά ξέρουμε. Ποιός ἄλλος ἐκτός ἀπό τό Σχολεῖο μπορεῖ νά μᾶς μαθαίνει αὐτά πού πρέπει νά ξέρουμε, ὥστε πάνω σ' αὐτή τή στέρεη βάση νά προσθέσουμε κι ἄλλα, νεώτερα ἢ παλιότερα ἀντικείμενα μάθησης; Αὐτό εἶναι τό μέγα πρόβλημα τοῦ σημερινοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ μιά ἀπάντηση αὐτή πού χρηματοδοτεῖται, θεσπίζεται καί ἐπιβάλλεται, εἶναι ὅτι ἡ ἀπαξίωση τῆς γνώσης καί τῶν μαθήσεων θεωρεῖται ἀντικειμενικό δεδομένο: κάτι σάν μοίρα ἢ ἐκ φύσεως. Δέν ἔχουμε παρά νά προσαρμοστοῦμε καί νά προσαρμόσουμε τό σχολεῖο σ' αὐτό πού ἀλλάζει, λές καί ἀλλάζει μόνο του, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του. Ἡ ἄλλη ἀπάντηση: ἡ γνώση καί οἱ μαθήσεις εἶναι βεβαίως χρήσιμες γιά τήν παραγωγή —δέν γίνεται ἀλλιῶς—, ἀλλά γιά ποιά παραγωγή; Ἐρώτημα σκληρό, κάποτε τό κουβεντιάζουμε. Κι ὕστερα, ἡ γνώση, πέρα ἀπό τήν ἄμεση κοινωνική χρησιμότητά της, εἶναι καί αὐταξία γιά τούς ἀνθρώπους. Τήν χρειάζονται οἱ ἴδιοι ὡς στοιχεῖο τῆς καλλιέργειάς τους. Τό σχολεῖο τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καπιταλισμοῦ δέν δίνει ἀπάντηση σ' αὐτό τό ζήτημα. Οὔτε ὁ κ. Εὐθυμίου.

Καί νά φανταστεῖ κανεῖς ὅτι αὐτές τίς μέρες χιλιάδες νέοι καί νέες διαγωνίζονται ἀγρίως γιά νά μποῦν στό Πανεπιστήμιο, ὅπου μέσα σέ 5 χρόνια ὅ,τι μάθουν θά εἶναι ἄχρηστο. Τό προβλέπει ὁ ὑπουργός τους.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

«Η ΣΙΩΠΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ»: ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΟΧΗΣ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ ΔΙΑΠΛΟΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1989-2000)

τῶν Δημήτρη Α. Παπαδόπουλου καί Λεωνίδα Λουλούδη

Τό κύριο ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ καταγραφή τῆς μεταβολῆς τῆς κοινωνικῆς ἀνοχῆς ἀπέναντι στό φαινόμενο τῆς διαπλοκῆς, στή βάση διερεύνησης τῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας καί τῆς συστηματικῆς ἀνασκόπησης τοῦ ἡμερήσιου καί ἠλεκτρονικοῦ τύπου, συγκεκριμένες ἀναφορές στόν ὅποιο εὐρίσκονται στό τελικό κείμενο τῆς εἰσήγησης. Πρὸς τοῦτο, ἀρχικά, θά ἐπιχειρηθεῖ ἡ συστηματοποίηση, περιοδολόγηση καί ἐπαναξιολόγηση ὀρισμένων συναφῶν γεγονότων τῆς περιόδου 1989-2000, γεγονότων πού ἀναφέρονται κυρίως στή διαπλεκόμενη πορεία τοῦ ὁμίλου Ἴντρακόμ, συμφερόντων Σ. Κόκκαλη. Ἡ ὑπόθεση αὐτή ἐπιλέγεται γιατί ὁ πλοῦτος τῶν πληροφοριῶν, οἱ ὁποῖες ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τήν ἀφοροῦν καί εἶδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας τήν τελευταία δεκαετία, τήν καθιστᾶ παραδειγματική ὡς πρὸς τή διερεύνηση τοῦ κύριου ἀντικειμένου τῆς ἐργασίας. Στό δεύτερο μέρος τῆς ἐργασίας θά ἐπιχειρηθεῖ ὁ προσδιορισμός καί ἡ περιγραφή ὀρισμένων παραγόντων οἱ ὁποῖοι ἐρμηνεύουν τήν κοινωνική ἀνοχή ἐναντι τοῦ φαινομένου τό ὅποιο ὀνομάσθηκε «διαπλοκή».

Στίς 5 Ὀκτωβρίου 1993, λίγο πρὶν τό τέλος τῆς προεκλογικῆς περιόδου, ὁ Κ. Μητσοτάκης, σέ συνέντευξή του στό Mega, χρησιμοποιεῖ ἕνα νεολογισμό πού ἐμελλε νά στοιχειώσῃ ἐφεξῆς τήν ἐλληνική πολιτική σκηνή: «τά διαπλεκόμενα συμφέροντα», στά ὁποῖα εὐθέως ἀποδίδει τήν πτώση τῆς κυβερνήσεώς του. Τά διαπλεκόμενα τοῦ '93, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, ὀρίζονται ὡς «εὐκαιριακός συνασπισμός οικονομικῶν συμφερόντων –ἐδῶ ὑποδεικνύει τήν τριάδα Ἀλαφούζου, Κόκκαλη, Μπόμπολα– μέ συγκεκριμένη ἀποστολή: τή χρηματοδότηση τῆς προσπάθειας κατάρρευσης τῆς κυβέρνησης Μητσοτάκη». Ὁ ὅρος αὐτός, γεννημένος ἐν μέσω μιᾶς ἐκρηκτικῆς πολιτικῆς συγκυρίας, ἀντιμετωπίζεται μέ δυσπιστία, ἀμηχανία, ἕως καί εἰρωνεία ἀπό τόν ἀντιπολιτευόμενο Τύπο. Ἀκόμα καί τά δεξιά ἔντυπα, μή ἔχοντας ἀκριβή ἐπίγνωση τῆς

ἀναλυτικῆς φυσιογνωμίας τῶν «διαπλεκόμενων», χρησιμοποιοῦν τόν νεολογισμό ἐργαλειακά, χάριν τῆς τρέχουσας πολιτικῆς σκοπιμότητας: ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ ὅρος ὑποδηλώνει ἕνα σκοτεινό καταχθόνιο μηχανισμό πού, ἐλπίζουν, ἂν μή τί ἄλλο, θά ἐξάψῃ τή λαϊκή φαντασία ἐν ὄψει τῶν ἐπερχόμενων ἐκλογῶν.

Αὐτή ἡ ὑπόθεση ἐργασίας, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, ἀπέτυχε παταγωδῶς. Μετά τή συντριπτική ἐκλογική ἥττα τῆς ΝΔ στίς 10 Ὀκτωβρίου, τά «διαπλεκόμενα» καταχωρήθηκαν ὡς ἀκόμη ἕνα ἀπονενονημένο προεκλογικό τέχνασμα, ἀνίκανο καί αὐτό, ὅπως τά ὑπόλοιπα, νά ἀποτρέψῃ τή λαϊκή ἀποδοκιμασία τῆς προώρους ἀπελθούσας κυβέρνησης Μητσοτάκη. Σημειωτέον, τήν ἴδια περίοδο κανεῖς δέν μιλάει γιά «διαπλοκή», τουλάχιστον μέ τή σημερινή της ἔννοια. Γενικότερα, ἡ περίοδος 1989-1995 κυριαρχεῖται ἀπό τά γεγονότα τοῦ

σκανδάλου τῆς Τράπεζας Κρήτης καί τήν, ὅπως ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδείχθηκε, «ἐρασιτεχνική» ἀπόπειρα τοῦ «τραπεζίτη» Κοσκωτᾶ νά ἰδιοποιηθεῖ σοβαρή μερίδα τῆς ἰσχύος τῶν ΜΜΕ. Ὡστόσο, συνδυάζοντας ὅλα τά προαναφερθέντα (ἀποκαλύψεις δίκης Κοσκωτᾶ, πτώση κυβέρνησης Μητσοτάκη καί καταγγελία του περί «διαπλεκόμενων») ἐπιτρέπεται ἡ ὀριοθέτηση τῆς ἐν λόγω περιόδου, ὡς ἐκείνης κατά τήν ὁποία συντελεῖται ἡ ἀφύπνιση τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἀναφορικά μέ τό πρόβλημα τῆς «διαπλοκῆς».

Ὅμως, ἡ παραμονή τῶν «διαπλεκόμενων» στό πολιτικό λεξιλόγιο δέν ἐμελλε νά εἶναι τόσο βραχύβια. Ἄν καί ἀπό τό 1995, ἕως τό φθινόπωρο τοῦ 1999, ἡ ἔκφραση βυθιζόταν σέ μακρές περιόδους «χειμερίας νάρκης», μέ πολύ σύντομα καυτά διαλείμματα ἐπανεμφάνισής της στήν πολιτική σκηνή, κατά τήν περίοδο αὐτή

ἔρχονται στό φῶς νέα στοιχεῖα γιά τήν πρότερη δράση ἐκπροσώπων τῶν «διαπλεκόμενων συμφερόντων», ὀρισμένα ἀπό τά ὁποῖα ἦταν ἤδη γνωστά στήν πολιτική ἡγεσία ἀπό τό 1990, ἀμέσως μετά τήν πτώση τοῦ τείχους τοῦ Βερολίνου. Ἐπιφανέστερος τῶν «διαπλεκόμενων» ἀναδεικνύεται ὁ Σ. Κόκκαλης: μεταξύ ἄλλων, υἱός ἱστορικοῦ στελέχους τοῦ ἐξόριστου ΚΚΕ, πρῶην πράκτορας τῆς Στάζι, μονοπωλιακός προμηθευτής τοῦ ΟΤΕ μέ ὑποπτες συναλλαγές μέ στελέχη του, καί μέ ἰσχυρές προσβάσεις στήν ἀνατολικοευρωπαϊκή καί βαλκανική ἀγορά κρατικῶν προμηθειῶν. Ἡ σταδιακή ἀποκάλυψη τῶν παραπάνω στοιχείων δέν προκαλεῖ, ὅμως, τόν ἀναμενόμενο θόρυβο, πρὸς μεγάλη ἐκπληξη τῶν συντακτῶν τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων. Ἐνα ἀδιαπέραστο πέπλο σιγῆς ἐπιβάλλεται στό σύνο-

λο σχεδόν τῶν ΜΜΕ, ἀλλά καί σέ μεγάλα τμήματα τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ, ἀποκλείοντας, οὐσιαστικά λογοκρίνοντας κάθε ἀναφορά στήν ὑπόθεση Κόκκαλη. Ἐξαίρεση τά περιοδικά Ἄντι καί, δευτερευόντως, Κεφάλαιο, καί οἱ ἡμερηίδες Καθημερινή, καί, δευτερευόντως, Ἐλευθεροτυπία, ἔντυπα τά ὁποῖα διατηροῦν μιά, λίγο ὡς πολύ, σταθερή ἐπαφή μέ τό, ἕως τά μέσα τοῦ 1999, περιθωριακό αὐτό θέμα. Πάντως, γενικότερα, τήν περίοδο 1995-1999, περίοδο ἐγρήγορης γύρω ἀπό τό ἐξεταζόμενο θέμα, παρατηρεῖται μιά ἐνδυνάμωση τοῦ δημόσιου ἐνδιαφέροντος ἀναφορικά μέ τήν ἀνάδυση καί ἀνάλυση συναφῶν στοιχείων δράσης τῶν δικτύων.

Τό 1999 εἶναι ἔτος ραγδαίων ἐξελίξεων. Τόν Ὀκτώβριο, ἤδη, ὁ «ἀνένδοτος» τῆς ΝΔ ἐνάντια στά διαπλεκόμενα συμφέροντα βρίσκεται στό ἀπόγειό του. Ἡ σύμβαση τοῦ ὁμίλου Κόκκαλη μέ τόν ΟΠΑΠ γιά τό Βιντεολόττο καταγγέλλεται ἀπό τήν ἀντιπολίτευση καί ἀκυρώνεται, χωρίς ὅμως νά προκύψουν νομικά πρόβλήματα, τόσο γιά τήν ἐν λόγω σύμβαση ὅσο καί γιά τίς ὑπόλοιπες τοῦ ὁμίλου μέ τόν ΟΠΑΠ. Στήν πρό ἡμερησίας διατάξεως συζήτηση στή Βουλή, τέλη Νοεμβρίου, ὁ Κ. Καραμανλῆς ἀναφέρεται εὐθέως στό πρόβλημα τῆς διαπλοκῆς ὡς κεντρικό πολιτικό καί θεσμικό πρόβλημα. Ὁ πρωθυπουργός Κ. Σημίτης παροτρύνει ὁποιοδήποτε ἔχει στοιχεῖα νά ἀπευθυνθεῖ στούς εἰσαγγελεῖς. Τό ὅλο θέμα, ὅμως, παρά τά κατά καιρούς δηλούμενα ἐκ μέρους τῆς ἀξιωματικῆς ἀντιπολίτευσης, σχεδόν ἀνεξήγητα, δέν τίθεται στήν προμετωπίδα τοῦ προεκλογικοῦ της ἀγώνα. Τίς ἐκλογές κερδίζει τό ΠΑΣΟΚ, καί, γιά ἄλλη μιά φορά, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, θά περάσει πολύς καιρός μέχρι νά ἐπανεμφανιστεῖ στό δημόσιο λόγο ὁ, ἐκ νέου, πολιτικά «καμένος» ὅρος «διαπλεκόμενα συμφέροντα».

Δυό μῆνες μετά τίς ἐκλογές τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 2000, εἰδικό ἐνθετο περιοδικό τῆς Ἐλευθεροτυπίας ρίπτει, ἐκ νέου, τόν λίθο τῆς διαπλοκῆς στά σχετικά ἤρεμα νερά τῆς πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης. Αὐτή τή φορά, ἡ σπίθα προκαλεῖ ἐκρηξη, διαμορφώνοντας ἕνα περιβάλλον πού ὀδηγεῖ σέ μιά διαρκή κρίση νομιμοποίησης τοῦ, ὑποτιθέμενου, διαπλεκόμενου πολιτικοῦ συστήματος. Τό ἐνθετο καθιστᾷ τόν Σ. Κόκκαλη προσωποποίηση τοῦ φαινομένου συγκεντρώνοντας καί παραθέτοντας ὅλο, ἢ μᾶλλον, σχεδόν ὅλο τό μέχρι τότε διαθέσιμο ὑλικό γύρω ἀπό τίς ἐπιχειρηματικές καί ἄλλες δραστηριότητές του. Ἀκολουθεῖ χιονοστιβάδα ἐξελίξεων. Τόν Αὐγουστο ἀνακοινώνονται τά σχέδια Κόκκαλη γιά ἐπέκταση τοῦ δικτύου του καί στά τηλεοπτικά ΜΜΕ (εἶναι ἤδη οὐσιαστικός ἰδιοκτήτης ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ ἀξιοσημείωτης πολιτικῆς ἐπιρροῆς). Ἐγκαθιστᾷ off-shore ἑταιρείες στή διοίκηση τοῦ ἰδιοκτητοῦ, πλέον, Magic TV, παρακάμπτοντάς τον, ἔτσι κι ἄλλιῶς, ἐπί πενταετία ἀνενεργό νόμο Βενιζέλου γιά τά ΜΜΕ. Γίνεται, ἔτσι, μιά προσπάθεια αὐτονομίας τοῦ ἐν λόγω δι-

κτύου ὡς αὐτοδύναμου μηχανισμοῦ ἄσκησης ἐπιρροῆς σέ πολιτικό καί κοινωνικό ἐπίπεδο, προκαλώντας τήν ἐντονη ἀντίδραση ἀνταγωνιστικῶν δικτύων. Παράλληλα, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, σημειώνεται μιά διακομματική συσπείρωση γιά τήν ἀντιμετώπιση ὄχι, πλέον, τῶν «διαπλεκόμενων συμφερόντων», ἀλλά τοῦ μηχανισμοῦ τῆς διαπλοκῆς, ἀνεξαρτήτως προσώπων καί ἑταιρειῶν. Ὁ βαθμός πολιτικῆς ἀνοχῆς τοῦ φαινομένου, τουλάχιστον σέ ἐπίπεδο διακρυσσόμενων προθέσεων, μειώνεται. Ἡ σχετικά μακρόχρονη (ἐπταετής) πολιτική ἀδράνεια καί ἄγωνα ἀντιπαράθεση δίνει, τώρα, τή θέση της σέ μιά περισσότερο δημιουργική προσπάθεια ἀνάπτυξης σχετικοῦ θεσμικοῦ προβληματισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅμως, ἐξαιτίας τῆς εὐρέως ἀποδεκτῆς κρίσης ἀξιοπιστίας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, φτάνει στό σημεῖο ἐπιβολῆς ἀκραίων καί ἀνορθόδοξων τροποποιήσεων στό Σύνταγμα. Εἶναι ἡ τελευταία ἐνότητα τῆς περιοδολόγησης περί διαπλοκῆς πού προτείνουμε: αὐτή τῆς «ἀναγνωρισιμότητας» τοῦ προβλήματος. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ὅμως, τήν ἴδια περίοδο ἕνας τρίτος –αὐτή τή φορά ἐν εἶδει ἀντιπερισπασμοῦ– νεολογισμός ἐγκαθίσταται στό δημόσιο λόγο: ἡ «διαπλοκολογία». Ἦτοι, ἡ ἰσοπεδωτική, γενικόλογη καί ἄνευ συγκεκριμένων στοιχείων δημόσια ἀναφορά στά περι διαπλοκῆς. Ὅπως ἰσχυρίζονται ἀρκετά κυβερνητικά στελέχη, καί ὄχι μόνο, ἡ ἀκατάσχετη διαπλοκολογία δηλητηριάζει τό δημόσιο βίο καί θυθίζει τόν πολιτικό κόσμο σέ ἕνα τέλμα καχυποψίας, παραλύοντας τόν κρατικό μηχανισμό.

Αὐτό πού ἔχει σημασία, γιά τήν παρούσα ἐργασία, εἶναι ὅτι ὁ, ἐν ἔτει 1993, ἀρχικός ὀρισμός τῶν «διαπλεκόμενων», ὡς «εὐκαιριακός συνασπισμός οικονομικῶν συμφερόντων μέ στόχο καιρίες ἐξωθεσμικές παρεμβάσεις στό πολιτικό σύστημα», ἀποδεικνύεται πρωτόλειος καί ἀνεπαρκῆς. Τό προσωποποιημένο «διαπλεκόμενο» τρίγωνο Ἀλαφούζος-Κόκκαλης-Μπόμπολας τοῦ '93 ἀντικαθίσταται τό 2000 ἀπό τό ἀπρόσωπο ἐξωθεσμικό «τρίγωνο τῆς διαπλοκῆς»: ἰσχυρή οικονομική ἐξουσία μέ πρόθεση ἐπηρεασμοῦ φορέων λήψης ἀποφάσεων στό δημόσιο ἐπίπεδο καί, ἐπιπροσθέτως, μέ ἔμμεση ἢ, ἀκόμα καλύτερα, ἄμεση πρόσβαση σέ ΜΜΕ, τά ὁποῖα δύνανται νά συνδράμουν ἐπικοινωνιακά τήν προσπάθεια ἐπηρεασμοῦ τῶν δημοσίων λειτουργῶν ἐκ μέρους τῶν ἐπιχειρηματιῶν. Σέ αὐτό τό πλαίσιο, τό δίκτυο Κόκκαλη, τουλάχιστον ἕως τό τέλος τοῦ 2000, συγκροτεῖ τό πλέον ἰσχυρό, ὀλοκληρωμένο καί ἐν δυνάμει αὐτοδύναμο μοντέλο διαπλοκῆς, μὴ ἀρκούμενο στή συνεργασία μέ ἄλλους «διαπλεκόμενους» φορεῖς, ἀλλά, ὄντας ἡ ἀπτή, γνήσια καί ἰδεοτυπικά «ἀνόθευτη» ἀναπαράστασή της.

Ἀπό τά ἐν μέσω ἀμχανίας, εἰρωνείας καί θυμηδίας, δεξιωνόμενα «διαπλεκόμενα» τοῦ '93, ἕως τή «διαπλοκή», ἀναγνωριζόμενη ὡς κεντρικό πολιτικό πρόβλημα ἀποτυπωμένο μέ ὑπερβάλλοντα ζῆλο στόν ἴδιο τόν συ-

νταγματικό χάρτη τῆς χώρας, ἡ ἀπόσταση πού καλύφθηκε ἦταν μεγάλη. Σέ αὐτή τήν, ἀρχικά διστακτική, ἀλλά τά τελευταῖα δύο χρόνια διαρκῶς ἐπιταχυνόμενη πορεία, τό ζήτημα τῆς διαπλοκῆς ἀπέκτησε, τουλάχιστον, μιά πρώτη σχετικά σταθερή, ἀλλά καί ἐξαιρετικά δυναμική ἀναλυτική πλατφόρμα ἐκ μέρους ἑνός μεγάλου τμήματος τοῦ πολιτικοῦ κόσμου. Ὅρισμοί ἐπί ὁρισμῶν, ἀπόψεις ἐπί ἀπόψεων, συνεχίζουν καί θά συνεχίζουν νά τίθενται καί νά ἀναπτύσσονται. Ὅμως, τί γίνεται μέ τήν ἑλληνική κοινωνία; Πῶς δεξιῶνεται αὐτή τήν, πολιτικά, εὐρύτητα, πλέον, ἀναγνωρισμένη κατάσταση;

Μιά σχετική δημοσκόπηση (Metron Analysis, Νοέμβριος 1999), πρὶν ἀκόμα τήν ὀρμητική, ἔστω καί ἀνεκδοτολογικῆ τύπου, εἰσβολή τῆς «διαπλοκῆς» στό καθημερινό λεξιλόγιο, ἀνέδειξε, γιά πρώτη φορά, τό τεράστιο ἀνοιγμα τῆς ψαλίδας μεταξύ τῆς κοινωνικῆς ἀναγνωρισιμότητας τοῦ φαινομένου τῆς κρατικῆς διαφθορᾶς (ὄρος, τότε, λανθασμένα συνώνυμος τῆς διαπλοκῆς, ὅπως θά ἐξηγηθεῖ στή συνέχεια) καί τῆς θέσης του στή λίστα τῶν προβλημάτων, πού, κατά προτεραιότητα, πρέπει νά ἐπιλυθοῦν. Ἐνῶ ἡ συντριπτική πλειοψηφία τοῦ δείγματος παραδέχθηκε τό πρόβλημα ὡς ὑπαρκτό –καί ἐπ' αὐτοῦ συμφωνοῦν ὅλες οἱ διενεργηθεῖσες δημοσκοπήσεις– μόνο τό 1,4% τοῦ δείγματος τό ἔθεσε στήν πρώτη κατηγορία τῶν προβλημάτων πρὸς ἐπίλυση. Μέ βάση, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, καί αὐτή τῆ δημοσκόπηση, ἡ κυβέρνηση Σημίτη, σέ μιά κρίσιμη περίοδο ὅσον ἀφορᾶ τόν ἐπιχειρούμενο στιγμισμὸ τῆς ὡς «ὄργανο τῶν διαπλεκόμενων», ἀνακουφίστηκε, συνειδητοποιώντας ὅτι ἡ κρατική διαφθορά καί ἡ, συγγενῆς ἔννοια τῆς διαπλοκῆς, παρά τό βαρύγδουπο περιεχόμενό της, ἐλάχιστα ἀγγίζει πραγματικά τήν ἑλληνική κοινωνία. Τό κύριο ἀντικείμενο τῆς παρουσίας ἐργασίας εἶναι ἡ κατανόηση αὐτοῦ τοῦ, φαινομενικά, παράδοξου δεδομένου τῆς ἀνοχῆς τῶν δικτύων διαπλοκῆς ἐκ μέρους τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν. Γιατί, ἡ ἑλληνική κοινωνία παραμένει σέ μεγάλο βαθμὸ παθητικά ἢ ἐνεργητικά ἀνεκτική ἀπέναντι στό φαινόμενο τῆς «διαπλοκῆς»;

Μιά πρώτη ἐρμηνεία μπορεῖ νά δοθεῖ στή βάση της, ἀκόμα καί σέ πολιτικό ἐπίπεδο, ἐπικρατούσας σύγχυσης γιά τόν ὄρισμό τῆς διαπλοκῆς. Συγγέεται μονίμως μέ τά πελατειακά δίκτυα, καί, ἀπ' τήν ἄλλη, μέ τήν κρατική διαφθορά, καταστάσεις πού βιώνονται καθημερινά ἀπό τοὺς Ἑλληνες πολίτες. Σύμφωνα μέ μιά πολὺ πρόσφατη δημοσκόπηση (ΚΑΠΑ Research, Ἰανουάριος 2001) τό 35% τοῦ δείγματος δήλωσε ὅτι ἔχει προσωπική ἐμπειρία ἀπὸ ἄτυπες συναλλαγές οικονομικοῦ τύπου μέ τό δημόσιο (ἰδιαίτερα μεγάλο ποσοστὸ ἂν κανεῖς ἀναλογισθεῖ τήν ἀντιπροσωπευτικότητα τοῦ δείγματος), καί οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ συντριπτική πλειοψηφία ἔχει, κατά καιροὺς, συνάψει πελατειακές σχέσεις μέ δημόσιους παράγοντες. Ἡ διαπλοκή, συνα-

κόλουθα, δέν ἀποτελεῖ παρά μιά τρέχουσα ἐνοποιητική ἔννοια πού ἐμπερικλείει τό σύνολο τῶν ἄτυπων συναλλακτικῶν σχέσεων μεταξύ ἰδιωτῶν καί δημοσίων λειτουργῶν. Ὁ παλιὸς κομματικὸς ἡμέτερος ὀνομάζεται, τώρα, καί μάλιστα χαριτολογώντας, «διαπλεκόμενος», ὅπως ἄλλωστε καί ὁ συνήθης δωρολήπτης δημόσιος υπάλληλος. Καί, ἂν σέ αὐτά τά πλαίσια, ὅλοι εἴμαστε διαπλεκόμενοι, τότε ἐξαφανίζεται ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ μεταξύ τῶν κυρίαρχων δικτύων διαπλοκῆς καί τῶν «πελατῶν», ἢ τῶν καθ' ἕξιν μιζαδόρων. Ἐξαφανίζεται ἐπειδὴ, κάτω ἀπ' αὐτό τό πλέγμα μαζικῆς συννεοχῆς, ἀποσιωποῦνται δύο κρίσιμα στοιχεῖα: πρῶτον, ἡ ἱεραρχικὴ διάσταση τῶν δικτύων διαπλοκῆς, τό γεγονός, δηλαδή, ὅτι εἶναι σέ θέση νά ἐπηρεάζουν κρίσιμες πολιτικὲς ἀποφάσεις σχετικά μέ τήν κατανομή τῶν ἀναπτυξιακῶν στρατηγικῶν δημοσίων πόρων, καί δεύτερον, ἡ τεράστια διαφορὰ ὅσον ἀφορᾶ τά οικονομικά καί ἐπικοινωνιακά μέσα ἐπιρροῆς πού διαθέτουν σέ σχέση μέ τοὺς καθημερινούς «ἡμέτερους καί διαφθορεῖς». Οἱ τελευταῖοι, δηλαδή, δέν συνειδητοποιοῦν ὅτι, τελικά, εἶναι ὑποκείμενα τῆς ἐξουσίας τῶν δικτύων διαπλοκῆς.

Μιά δεύτερη ἐρμηνεία ἀφορᾶ τό, σέ μεγάλο βαθμὸ, νομότυπο, καί ὡς ἐκ τούτου, ἀθέατο χαρακτῆρα ἀνάπτυξης τῶν ἐξεταζόμενων δικτυώσεων. Οἱ «σοβαροὶ» διαπλεκόμενοι ἐπιχειρηματίες ἔχουν στή διάθεσή τους ἐξαιρετικά ἐμπειρία καί ἐξειδικευμένα ἐπιτελεῖα νομικῶν καί ἄλλων τεχνικῶν συμβούλων, τά ὅποια, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, ἀμείβονται γιά τήν ἐξέυρεση ὅλων τῶν εἰδῶν νομότυπης παράκαμψης τῶν κείμενων νομικῶν διατάξεων, ἔτσι ὥστε, σέ περίπτωση πού κληθεῖ εἰσαγγελέας, νά τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά ἐντοπίσει κάτι τό νομικά ἐπιλήψιμο στίς σχετικὲς συμβάσεις μέ τό δημόσιο. Καί στό βαθμὸ πού τά ἐν λόγω δίκτυα ἀποκοτοῦν σταδιακά μονοπωλιακὴ θέση στήν ἀγορά, ἐκλείπει τό ἀντίπαλο δέος ἀμφισβήτησης τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων γιά τήν ἀνάθεση τῶν συμβάσεων. Τό δίκτυο Κόκκαλη, ἀκριβῶς λόγω τῆς πληθώρας τῶν καταγγελιῶν πού κατά καιροὺς ἔχει δεχθεῖ, ἔχει δώσει ἐδῶ δείγματα γραφῆς ἀναφορικά μέ τῆ νομότυπη ἀνάπτυξή του (μέ πρῶτο παράδειγμα τό, ἐν ἔτει 1997, ἀθωωτικό βούλευμα Καράμπελα γιά τήν περίφημη σύμβαση 7753 μέ τόν ΟΤΕ, καί πῶ πρόσφατο, τήν ὑπόθεση μέ τό Προκαθορισμένο Στοιχίωμα τοῦ ΟΠΑΠ, Νοέμβριος 1999).

Ἐλλείπει σχετικῶν νομικῶν ἀποδείξεων, ὁ καταγγελλόμενος ἐναντίον τῆς διαπλοκῆς λόγος πέφτει στό κενό, καί κατακρυμνιζόμενος, προκαλεῖ μιά σειρά παράπλευρων ἀποτελεσμάτων. Οἱ καταγγέλλοντες κατηγοροῦνται ἀπὸ τοὺς κατηγορούμενους ὡς ἐντολοδόχοι ἀντιπάλων οικονομικῶν καί πολιτικῶν συμφερόντων. Ἐντάσσονται, δηλαδή, καί αὐτοὶ μέ τῆ σειρά τους στό ἄρμα τῆς διαπλοκῆς. Οἱ ἐν λόγω κατηγορίες ἐπιστρέφονται, αὐτὴ τῆ φορά μέ μεγαλύτερη σφοδρότητα, γιά νά ὀδη-

γήσουν σέ έκ νέου ανταπόδοσή τους, κοκ. "Όπως γίνεται εύκολα κατανοητό, ακόμη και ένας πληροφορημένος πολίτης δέν μπορεί νά βγάλει άκρη άπ' αυτή τήν άψιμαχία, και τό φυσιολογικότερο είναι νά τήν αντιμετωπίσει ως άλλη μιά συνηθισμένη πολιτική αντίπαράθεση, χωρίς ούσιαστικό περιεχόμενο.

"Όταν ή, σύμφωνα μέ τά παραπάνω, νομότυπη και άθέατη διαπλοκή γίνει θέμα στά ΜΜΕ, και δή στά τηλεοπτικά κανάλια, τότε αυτόματως μετατρέπεται σέ θέμα μαζικής κατανάλωσης. "Όμως, ως τέτοιο, έχει πολύ σύντομη ήμερομηνία λήξης, καθότι δέν δύναται νά διατηρεί συνεχώς τήν τηλεοπτική άδρεναλίνη τών θεατῶν, και άρα, τούς δείκτες τηλεθέασης, σέ ύψηλά επίπεδα για μακρό χρονικό διάστημα. Τό θέμα σύντομα αυτόδιασπᾶται σέ έπιμέρους άσημαντολογία και χάνει τό πολιτικό του μέγεθος. Τό άρχικά έρεθιστικό δίδυμο τών ὄρων «διαπλεκόμενα συμφέροντα» και «διαπλοκή» δίνει τή θέση του στην πληκτικά άδιέξοδη «διαπλοκολογία», ή όποία και ύπερισχύει έντασσόμενη στις άδηφάγες νομοτέλειες τής τηλεοπτικής θεαματικότητας.

Έπιπροσθέτως, σέ περίπτωση πού, για κάποιο λόγο (πχ. άσυμφωνία μεταξύ τών συναλλασσομένων), ή δραστηριότητα τών δικτύων διαπλοκής αφήσει στή διαδρομή νομικά έπιλήψιμα ίχνη, έπιστρατεύεται ένας έφεδρικός μηχανισμός ολοκληρωτικού έλέγχου τών έγκατεστημένων μηχανισμών έλέγχου και έπιβολής κυρώσεων. Πέραν τών τριών διακριτῶν έπιπέδων δημόσιας έξουσίας, προστιθεμένων τών, σέ κυβερνητικό έπίπεδο, διοριζομένων Άνεξάρτητων Διοικητικῶν Άρχῶν και τών πολιτικά και οίκονομικά χειραγωγούμενων ΜΜΕ, ό έν λόγω μηχανισμός δύναται νά λάβει σέ πρωτόγνωρη έκταση, χρηματοδοτώντας ακόμα και έρευνητικές δραστηριότητες πού άπτονται θεμάτων διαφθοράς και διαπλοκής (πχ. τό Ίδρυμα Κόκκαλη - Harvard University, διοργάνωσε πρόσφατα έπιστημονικό συνέδριο για τό ξέπλυμα βρόμικου χρήματος στό πρώην ανατολικό μπλοκ (!)).

Μιά ακόμα συνιστώσα κοινωνικής άνεκτικότητας άπέναντι στά δίκτυα διαπλοκής αναφέρεται σέ συγκεκριμένες πολιτικές και οίκονομικές συγκυρίες και έπιλογές. Έν ὄψει άνοίγματος τής έλληνικής αγοράς, τό 2002, στόν εύρωπαϊκό και διεθνή άνταγωνισμό, έπιλέχθηκε σέ πολιτικό έπίπεδο τό μοντέλο δημιουργίας ισχυρῶν έλληνικῶν εταιρικῶν σχημάτων τά όποια, ύποτίθεται ότι θα είναι σέ θέση νά άντεπεξέλθουν μέ έπιτυχία στις νέες οίκονομικές συνθήκες. Η ζωτική ύλική βάση αυτής τής στρατηγικής ήταν και είναι οι διανεμόμενοι, στή βάση πολιτικῶν και διοικητικῶν άποφάσεων, ύψηλοί δημόσιοι πόροι, συμπεριλαμβανομένων τών Εύρωπαϊκῶν κονδυλίων. Σ' αυτή τήν περίπτωση δέν έχουμε νά κάνουμε, άπλά, μέ παθητική άνοχή τών δικτύων διαπλοκής, αλλά μέ ξεκάθαρη άποδοχή και κρατικά έλεγχόμενη προστασία τους ως κύ-

ριων άναπτυξιακῶν ὀχημάτων και φορέων έκσυγχρονισμού τής εγχώριας οίκονομίας, καθώς και ως παράγοντες άποτελεσματικής άπορρόφησης τών κονδυλίων και μείωσης τής άνεργίας. Άκόμα και φερόμενα θύματα τής διαπλοκής, ὅπως ό βουλευτής Σ. Μάνος, άναγνωρίζουν τήν ὀρθότητα αυτής τής πολιτικής έπιλογής, διαχωρίζοντας, για παράδειγμα, τήν έπιχείρηση Ίντρακόμ, πού τήν θεωρεί «έθνικό κεφάλαιο», από τόν πρόεδρό της και τό σκοτεινό παρελθόν του. Στο όνομα του έπερχόμενου διεθνούς άνταγωνισμού κάθε δημόσια άναφορά στό ζήτημα τής διαπλοκής άποτελεί ύποπτη —στό βαθμό πού δέν συνοδεύεται από συγκεκριμένα στοιχεία— παρελθοντολογία. Έπ' αυτού ένδεικτικά είναι τά, από τό τέλος του 1999, έπί σειρά μηνῶν έκδοτικά σημειώματα τών δημοσιογράφων Π. Κωστόπουλου, Φ. Γεωργελέ και Σ. Θεοδωράκη στα μεγάλης κυκλοφορίας life style περιοδικά τους, όταν, διαπλοκής βοούσης, άναγκάστηκαν τελικά νά πάρουν θέση.

Τέλος, μιά ειδική παράμετρος κοινωνικής άνοχής τών δικτύων διαπλοκής έχει νά κάνει μέ τήν άδυναμία τής Άριστεράς νά πάρει σαφή πολιτική θέση άπέναντι στα διαδραματιζόμενα, καθιστώντας τή διαπλοκή εύκολη λεία τής άδιέξοδης διαπλοκολογίας πού άναπτύσσεται μεταξύ τών αντιτιθέμενων κομμάτων έξουσίας. Η προσέγγιση του ΚΚΕ είναι έξαιρετικά πρωτόλεια και άκατέργαστη, παραπέμποντας στό «για όλα φταίει ό καπιταλισμός». Άπό τήν άλλη πλευρά, ή Άνανεωτική Άριστερά βρίσκεται άντιμέτωπη μέ άλλου είδους προβλήματα, πολιτικά και θεωρητικά. Κατ' άρχάς, μέ τό άκουσμα τής λέξης «διαπλοκή», αυτόματα διεγείρεται τό άντιδεξιό άνταντακλαστικό της, βιωματικά έμφυτευμένο σέ ένα σημαντικό της τμήμα. Τό πρόβλημα τής άνοχής του φαινομένου μεταγράφεται, έπί του πρακτέου, ως δίλημμα έπιλογής μεταξύ μιάς δεξιᾶς και μιάς, κατά δήλωση πλέον, άντιδεξιᾶς διακυβέρνησης, και ως τέτοιο, χάνει τήν πρωταρχική του βαρύτητα. "Όμως, τό φάντασμα του δεξιού κράτους-έργαλείου καταστολής δέν στοιχειώνει μόνο τις άντιστάσεις του άντιδεξιού πολιτικού πόλου τής Άνανεωτικής Άριστεράς. Υποστασιώνεται και στόν θεωρητικό πυρήνα τής άποστασιοποιημένης από άντιδεξιά σύνδρομα Άνανεωτικής Άριστεράς, σχετικά μέ τήν άνάλυση του κρατικού μηχανισμού και τών διασυνδέσεων του μέ οίκονομικούς και ιδεολογικούς φορείς και μηχανισμούς. Έν συντομία, ό γόνιμος προβληματισμός του Ν. Πουλαντζά, όντας πρόωρος και δύναμι προφητικός για τά μελλούμενα, δέν οδήγησε τούς έπιγόνους του σέ άνάλογης έμβέλειας άναλυτικές προσεγγίσεις, ικανές νά άποδομήσουν τό πολιτικό έρώτημα πού θέτει, σήμερα, τό «τρίγωνο τής διαπλοκής». Δέν άποδυνάμωσε, στα μάτια τής Άριστεράς, τήν έργαλειακή άναπαράσταση του

κράτους ὡς γυμνοῦ μέσου ἐπιβολῆς ἐξουσίας τῆς κυρίαρχης τάξης. Ἡ διαπλοκή, ὅμως, ἐλάχιστη σχέση ἔχει μέ αὐτή τήν ἀναπαράσταση. Ἀναφορικά μέ τό κράτος, αὐτό πού ἔχει σημασία ἐδῶ, εἶναι ὁ ρυθμιστικός καί ἀναδιανεμητικός του ρόλος. Πρέπει, δηλαδή, νά ἐστιᾶσουμε τήν ἀνάλυση σ' ἓνα λιγότερο «θεαματικό» καί ἀναπόφευκτα τεχνοκρατικά διατεταγμένο σκηنيκό: στό γραφεῖο τοῦ δημόσιου λειτουργοῦ, καί στά οἰκονομικά, πολιτικά καί ἰδεολογικά δίκτυα πού περιβάλλον καί ἐπηρεάζουν τή διαδικασία λήψης ἀποφάσεων ἐκ μέρους του. Ἡ σχετική διεθνῆς βιβλιογραφία εἶναι ἐξαιρετικά πλούσια καί θέτει ὀλοένα καί δημιουργικότερους προβληματισμούς, ἀναγνωρίζοντας, παράλληλα, τή συνθετότητα τοῦ ζητήματος. Παραφράζοντας μία γνώριμη ρήση, μπορούμε πλέον νά ποῦμε ὅτι ἡ διαπλοκή καί ἡ διαφθορά εἶναι πολύ σημαντικά προβλήματα γιά νά ἀφεθεῖ, ἀποκλειστικά, στή δικαιοδοσία τῶν νομικῶν καί τῶν πολιτικῶν.

Συνοψίζοντας ὅσον ἀφορᾶ στοὺς παράγοντες κοινωνικῆς τους ἀνοχῆς, τά ἑλληνικά δίκτυα διαπλοκῆς: (α) συγχέονται μέ τά πελατειακά δίκτυα καί τοὺς μηχανισμούς κρατικῆς διαφθορᾶς, (β) εἶναι δύσκολα ἀνιχνεύσιμα σέ νομικό ἐπίπεδο, (γ) γίνονται ἀνεκτά λόγω καί τῆς ἀνούσιας διαπλοκολογίας στά ΜΜΕ, πού συμμετέχουν στά δίκτυα καί ἐλέγχουν τήν ἐνημέρωση, (δ) οἱ κατηγορίες γιά διαπλοκή εἶναι εὐκόλα ἀναστρέψιμες, (ε) κάτω ἀπό ὀρισμένες ἱστορικές συγκυρίες τά ἐν λόγω δίκτυα καθίστανται πολιτικῶς ἀνεκτά, καί, πολύ περισσότερο, ἀναγκαῖα, ὡς καταλύτες γιά τήν ἐθνική οἰκονομική ἀνάπτυξη, καί (στ) ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ζητήματος ἐκ μέρους ἀκόμα καί τῆς μὴ διαπλεκόμενης ἀριστερῆς διανόησης δυσχεραίνει τή δημιουργία ἐνός ἀξιόπιστου πολιτικοῦ μετώπου ἐνάντια στή διαπλοκή.

Ὅλα τά παραπάνω διαμορφώνουν ἓνα ἀδιάφορο ἔως θετικό ὑπόστρωμα κοινωνικῆς ὑποδοχῆς τοῦ φαινομένου, τήν ἴδια στιγμή, μάλιστα, πού σημειώνεται πρωτοφανῆς ἔξαρση κινητοποιήσεων ἐνάντια σέ παρόμοιες καταστάσεις σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο. Μιά σύντομη περιήγηση στήν ἰστοσελίδα τῆς Διεθνούς Διαφάνειας (www.transparency.de) ἀρκεῖ γιά νά ἀποδείξει τό βάσιμο τοῦ ἰσχυρισμοῦ. Δυστυχῶς, ἡ στά καθ' ἡμᾶς ἐμμένουσα «σιωπή τῶν πολιτῶν» ἀπέναντι στά δίκτυα διαπλοκῆς, ἀποδεικνύεται, γιά τήν ὥρα, τό πλέον ἀσφαλές ὄχημα στή φρενήρη πορεία τους πρὸς τή διαρκή ἀπαξίωση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν μέ ἄμεσες συνέπειες στήν ποιότητα καί τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας.

* Κείμενο παρουσίασης ὁμότιλης εἰσήγησης στό 8ο Ἐπιστημονικό Συνέδριο τοῦ Ἰδρύματος Σάκη Καράγιωργα, μέ θέμα «Ἰδεολογικά ρεύματα καί τάσεις τῆς διανόησης στή σημερινή Ἑλλάδα», 28-31 Μαρτίου 2001, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ΕΞΑΝΤΑΣ

ΦΩΝΤΑΣ ΛΑΔΗΣ
ΜΙΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
1960-1967

*Η ιστορία της γενιάς του 1-1-4
 και των «Λαμπράκηδων»*

Ένας «αυτόπτης μάρτυρας» των γεγονότων που συγκλόνισαν την Ελλάδα την επταετία 1960-1967 καταγράφει μέρα με τη μέρα τις πολιτικές εξελίξεις και τα καλλιτεχνικά δράματα της εποχής.

Οι μεγάλες ανοιχτές συναυλίες-διαδηλώσεις και το πάντρεμα της λαϊκής μουσικής με τη σύγχρονη ποίηση συμβαδίζουν με τους αγώνες για την ομαλοποίηση της ελληνικής πολιτικής ζωής στη σκιά των συνεπειών του Εμφυλίου. Η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, η ίδρυση της ομώνυμης πολιτικής νεολαίας, η σύγκρουση με το Παλάτι και η πορεία προς το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967 βρίσκονται σε πρώτο πλάνο στο ιδιότυπο αυτό χρονικό, που δεν είναι προϊόν αναμνήσεων, αλλά απόσταγμα των ίδιων των γεγονότων.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΞΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
 Διδότου 57 – 106 81 ΑΘΗΝΑ – Τηλ. 3804885
 Fax: 3813065 – e-mail: exandas@otenet.gr

ΠΗΡΑΝ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΟΙ ΟΧΤΡΟΙ...

του Γιώργου Μαργαρίτη

Κάθε χρόνο τέτοια εποχή, τέλη Μαΐου, ζωντανεύουν «έθνικές μνημες», πικρές, αναφερόμενες στην άλωση της Πόλης. Δέν είναι καινούργιο φαινόμενο αυτό. Στά παλαιότερα χρόνια, τά μνημόσυνα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου αποτελούσαν σημαντική συνιστώσα στο ρεπερτόριο των εθνικών τελετουργιών και οι δακρύβρεχτες ιστορήσεις του απόμακρου γεγονότος, κατελάμβαναν σημαντικό μέρος της περι των παθών του έθνους φιλολογίας. Παραδόξως, παρατηρήθηκε μία ύφεση αυτών των έντονων αναφορών μετά τη μικρασιατική καταστροφή, όταν οι πολυάριθμοι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας κατέκλυσαν τον ελληνικό χώρο. Μετά από πολλές δεκαετίες, στή σημερινή συγκυρία, μέσα στή γενική αναζωπύρωση της γύρω από τό έθνος μεταφυσικής, ή έπέτειος της Άλωσης επανέρχεται δυναμικά στό προσκήνιο. Δημοσιεύματα, αφιερώματα, υποθέσεις, θρηνωδίες και άλλα τινά, μέ σταθερό λανθάνοντα παρονομαστή τό ερώτημα πώς ή Ελλάδα έχασε, απόφραδα εκείνη μέρα, τήν αυτοκρατορική της κληρονομιά γιατί είμαστε σήμερα κράτος περιθωριακό, ή προβληματικό και όχι Αυτοκρατορία, λυδία λίθος της ανθρωπότητας. Η αναζήτηση των υπευθύνων της μέγιστης αυτής άδικίας εξυπακούεται ως καθήκον και ως δικαίωση.

Η όλη υπόθεση ελάχιστα άφορά τόν χριστιανό –καθολικού δόγματος– Αυτοκράτορα, Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και τούς σύν αυτώ υπερασπιστές της Βασιλεύουσας. Οι καιροί ήταν δύσκολοι για τέτοιου είδους Αυτοκράτορες στή μεταβατική φάση ανάμεσα στή φεουδαρχία και τούς νέους χρόνους. Για μās τούς σύγχρονους αντίθετα, ή υπόμνηση του γεγονότος, μεταλλαγμένου σύμφωνα μέ τις απαιτήσεις της σύγχρονης πολιτικής, αποτελεί πρώτης ποιότητας τροφή για τήν εθνικιστική μεταφυσική. Τήν ιδεολογία δηλαδή πού εκπορεύεται από έπίσημα και άνεπίσημα χείλη, του άρχηγού της εκκλησίας πρυτανεύοντος. Η αναζήτηση των υπεύθυνων της συμφοράς του 1453, συμβάλλει στό κτίσιμο του όπλοστασίου επιχειρημάτων μέ τόν όποιο ένα είδος ολοκληρωτικής, φαντασματαλιστικής και άκροδεξιάς, προβάλλει, όλοένα και πιό άπειλητικά στή πολιτική ζωή του τόπου.

Η άναφορά στα απόμακρα συμβάντα του 1453, ή άπόπειρα κατανόησης των τότε καταστάσεων και έξελίξεων, ελάχιστα έξυπηρετεί και, ως εκ τούτου, ελάχιστα χρησιμοποιείται. Πολλούς αιώνες νωρίτερα, ή Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης είχε εισέλθει σέ άδιέξοδη πορεία καθώς ή κεντρική αυτοκρατορική έξουσία δέν κατάφερε νά υπερισχύσει των περιφερειακών φεουδαρχών και νά επιβάλει σέ αυτούς τό νόμο του Αυτοκράτορα, άπαραίτητο βήμα για τήν ανάδειξη ενιαίου ισχυρού κράτους. Δέν ήταν κάτι τό εύκολο. Σέ όλόκληρη τήν Ευρώπη, τή Μεσόγειο και τή σημερινή Μέση Άνατολή –για νά μην αναφερθούμε σέ παραπλήσιες καταστάσεις στήν μακρινή Άσία– σοβούσαν τότε οι συγκρούσεις αυτής της μορφής. Όπου κάποιος ήγεμόνας κατάφερε νά υποτάξει ή νά έξοντώσει τούς γύρω του ισχυρούς, τότε, γύρω του, γεννιόταν ένας πυρήνας έξουσίας πού άργότερα θά συγκροτούσε κράτος μέ τή νεώτερη έννοια του όρου. Όπου αυτό δέ γινόταν, τότε άτελείωτες συγκρούσεις μεταξύ των άρχόντων, κατέστρεφαν τά πάντα γύρω τους και συνέθλιβαν τούς άγρότες οι όποιοι, όπως συνήθως γίνεται, πλήρωναν τούς πολέμους έξουσίας των άλλων. Έπειδή δέ ή πολιτική, όπως και ή φύση, άπεχθάνεται τό κενό, στίς άδιέξοδες καταστάσεις πού προκίψανε έδωσε συχνά λύση μία γειτονική έξουσία.

Τά συμβαίνοντα στήν Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης ούτε μοναδικά ήταν, ούτε ιδιαίτερα. Πλήθος φεουδάρχες δοκίμασαν τήν έξόντωση των όμοίων τους και τήν ανάδειξή τους σέ θρόνο ισχυρό και άδιαμφισβήτητο. Θά μπορούσαν νά είναι οι Κομνηνοί νικητές στήν άναμέτρηση, θά μπορούσε νά είναι οι Καντακουζηνοί, οι Άγγελιοι ή ακόμα ο Στέφανος Δουσάν. Άναδείχθηκαν σχετικά ισχυρότεροι, οι Παλαιολόγοι του Μωριά, ίσως έξαιτίας της δυνατότητάς τους νά συνδιαλέγονται περισσότερο από τούς υπόλοιπους μέ τις πλούσιες έμπορικές πόλεις της Άταλίας. Άν και νικητές στίς «οίκογενειακές» άναμετρήσεις δέν υπήρξαν όμως ποτέ τόσο ισχυροί ώστε νά κατασκευάσουν ισχυρή έξουσία και «μεταφεουδαρχικό» (ας μου συγχωρεθεί ή έκφραση) κράτος. Τά υπόλοιπα ήταν άπλως διαδικαστικά και οι Όθωμανοί, πού ανέλαβαν τήν διεκ-

περαίωση είχαν εύκολο έργο. Αυτό που ονομάζουμε «ὀθωμανική κατάκτηση» υπήρξε μία εύκολη διαδικασία. Προχώρησε ραγδαία ως κάτι τό φυσικό καί τό αυτόνόητο μέ μόνο εμπόδιο τή δυνατότητα τῆς ὀθωμανικῆς ἡγεσίας νά ἐνσωματώσει τίς νέες περιοχές καί τήν τάξη τῶν ἀνθρώπων τους. Ἡ ἀντίσταση πού συναντοῦσαν οἱ Ὀθωμανοί ἦταν κοινωνικά –ταξικά– περιορισμένη. Προερχόταν αποκλειστικά ἀπό ἄρχοντες πού δέν ἐπιθυμοῦσαν τήν ἐνταξή τους στό νέο σύστημα ὅπου, γιά νά ἐνταχθοῦν, θά ἔπρεπε πρῶτα νά παραιτηθοῦν ἀπό τίς ἀμετρες φιλοδοξίες τους. Οἱ ἀγρότες, οἱ φτωχοί –καί ὄχι μόνο– προτιμοῦσαν τήν τάξη τῶν Ὀθωμανῶν ἀπό τήν ἀβέβαιη καί ἐξουθενωτική γι' αὐτούς ἐξυπηρέτηση τῶν φιλοδοξιῶν τῶν κυρίων τους. Ἡ ὀθωμανική προέλαση εἶχε, σέ μεγάλο βαθμό, τά χαρακτηριστικά μιᾶς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς, ὅπου, τά πλήθη τῶν ἀπελπισμένων ἀπό τήν προηγούμενη κατάσταση ἔσπευδαν νά ἐνταχθοῦν στόν περισσότερο ὑποσχόμενο –στόν τομέα τῆς τάξης καί τῆς εἰρήνης– νέο κόσμο.

Τά αὐτονόητα ἀφήνονται ὅμως στήν ἄκρη σέ αὐτή τή σύγχρονη ἀναδρομή στά τότε γεγονότα, στήν πλέον «ἐθνική» ἐκδοχή τους γιά τήν ἀκρίβεια. Προέχει ἐδῶ ἡ ὑπόδειξη τοῦ ὑπευθύνου. Ὁ «ἐνοχος» δέν εἶναι ποτέ ἡ ἱστορική συγκυρία, οἱ συσχετισμοί καί οἱ διεργασίες πού τοὺς δημιούργησαν. Ὁχι! Ὁ ἐνοχος ἔχει ταυτότητα συγκεκριμένη ἂν ὄχι καί ὄνομα. Βασικά εὐθύνονται οἱ δυτικοί, οἱ παπιστές, αὐτοί πού ἄφησαν τήν Πόλη νά χαθεῖ, ἀδιάφοροι μπροστά στά πάθη τῶν ὀμοδόξων τους. Ἴσως μάλιστα νά ὑπῆρχε καί κρυφή

ικανοποίηση γιά τίς ἐξελίξεις καθῶς –ἡ ἄλωση καλεῖται νά τό ἀποδείξει αὐτό– οἱ παπιστές ἔβλεπαν μέ χαρά τήν κατάρρευση τοῦ ἀνατολικοῦ κέντρου τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἐλάχιστη σημασία φαίνεται νά ἀποδίδεται στό γεγονός ὅτι, στήν πολιορκημένη Πόλη, οἱ ἀκραιφνεῖς «ὀρθόδοξοι», οἱ ἀνθροπικοί, μᾶλλον εὐχόνταν τήν ἀφιξη τῶν Ὀθωμανῶν. Βλέπετε, ὁ τελευταῖος Ἀυτοκράτορας εἶχε ἀσπαστεῖ τήν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ λειτουργίες στήν Ἁγία Σοφία ἦταν πλέον «δυτικοῦ» τύπου, ἡ θέση τοῦ Πατριάρχου χήρευε ὥστε νά μή δημιουργοῦνται πρόσθετα προβλήματα μέ τοὺς θρησκευτικούς φανατισμούς καί στήν πλειοψηφία τους, οἱ ὑπερασπιστές τῶν τειχῶν ἦταν εἴτε δυτικοί, εἴτε στρατιῶτες τοῦ Ἀυτοκράτορα, πιστοί στίς πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές ἐπιλογές του –τουτέστιν «ἐνωτικοί». Σέ τελευταία δηλαδή ἀνάλυση, ἐκεῖνοι πού προᾶσπιζαν τήν πόλη δέν λειτουργοῦσαν μέ λάβαρο τήν Ὀρθοδοξία καί τό διμέτωπο ἀγῶνα ἐναντία στοὺς ἀπιστοὺς, ἀφενός, καί τοὺς αἰρετικούς τῆς Δύσης ἀφετέρου.

Ὁμολογουμένως πάντως αὐτή ἡ ἔκλειψη τῆς Ὀρθοδοξίας δέν κράτησε πολύ. Ὁ Μωάμεθ ὁ Πορθητής, στή νέα πλέον πρωτεύουσά του, τήν κατακτημένη Πόλη, ἀποκατέστησε τήν ἀνατολική Ὀρθοδοξία, ἀνέδειξε Πατριάρχη μέ ἐξουσία καί προνόμια –μεγάλο κρατικό ἀξιωματοῦχο στήν νέα Ἀυτοκρατορία. Ἔστρωσε ὁ ἴδιος, παραδόξως γιά τίς σχηματικές ἀντιλήψεις πού κυριαρχοῦν, τή συνέχεια καί τό μέλλον τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Αὐτή τήν ὁποία καί ἡ «ἐθνική» Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας, ἐν μέρει κληρονόμησε...

ΟΙ ΖΑΠΑΤΙΣΤΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ¹

του John Holloway

μετάφραση: Άνδρέας Μιχαλάκης

Ισως η πιο λυπηρή κληρονομιά που μας αφήνει ο εικοστός αιώνας είναι η απογοήτευση, το χάσιμο της ελπίδας. Αν κοιτάξουμε στις διαμάχες των τελευταίων εκατό ετών αυτό που προκαλεί έκπληξη είναι η αισιοδοξία. Για παράδειγμα, κοιτάξτε τη διαμάχη μεταξύ της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Έντουαρντ Μπερνστάιν για το ερώτημα περί μεταρρύθμισης ή επανάστασης: και οι δύο πλευρές θεωρούσαν δεδομένο ότι ο κόσμος θα μπορούσε να γίνει καλύτερος, ότι θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία κοινωνία βασισμένη στη δικαιοσύνη. Τό μόνο ερώτημα ήταν με ποιό τρόπο έπρεπε να γίνει αυτό. Και ύστερα ήρθε η σφαγή των δύο παγκοσμίων πολέμων, ήρθε ο Στάλιν, τό Άουσοβιτς, ή Χιροσίμα, ήρθε ο Πόλ Πότ και άκολούθησε τό τελειωτικό χτύπημα άκόμα και για τους πιο τυφλά αισιόδοξους, ή κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Έδω, στην Λατινική Άμερική, ό θάνατος της αισιοδοξίας ύπήρξε ίσως άκόμα πιο πικρός. Όλος ό ένθουσιασμός των επαναστατικών αγώνων του '60 και του '70 που όδήγησε; Σέ ένα φτωχό, απομονωμένο γραφειοκρατικό κράτος στην Κούβα, και στην υπόλοιπη Λατινική Άμερική όδήγησε σε τραγωδία, στη σφαγή χιλιάδων ένθουσιωδών αγωνιστών και άθώων θυμάτων. Είναι άλήθεια ότι οι στρατιωτικές δικτατορίες έχουν παρέλθει, αλλά αυτό που άπέμεινε δέν είναι πολύ καλύτερο: ή διαφθορά, ή φτώχεια και ή κοινωνική άνισότητα γίνονται όλο και χειρότερες. Προς τί όλος αυτός ό ένθουσιασμός; Προς τί όλοι αυτοί οι άγώνες; Προς τί τόσοι νεκροί; Άσφαλώς, θρυσκόμαστε έδω, αλλά πού θρίσκονται οι φίλοι μας, οι άνθρωποι που θαυμάσαμε; Για τους περισσότερους Ευρωπαίους της γενιάς μου αυτό, εύτυχώς, δέν άποτελεί μέρος της προσωπικής μας έμπειρίας, αλλά για πολλούς Λατινοαμερικάνους άποτελεί. Και για ποιό λόγο;

Για πολλούς ή έλπίδα έχει έξανεμιστεί από τις ζωές τους και έχει δώσει τη θέση της σε μία πικρή συμπίλιωση με την πραγματικότητα. Δέν είναι δυνατή ή δημιουργία της δίκαιης και ελεύθερης κοινωνίας που προσδοκούσαμε, αλλά τουλάχιστον μπορούμε να ψηφίσουμε Κέντρο ή κεντροαριστερά κόμματα γνωρίζοντας άρκετά καλά ότι δέν έχει και τόση σημασία. ώστόσο, με αυτόν τον τρόπο θά βρει ή δυσφορία μας κάποια διέξοδο.

Στενεύουμε τους όρίζοντές μας, μειώνουμε τις προσδοκίες μας. Η έλπίδα εγκαταλείπει τις ζωές μας, εγκαταλείπει την εργασία μας, εγκαταλείπει τον τρόπο με τον όποιο σκεπτόμαστε. Η επανάσταση άκόμα και ή χειραφέτηση γίνονται γελοίες λέξεις. Άλλά θεβαίως γερνάμε. Όμως δέν είναι αυτό τό πρόβλημα. Τό πρόβλημα είναι ότι και οι νέοι είναι επίσης γερασμένοι, μερικές φορές περισσότερο γερασμένοι και από τους γερασμένους. Τό πρόβλημα είναι ότι ό κόσμος γερνάει.

Η πικρία της ιστορίας: με αυτήν μαζί πρέπει να ζήσουμε. Εισχωρεί παντού όπως μία λεπτή γκριζα όμίχλη. Ός κοινωνικοί επιστήμονες, ή ως άκαδημαϊκοί εν γένει, είμαστε ιδιαίτερος θιγόμενοι. Η απογοήτευση εισχωρεί στον πυρήνα του τρόπου σκέψης μας, στις κατηγορίες που χρησιμοποιούμε, στις θεωρίες που άσπαζόμαστε.

Ό Φουκώ θέτει τό ζήτημα ξεκάθαρα στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας* όταν λέει ότι «ό

1. Ό John Holloway είναι καθηγητής στο Instituto de Ciencias Sociales y Humanidades του Universidad Autonoma de Puebla. Αυτό είναι τό κείμενο μιας όμιλίας του στο συνέδριο του SCOLAS (Southwest Council of Latin American Studies) στη Puebla τον Μάρτιο του 2000.

φόβος της γελοιοποίησης ή η πικρία της ιστορίας εμποδίζει τους περισσότερους από εμάς να ενώσουμε την επανάσταση και την ευτυχία ή την επανάσταση και την επιθυμία».² Καί περιπαίζει αυτούς που μιλούν κείρι σεξουαλικότητας με όρους καταπίεσης υποστηρίζοντας ότι συγκροτούν έναν λόγο (discourse) στον οποίο ο ένθουσιασμός της γνώσης, ή βούληση αλλαγής του νόμου και η προσδοκία του κήπου των απολαύσεων συνενώνονται.

Η πικρία της ιστορίας και ο φόβος της γελοιοποίησης είναι δύο όψεις της ίδιας διαδικασίας. Οι προσδοκίες φθίνουν. Η πικρία της ιστορίας μας διδάσκει ότι είναι γελοίο να υποστηρίζουμε ακόμα τη μεγάλη αφήγηση της ανθρώπινης χειραφέτησης, τη μεγάλη αφήγηση της ελπίδας για μία κοινωνία βασισμένη στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Τό καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να σκεπτόμαστε με όρους επίμερους αφηγήσεων, όπως την πάλη συγκεκριμένων ταυτοτήτων για καλύτερες συνθήκες, την πάλη των γυναικών, των μαύρων, των γκαίι, των αυτοχθόνων, αλλά όχι πλέον την πάλη της ανθρωπότητας για την ανθρωπότητα. Η θρυμματισμένη κοσμοθεώρηση του μεταμοντερνισμού είναι ένας συμβιβασμός με την απογοήτευση.

Ασφαλώς ο μεταμοντερνισμός δεν είναι ο μόνος τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικοί επιστήμονες αποδέχονται την πικρία της ιστορίας. Υπάρχουν ακόμα πολλοί τρόποι με τους οποίους αποδεχόμαστε την έκπτωση των προσδοκιών, τον περιορισμό των κατηγοριών, την τοποθέτηση έννοιακών παρωπίδων. Οι συνθήκες της ακαδημαϊκής ζωής, ή ανάγκη να τελειώσουν διατριβές, να βρεθούν δουλειές, ή πίεση να εξασφαλίσεις χρηματοδότηση – όλα πιέζουν προς την ίδια κατεύθυνση. Όλα μας ώθουν να επικεντρώσουμε τη δρα-

στηριότητά μας στον δικό μας, εξειδικευμένο γνωστικό τομέα και να ξεχάσουμε τη συνθετότητα του κόσμου.

Η συνθετότητα γίνεται τό μέγα άλλοθι, και επιστημονικά και ήθικά. Ο κόσμος είναι τόσο σύνθετος ώστε μπορούμε να τον σκεφθούμε μόνο με όρους θρυμματισμένων αφηγήσεων ή –πολύ συχνότερα, παρά τη μόδα του μεταμοντερνισμού– με όρους θετικών και θετικιστικών εμπειρικών μελετών. Ο κόσμος είναι τόσο σύνθετος που δεν μπορώ να αποδεχθώ καμία ήθικη ευθύνη για την εξέλιξή του. Η ήθικη αποσύρεται: ή ήθικη σημαίνει να είσαι καλός με τους ανθρώπους γύρω σου – πέρα από αυτόν τον άμεσο σέ σένα κύκλο ο κόσμος είναι τόσο σύνθετος και ή σχέση μεταξύ πράξεων και συνεπειών πολύ περίπλοκη. Όταν σταματώ τό αυτοκίνητό μου στά φανάρια (οι περισσότεροι ακαδημαϊκοί στό Μεξικό ανήκουν στην τάξη των οδηγών αυτοκινήτου) δίνω ή δεν δίνω ένα πέσο στους ανθρώπους που ζητιανεύουν εκεί, αλλά δεν ρωτώ τί είναι αυτό στην οργάνωση του κόσμου που δημιουργεί όλο και περισσότερη φτώχεια και πώς μπορεί να αλλάξει αυτή ή οργάνωση. Αυτό τό είδος έρωτήματος έχει καταστεί ήθικά και επιστημονικά γελοίο. Ποιό είναι τό νόημα του να ρωτάς όταν ξέρουμε ότι δεν υπάρχει απάντηση;

Τό πρόβλημα με αυτή τη μείωση των προσδοκιών, τον περιορισμό των κατηγοριών, με αυτό τό στένεμα της έννοιας της επιστημονικής εργασίας, δεν είναι ή ποιότητα της έρευνας. Η έρευνα που γίνεται μπορεί να είναι πολύ καλή, τά αποτελέσματα μπορεί να είναι

2. Michel Foucault, *La Volonté de Savoir* (Paris, Gallimard, 1976) σ. 13.

ακόμα και «σωστά» υπό μία ορισμένη έννοια. 'Αλλά τό πρόβλημα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν δέν εἶναι ἡ ὀρθότητά τους. Τό πρόβλημα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ συνενοχή. Ἡ ἔρευνά μας μπορεῖ νά εἶναι ἐξαιρετική, ἀλλά ἐάν ἀποδεχτοῦμε τό θρυμματισμό πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἀπογοήτευση, ἐάν ἐγκαταλείψουμε τήν ἐξερεύνηση τῆς δυνατῆς ριζικῆς ἀλλαγῆς σέ ἕνα κόσμο στόν ὅποιο ἡ ἐκμετάλλευση καί ἡ μιζέρια ἐντείνονται καθημερινά καί στόν ὅποιο ἡ δυναμική τῆς ἐκμετάλλευσης ἐκτείνεται πέρα ἀπό τίς ἐπιμέρους ταυτότητες, τότε δέν γινόμαστε συνεργοί στήν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό ἀνθρώπο, συνεργοί στήν καταστροφή τῆς ἀνθρωπότητας, ἐν τέλει συνεργοί στόν θάνατο τῶν νεκρῶν μας;

'Ασφαλῶς εἴμαστε ὅλοι συνεργοί. Καί μόνο πού ζοῦμε σέ αὐτήν τήν κοινωνία παίζουμε ἐνεργό ρόλο στήν καταστροφή τῆς ἀνθρωπότητας. Δέν ὑπάρχει κανεῖς ἀθῶος. 'Αλλά τίθεται ἕνα μεγάλο ἐρώτημα γιά τόν τρόπο μέ τόν ὅποιο συνδεόμαστε μέ τήν ἐνοχή μας, τόν τρόπο μέ τόν ὅποιο παλεύουμε ἐνάντια στή συνενοχή μας.

Σέ αὐτόν τόν κόσμο τῆς ἀπογοήτευσης ἔκαναν τήν εἰσοδό τους οἱ Ζαπατίστας τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 1994. Ἐμφανίστηκαν ὡς προϊστορικοί ἀνθρώποι πού βγήκαν ἀπό τίς σπηλιές τους μιλώντας περὶ ἀξιοπρέπειας καί ἀνθρωπότητας. Δέν εἶδαν πόσο γελοῖοι ἦταν; Δέν εἶχαν διδαχθεῖ ἀπό τήν πικρία τῆς ἱστορίας; Δέν γνώριζαν ὅτι ἡ ἐποχή τῆς ἐπανάστασης εἶχε τελειώσει, ὅτι οἱ μεγάλες ἀφηγήσεις ἀνήκαν στό παρελθόν; Δέν ἤξεραν τί εἶχε συμβεῖ σέ ὅλες τίς λατινοαμερικάνικες ἐπαναστάσεις; Δέν εἶχαν ἀκούσει γιά τήν πτώση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης; Δέν εἶχαν μάθει γιά τόν Πόλ Πότ;

'Ασφαλῶς τά εἶχαν ἀκούσει ὅλα αὐτά. Καί παρ' ὅλα αὐτά ἀποφάσισαν νά ἀντιμετωπίσουν τό φόβο τῆς γελοιοποίησης. Τά γνώριζαν ὅλα γιά τήν πικρία τῆς ἱστορίας, μάλιστα ὅσο κανεῖς ἄλλος. Καί ὡστόσο μᾶς ὑπενθύμισαν ὅτι ὑπάρχουν διαφορετικοί τρόποι νά συνδεθεῖ κανεῖς μέ αὐτήν τήν πικρία. Ὁ Τεοντόρ Ἄντόρνο, Γερμανός, ἔβραϊός, κομμουνιστής γύρισε ἀπό τήν ἐξορία μετά τό τέλος τοῦ πολέμου λέγοντας ὅτι «Μετά τό Ἄουσοιτς πρέπει κανεῖς νά ἀναρωτηθεῖ ἐάν εἶναι δυνατόν νά συνεχίσει νά ζεῖ». Ὁ Ἐρνστ Μπλόκ, Γερμανός, ἔβραϊός, κομμουνιστής γύρισε ἀπό τήν ἐξορία στό τέλος τοῦ πολέμου λέγοντας ὅτι «Τώρα εἶναι ἡ ὥρα νά μάθει κανεῖς νά ἐλπίζει». ³ Οἱ Ζαπατίστας, σάν νά ἐπαναλάμβαναν τά λόγια τοῦ Μπλόκ, ἐξεγέρθηκαν στό πλαίσιο τῶν πύο γελοίων συνθηκῶν, ὅταν ὅλοι οἱ καλοί ἐπαναστάτες ἦταν εἴτε νεκροί, εἴτε ξεκουράζονταν στά κρεβάτια τους καί εἶπαν: «Τώρα εἶναι ἡ ὥρα νά ἐλπίσουμε, τώρα εἶναι ἡ ὥρα νά παλέψουμε γιά τήν ἀνθρωπότητα». ⁴ Ἡ ἱστορία εἶναι πικρή, ἀλλά ἡ πικρία τῆς ἱστορίας δέν ὀδηγεῖ ἀναγκα-

στικά σέ ἀπογοήτευση. Μπορεῖ νά ὀδηγήσει ἐπίσης στήν ὀργή, στήν ἐλπίδα καί τήν ἀξιοπρέπεια:

«Ἡ ὀδύνη πού μᾶς ἔνωσε μᾶς ἔκανε νά μιλήσουμε καί συνειδητοποιήσαμε ὅτι στά λόγια μας ὑπῆρχε ἀλήθεια. Ξέραμε ὅτι μέσα στή γλώσσα μας δέν κατοικοῦσε μόνον ὁ πόνος καί ἡ ὀδύνη, καταλάβαμε ὅτι ὑπῆρχε ἀκόμα ἐλπίδα στίς καρδιές μας. Μιλήσαμε μέ τούς ἑαυτούς μας, κοιτάξαμε μέσα μας καί κοιτάξαμε τήν ἱστορία μας: εἶδαμε τούς ἀρχαιότερους πατέρες μας νά ὑποφέρουν καί νά παλεύουν, εἶδαμε τούς προγόνους μας νά ἀγωνίζονται, εἶδαμε τούς πατέρες μας ὀργισμένους, εἶδαμε ὅτι δέν εἶχαμε χάσει τά πάντα, ὅτι εἶχαμε τό πύο πολύτιμο, αὐτό πού μᾶς κάνει νά ζοῦμε, αὐτό πού μᾶς ἔκανε νά ὑψωθοῦμε πάνω ἀπό τά φυτά καί τά ζῶα, αὐτό πού ἔκανε τήν πέτρα νά εἶναι κάτω ἀπό τά πόδια μας. Καί εἶδαμε ἀδέλφια πῶς ὅ,τι εἶχαμε ἦταν ἡ ἀξιοπρέπεια, καί εἶδαμε ὅτι ὅταν τῆ λημονήσαμε ἡ ντροπή ἦταν μεγάλη, καί εἶδαμε ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια θά ξανάκανε τόν ἀνθρώπο ἀνθρώπο. Καί ἡ ἀξιοπρέπεια γύρισε ξανά στίς καρδιές μας, καί ξαναγεννηθήκαμε, καί οἱ νεκροί, οἱ νεκροί μας εἶδαν ὅτι ξαναγεννηθήκαμε καί μᾶς κάλεσαν ξανά στήν πάλη γιά τήν ἀξιοπρέπεια». ⁵

Ἡ ἀξιοπρέπεια, μιά κεντρική κατηγορία τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ζαπατίστας, ⁶ εἶναι ἡ ἀπόρριψη τῆς ἀπογοήτευσης. Συνεπῶς ἡ ἀπόρριψη αὐτοῦ πού χαρακτηρίζει τίς πρόσφατες ἐξελίξεις στίς κοινωνικές ἐπιστήμες. Θά πρέπει νά εἶναι ξεκάθαρο λοιπόν ὅτι ὅταν μιλῶ γιά τόν Ζαπατισμό καί τίς κοινωνικές ἐπιστήμες δέν συγκροτῶ τόν Ζαπατισμό ὡς ἕνα ἀντικείμενο τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλά μᾶλλον θεωρῶ τόν Ζαπατισμό ὡς τό ὑποκείμενο μιᾶς ἐπίθεσης κατά τῶν κυρίαρχων ἐξελίξεων στίς κοινωνικές ἐπιστήμες. Ἄν ἀντιμετωπίσεις τούς Ζαπατίστας ὡς ἀντικείμενο κοινωνικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, τούς «βιάζεις», ἀρνεῖσαι νά τούς ἀκούσεις καί τούς ὑπάγεις σέ κατηγορίες τίς ὁποῖες ἀμφισβητοῦν, τούς ἐπιβάλλεις τήν ἀπογοήτευση κατά τῆς ὁποίας ἐξεγείρονται.

3. T. W. Adorno, *Negative Dialectics*, (London, Routledge, 1973), σ. 362-3.

4. Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985), σ. 1.

5. EZLN, *La Palabra de los Armados de Verdad y Fuego*, (Mexico D.F.: Editorial Fuenteovejuna, 1994/1995), τόμος 1ος, σ. 122.

6. Γιά τήν έννοια τῆς ἀξιοπρέπειας βλ. John Holloway, «Dignity's Revolt», στό J. Holloway, E. Pelaez (ἐπιμ.) *Zapatista! Reinventing Revolution in Mexico*, Pluto Press, London, 1998.

7. «Discurso inaugural de la major Ana Marva», *Chiapas* no. 3, σ. 103. Μιά πρόχειρη μετάφραση: «πίσω ἀπό τή κουκούλα (balaclava) εἶναι τό ἔμειψ πού εἶναι ἐσεῖς».

Μέ άλλα λόγια, οι Ζαπατίστας δέν είναι ένα «αυτοί», αλλά ένα «εμείς». «Detras del pasamontapas estamos ustedes»⁷ όπως είπε η δήμαρχος Άννα Μάρβα (Ana Marva) στην έναρκτήρια όμιλία της στην διηπειρωτική συνάντηση τό 1996. Ή για νά παραθέσουμε τά λόγια του Άντόνιο Γκάρτσα ντέ Λέσν (Antonio Garca de Lesn) «καθώς όλο και περισσότερο ανακοινοθθέντα εξέγερσης εκδίδονταν, συνειδητοποιήσαμε ότι στην πραγματικότητα ή εξέγερση ερχόταν από τά βάθη της ψυχής μας».⁸ Άν και τό EZLN (Ζαπατιστικός Στρατός για τήν Έθνική Άπελευθέρωση) αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από αυτόχθονες, από τήν άρχή οι Ζαπατίστας επέμειναν ότι ο άγώνας τους δέν είναι μόνο ένας άγώνας υπέρ των αυτοχθόνων, αλλά άγώνας υπέρ της ανθρωπότητας. Ύπέρ της ανθρωπότητας και κατά του νεοφιλελευθερισμού, όπως διακήρυξε ή διηπειρωτική συνάντηση. Άπό τήν άρχή, και προφανώς λόγω της έπιμονής αυτών των ίδιων των κοινοτήτων στίς όποιες οι παραδόσεις των αυτοχθόνων είναι πίο βαθιά ριζωμένες, οι Ζαπατίστας άπερρίψαν τή συγκεκριμένη αφήγηση περί έθνικής άπελευθέρωσης και επέμειναν (σάν νά μήν είχαν διαβάσει ποτέ Φουκώ, Λυοτάρ, ή Ντερριντά) στην αφήγηση της ανθρωπίνης χειραφέτησης.

«Πίσω από εμάς είσθε έσεις, είμαστε οι άπλοι και συνηθισμένοι άνθρωποι πού άπαντώνται σέ κάθε φυλή, όποιο χρώμα κι άν βάφει τά πρόσωπά τους, όποια γλώσσα κι άν μιλοῦν, σέ όποιο μέρος της γής κι άν κατοικοῦν».⁹

Όταν νιώθουμε ένθουσιασμένοι από τά λόγια των ανακοινοθθέντων των Ζαπατίστας, δέν είναι αυτοί πού μάς ένθουσιάζουν, αλλά οι ίδιοι μας οι έαυτοί. Τό νά είμαστε ένθουσιασμένοι από τούς Ζαπατίστας σημαίνει νά είμαστε ένθουσιασμένοι από τή δική μας άρνηση της άπογοήτευσης.

Όμως, τό νά άπορρίψεις τήν άπογοήτευση δέν σημαίνει νά άγνοήσεις τήν πικρία της ιστορίας. Δέν σημαίνει ότι πρέπει νά προσποιηθείς ότι τό Άουσβιτς δέν υπήρξε ποτέ. Δέν σημαίνει ότι πρέπει νά άγνοήσεις όλη τήν τραγωδία πού προκλήθηκε στό όνομα της πάλης για τόν κομμουνισμό. Ό Ζαπατισμός είναι ή άπόπειρα νά διασωθεί ή επανάσταση από τά χαλάσματα της ιστορίας, αλλά ή έννοια της επανάστασης πού διασώζεται από τά έρείπια μπορεί νά έχει νόημα μόνο ως μία νέα έννοια της επανάστασης. Όπως είπε ο ύποδιοικητής Μάρκος σέ ένα σχόλιο του για τήν πρώτη χρονιά της εξέγερσης,

«Κάτι διαλύθηκε αυτή τή χρονιά, και όχι μόνο ή ψεύτικη εικόνα της νεωτερικότητας πού μάς πούλα ο νεοφιλελευθερισμός, όχι μόνο τό ψεύδος των κυβερνητικών σχεδίων, της θεομικτής έλεημοσύνης, όχι μόνο ή άδικη άμέλεια της χώρας για τούς αυτόχθονες κατοίκους της, αλλά έπίσης τά αυστηρά σχήματα μιας Άριστερας πού ζει στό παρελθόν και από τό παρελθόν. Έν

μέσω αυτού του πλοῦ από τόν πόνο στην έλπίδα, ο πολιτικός άγώνας ανακαλύπτει ότι είναι γυμνός, χωρίς τό σκωριασμένο ρούχο πού κληρονόμησε από τόν πόνο: είναι ή έλπίδα πού τόν υποχρεώνει νά αναζητήσει νέες μορφές άγώνα, δηλαδή νέους τρόπους του πολιτεύεσθαι, νέους τρόπους πολιτικής: μία νέα πολιτική, μία νέα πολιτική ήθική, δέν άποτελεί μόνο μία ευχή, αλλά είναι ο μόνος τρόπος νά προχωρήσουμε, νά πηδήξουμε στην άπέναντι όχθη».¹⁰

Τί είναι αυτό πού είναι νέο στους Ζαπατίστας; Έδω είναι πού πρέπει πραγματικά νά αντιμετώπισουμε τό φόβο της γελοιοποίησης, γελοιοποίηση όχι μόνο από τήν καθεστηκυία κοινωνική έπιστήμη, αλλά και από τούς όρθόδοξους μαρξιστές. Ό πυρήνας της «νεότητας» των Ζαπατίστας είναι τό πρόταγμα νά αλλάξουν τόν κόσμο χωρίς νά καταλάβουν τήν έξουσία. «Θέλουμε νά αλλάξουμε τόν κόσμο, αλλά όχι καταλαμβάνοντας τήν έξουσία, δέν θέλουμε νά κατακτήσουμε τόν κόσμο, αλλά νά τόν φτιάξουμε εκ νέου». Πόσο παράλογο! Ή μάλλον πόσο παράλογο θά ήταν άν οι Ζαπατίστας δέν διατύπωναν κάτι πού βρισκόταν γύρω μας τά τελευταία τριάντα χρόνια, δηλαδή τήν άπόρριψη μιας έπικεντρωμένης στό κράτος πολιτικής, ή όποία έχει χαρακτηρίσει μεγάλο μέρος του φεμινισμού και πολλές αναζητήσεις της Άριστερας σέ όλο τόν κόσμο, δηλαδή τήν άπόρριψη μιας έξουσιοκεντρικής πολιτικής ή όποία γνώρισε καινούργια άνθηση τούς τελευταίους μήνες μέ τά γεγονότα του UNAM, του Σιάτλ, του Κουίτο και της Πράγας.

Οί Ζαπατίστας μάς ώθοῦν άποφασιστικά πέρα από τήν ψευδαίσθηση του κράτους. Μέ τήν έννοια «ψευδαίσθηση του κράτους» έννοια τό παράδειγμα πού κυριάρχησε στην άριστερή σκέψη τουλάχιστον για έναν αιώνα. Ή ψευδαίσθηση του κράτους θέτει τό κράτος στό έπίκεντρο της έννοιας της ριζοσπαστικής άλλαγής. Στο πλαίσιο της ψευδαίσθησης του κράτους ή επανάσταση έννοείται ως κατάκτηση της κρατικής έξουσίας και μετασχηματισμός της κοινωνίας μέσω του κράτους. Ή περίφημη διαμάχη μεταξύ της Λούξεμπουργκ και του Μπερνστάιν πριν από έναν αιώνα καθιέρωσε ξεκάθαρα τούς όρους πού θά κυριαρχούσαν στην πολιτική σκέψη περί επανάστασης για τό μεγαλύτερο μέρος του είκοστού αιώνα. Άπό τή μία μεριά μεταρρύθμιση, από τήν άλλη επανάσταση. Ή μεταρρύθμιση

8. Antonio Garca de Lesn στο EZLN, *Documentos y comunicados: 11 de enero*, 8 Αυγούστου 1994, (Mexico D.F.:Ediciones Era, 1994) σ. 14.

9. «Discurso inaugural de la major Ana Marva», *Chiapas no. 3*, σ. 103.

10. Ύποδιοικητής Μάρκος -αναφέρεται στο Rosario Ibarra, *La Jornada*, 2 Μαΐου 1995, σ. 22.

άποτελοῦσε τή σταδιακή μετάβαση στό σοσιαλισμό, ὁ ὁποῖος θά ἐπιτυγχάνετο μέ τήν ἐκλογική νίκη καί τήν εἰσαγωγή τῆς ἀλλαγῆς μέσω κοινοβουλευτικῶν μέσων. Ἡ ἐπανάσταση συνιστοῦσε μιά πολύ ταχύτερη μετάβαση πού θά γινόταν δυνατή μέ τήν κατάκτηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί τή γρήγορη εἰσαγωγή ριζικῶν ἀλλαγῶν ἀπό τό νέο κράτος. Ἡ ἔνταση τῶν διαφωνιῶν ἀπέκρυψε ἓνα βασικό σημεῖο συμφωνίας: καί οἱ δύο προσεγγίσεις ἐπικέντρωναν τό ἐνδιαφέρον τους στήν κατάκτηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί ἔδλεπαν τή μετάβαση στό σοσιαλισμό ἀποκλειστικά ὑπό αὐτούς τούς ὅρους. Ἡ ἐπανάσταση καί ἡ ἀναθεωρητισμός ἀποτελοῦν «κρατο-κεντρικές» προσεγγίσεις. Ἐτσι, ἡ μαρξιστική διαμάχη παγιδεύτηκε σέ μιά στενή διχοτομία. Προσεγγίσεις πού θρίσκονταν ἐκτός αὐτῆς τῆς διχοτομίας σιγματίζονταν ὡς ἀναρχικές. Μέχρι πρόσφατα ἡ μαρξιστική θεωρητική καί πολιτική διαμάχη κυριαρχήθηκε ἀπό αὐτές τίς τρεῖς ταξινομήσεις: Ἐλασασάτης, Ἀναθεωρητής, Ἀναρχικός.

Ἡ ψευδαἰσθηση τοῦ κράτους κυριάρχησε στήν ἐπαναστατική ἐμπειρία σχεδόν καθόλη τή διάρκεια τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα: ὄχι μόνο στήν περίπτωση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καί τῆς Κίνας, ἀλλά καί στά πολυάριθμα ἐθνικοαπελευθερωτικά καί ἀντάρτικα κινήματα τοῦ '60 καί τοῦ '70. Ἡ ἐπικέντρωση στό κράτος καθόρισε καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐννοήθηκε καί ἡ ἀριστερή ὀργανωτική μορφή. Ἡ μορφή τοῦ κόμματος—εἴτε αὐτό εἶναι κόμμα πρωτοπορίας, εἴτε εἶναι κοινοβουλευτικό— προϋποθέτει τόν προσανατολισμό πρὸς τό κράτος καί δέν ἔχει καί πολύ νόημα χωρίς αὐτόν τόν προσανατολισμό. Τό κόμμα εἶναι στήν πραγματικότητα μορφή πειθαρχήσεως τῆς ταξικῆς πάλης, τῆς καθυπόταξης τῶν μυριάδων μορφῶν τῆς ταξικῆς πάλης στόν ὑπερισχύοντα σκοπό νά κατακτηθεῖ ὁ ἔλεγχος τοῦ κράτους. Ἡ ψευδαἰσθηση τοῦ κράτους εἰσχωρεῖ βαθιά στίς ἐμπειρίες τῆς πάλης, καθώς πρμιδοτεῖ αὐτούς τούς ἀγῶνες πού φαίνεται ὅτι συμβάλλουν στήν κατάκτηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καί ἀποδίδει δευτερεύοντα ἢ καί ἀκόμα κατώτερο ρόλο στίς μορφές ἀγῶνα πού δέν συμβάλλουν σέ αὐτό.

Ἄν ἡ ψευδαἰσθηση τοῦ κράτους ἦταν τό ὄχημα τῆς ἐλπίδας γιά μεγάλο μέρος τοῦ αἰῶνα, καθώς ὁ αἰῶνας προχωροῦσε κατέστη ὅλο καί περισσότερο ὁ δολοφόνος τῆς ἐλπίδας. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασης ἦταν στήν πραγματικότητα ἡ ἱστορική ἀποτυχία μᾶς συγκεκριμένης ἐννοίας τῆς ἐπανάστασης, τῆς ἐννοίας αὐτῆς πού ταύτιζε τήν ἐπανάσταση μέ τόν ἔλεγχο τοῦ κράτους. Τήν ἴδια στιγμή, καθώς ἡ ἱστορική ἀποτυχία τῆς κρατο-κεντρικῆς ἐννοίας τῆς ἐπανάστασης καθίστατο προφανής, ἡ ἴδια ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ κατέστρεφε τή βάση τῆς ψευδαἰσθήσεως τοῦ κράτους. Ἡ αὐξανόμενη ἄμεση καθυπόταξη τοῦ κράτους στό κεφάλαιο (ἡ ὁποία ἦταν περισσότερο προφανής στήν περίπτωση σοσιαλδημοκρατικῶν κυβερνήσεων παρά στήν περίπτωση καθαρᾶ νεοφιλελεύθερων) ἔκλεισε τήν πόρ-

τα στίς ἐλπίδες τῶν ριζοσπαστῶν μεταρρυθμιστῶν. Ἐγινε ὅλο καί περισσότερο ξεκάθαρο ὅτι ἡ σχέση μεταξύ κράτους καί κεφαλαίου μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ μόνο ὡς σχέση μεταξύ ἐθνικοῦ κράτους καί παγκόσμιου κεφαλαίου (καί παγκόσμιας κοινωνίας), καί ὅτι συνεπῶς τά κράτη δέν ἀποτελοῦν τά κέντρα ἐξουσίας ὅπως πίστευε ἡ κρατο-κεντρική θεωρία τῆς Λούξεμπουργκ καί τοῦ Μπέρνσταϊν.

Ἡ μεγάλη συμβολή τῶν Ζαπατίστας ἦταν νά διαρρήξουν τό δεσμό μεταξύ ἐπανάστασης καί ἐλέγχου τοῦ κράτους. Ἐνῶ πολλοί ἄνθρωποι σέ ὅλο τόν κόσμο συμπέραναν ὅτι ἐπειδή ἡ ἐπανάσταση μέσω τοῦ κράτους δέν εἶναι δυνατή, καί ἡ ἐπανάσταση δέν εἶναι δυνατή (καί γι' αὐτό πρέπει νά συμβιδιαστοῦμε), οἱ Ζαπατίστας εἶπαν τά ἑξῆς:

«Ἄν ἡ ἐπανάσταση μέσω τοῦ κράτους δέν εἶναι δυνατή, τότε πρέπει νά σκεφτοῦμε τήν ἐπανάσταση μέ διαφορετικό τρόπο. Πρέπει νά διαλύσουμε τήν ταύτιση μεταξύ ἐπανάστασης καί κατάληψης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἀλλά δέν πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἐλπίδα τῆς ἐπανάστασης γιατί αὐτή ἡ ἐλπίδα εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωή».¹¹

Ἡ ψευδαἰσθηση τοῦ κράτους εἶναι ἐν τούτοις μόνο μέρος μᾶς μεγαλύτερης ψευδαἰσθήσεως τήν ὁποία θά μπορούσε κανεῖς νά ὀνομάσει ψευδαἰσθηση τῆς ἐξουσίας. Αὐτή εἶναι ἡ ἀποψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἀλλαγή τῆς κοινωνίας εἶναι ζήτημα κατάληψης τῶν θέσεων ἐξουσίας, ἢ τουλάχιστον ζήτημα ἀπόκτησης ἐξουσίας μέ κάποιο τρόπο. Μοῦ φαίνεται ὅτι τό νόημα τοῦ προτάγματος τῶν Ζαπατίστας εἶναι ἀρκετά διαφορετικό γιατί δέν θέτουν ὡς στόχο τους νά ἀποκτήσουν ἐξουσία, ἀλλά νά καταλύσουν σχέσεις ἐξουσίας. Χωρίς ἀμφιβολία αὐτό συνάγεται ἀπό τή σταθερή ἐπιμονή τους στήν ἀρχή τοῦ «νά διοικεῖς ὑπακούοντας» καί τῆς ἀξιοπρέπειας πού δέν θεωρεῖται μόνο ὡς στόχο τοῦ ἀγῶνα ἀλλά καί ὡς ἡ ὀργανωτική ἀρχή του.

Οἱ Ζαπατίστας μᾶς πηγαίνουν πέρα ἀπό τή ψευδαἰσθηση τοῦ κράτους καί τή ψευδαἰσθηση τῆς ἐξουσίας. Ἄλλά τί σημαίνει αὐτό; Πῶς εἶναι μιά ἐπανάσταση πού δέν ἐπικεντρώνεται στήν κατάληψη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἢ στήν ἀπόκτηση ἐξουσίας ὑπό κάποια ἐννοια; Δέν κινδυνεύουμε νά ὀδηγηθοῦμε στόν παραλογισμό; Δέν μᾶς ὀδηγοῦν μέ αὐτόν τόν τρόπο στήν παράνοια;

Ἐδῶ γίνεται πλέον ξεκάθαρο ὅτι εἶναι θανάσιμο λάθος νά ὀνομάζουμε τούς Ζαπατίστας «ἐνοπλους μεταρρυθμιστές», ὅπως ἔχουν κάνει ὀρισμένοι. Αὐτό πού καθιστᾶ σαφές ἡ ἐξέγερση τῶν Ζαπατίστας εἶναι ὅτι μετά τήν κἀρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, μετά τή δολοφονία τοῦ Τσέ καί τήν τραγωδία τῶν λατινοαμερικανικῶν ἐπαναστάσεων, μπορούμε νά κρατήσουμε

11. Αὐτή δέν εἶναι παραπομπή. Ἐγώ βάζω λόγια στό στόμα τους.

τήν έννοια τής επανάστασης μόνο εάν τά κριτήρια γίνονται αυστηρότερα. Οί επαναστάσεις του είκοστού αιώνα απέτυχαν γιατί έπεδίωξαν λίγα και όχι έπειδή έπιδίωξαν πολλά. Η αντίληψη τους για τήν επανάσταση ήταν περιορισμένη. Είναι τελείως λανθασμένο να σκεφτόμαστε τήν επανάσταση μέ όρους κατάληψης τής κρατικής εξουσίας ή κατάκτησης εξουσίας γενικότερα. Χρειάζεται κάτι πολύ ριζοσπαστικότερο, μία πολύ βαθύτερη άρνηση του καπιταλισμού. «Βαδίζουμε», λένε, «δέν τρέχουμε, γιατί πηγαίνουμε μακριά». Αλλά τό μονοπάτι στό όποιο μās καλούν να πορευθούμε προκαλεί πράγματι ίλιγγο. Μας προσκαλούν να ακολουθήσουμε μία επικίνδυνη, ίλιγγιώδη διαδρομή πού κανείς δέν γνωρίζει πού οδηγεί. Και έμεις τήν αποδεχόμαστε τήν πρόσκληση γιατί δέν υπάρχει έναλλακτική λύση. Δέν χρειάζεται να κοιτάξουμε μακριά για να δούμε ότι ή ανθρωπότητα αυτοκαταστρέφεται. Δέν μπορούμε να εγκαταλείψουμε τήν έλπίδα, αλλά και πάλι ή μόνη έλπίδα πού μπορούμε να φανταστούμε είναι ή έλπίδα πού μās πηγαίνει πέρα από τή ψευδαίσθηση του κράτους, πέρα από τήν ψευδαίσθηση τής εξουσίας.

Αλλά τότε τί σημαίνει ή επανάσταση, αν δέν σημαίνει τήν κατάκτηση τής εξουσίας του κράτους, ή γενικότερα τήν απόκτηση εξουσίας; Η απάντηση είναι απλή: δέν ξέρουμε τί σημαίνει, και πρέπει να μάθουμε». «Η επανάσταση», υποστηρίζει ο υποδιοικητής Tacho, «είναι σαν να πηγαίνεις να παρακολουθήσεις μαθήματα σε ένα σχολείο πού δέν έχει ούτε ακόμα χτιστεί».¹²

Σε ένα σχολείο πού δέν έχει ακόμα χτιστεί ή μάθηση δέν μπορεί να είναι ή επανάληψη των μαθημάτων πού μās έχει διδάξει ο καθηγητής. Αν θέλουμε να μοιραστούμε τον ένθουσιασμό γι' αυτό τό σχολείο, τότε θα αναγκαστούμε να είμαστε υποκείμενα. Θα αναγκαστούμε να χαράξουμε τό δικό μας μονοπάτι έχοντας μόνο τό άστρο τής ουτοπίας για να μās καθοδηγή.

Ασφαλώς έτσι θα μοιραστούμε τήν έμπειρία εκείνων πού έπιχείρησαν να ακολουθήσουν τό ίδιο άστρο, αλλά ή πικρή έμπειρία τής ιστορίας σημαίνει ότι τό άστρο δέν είναι πλέον ακριβώς τό ίδιο. Τί σημαίνει ή επανάσταση τώρα; Τί σημαίνει ή κατάλυση των σχέσεων εξουσίας; Πώς μπορούμε να συμμετάσχουμε στον άγώνα για τήν κατάλυση των σχέσεων εξουσίας, όχι μόνο στις διδακτικές-εκπαιδευτικές πρακτικές μας, όχι μόνο στην καθημερινή ζωή μας, αλλά στις κατηγορίες πού χρησιμοποιούμε;

Τό να σκέφτεσαι τό μή-ύπαρκτό σχολείο των Ζαπατίστας είναι συναρπαστικό, αλλά τρομακτικό. Δέν υφίστανται πλέον οι βεβαιότητες των παλαιών επαναστατών. Μετά τό Άουσοιτς, μετά τή Χιροσίμα δέν μπορεί πλέον να υφίσταται ή έννοια τής ιστορικής βεβαιότητας. Όταν ή ανθρωπότητα είναι ικανή αύριο να εξολοθρέψει τον έαυτό της, δέν μπορούν να υπάρχουν βεβαιότητες περί εύτυχους κατάληξης. Όπως σωστά

τόνισε ο Άντόρνο, πρέπει να εγκαταλείψουμε τήν ιδέα μιας διαλεκτικής ή όποια στό τέλος συμφιλιώνει τά πάντα: πρέπει μάλλον να έννοήσουμε τή διαλεκτική ως άρνητική διαλεκτική, ως μία κίνηση μέσω άρνησης χωρίς έγγυήσεις, μία άρνητική κίνηση δυνατότητας.

Φαίνεται επίσης ξεκάθαρα ότι ή έννοια τής επανάστασης δέν μπορεί πλέον να είναι εργαλειακή. Σύμφωνα με τήν παραδοσιακή αντίληψη μας για τήν επανάσταση, αυτή συνιστά ένα μέσο για τήν επίτευξη ενός σκοπού, και γνωρίζουμε ότι στην πράξη αυτό σημαίνει τήν χρησιμοποίηση των ανθρώπων ως μέσων για τήν πραγμάτωση του σκοπού. Αν θεωρήσουμε τήν αξιοπρέπεια ως κεντρική άρχή, τότε οι άνθρωποι δέν μπορούν να αντιμετωπιστούν ως μέσα: ή δημιουργία μιας κοινωνίας βασισμένης στην αξιοπρέπεια μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω τής ανάπτυξης κοινωνικών πρακτικών βασισμένων στην άμοιβαία αναγνώριση αυτής τής αξιοπρέπειας. Βαδίζουμε όχι για να φτάσουμε σε μία γή τής Έπαγγελίας, αλλά γιατί τό ίδιο τό περπάτημα είναι ή επανάσταση. Και εάν καταρριφθεί ως τρόπος σκέψης ή εργαλειακότητα τής επανάστασης, τότε τό ίδιο θα συμβεί και με τήν ευθύγραμμη έννοια του χρόνου πού είναι υπόρρητη στην παραδοσιακή αντίληψη τής επανάστασης, ή σαφής διάκριση μεταξύ του «πρίν» και του «μετά». Δέν τίθεται ζήτημα του τύπου «πρώτα επανάσταση, μετά αξιοπρέπεια»: ή ίδια ή αξιοπρέπεια είναι ή επανάσταση.

Έδώ βρισκόμαστε σε κινούμενο έδαφος, καθώς φαίνεται σαν να μην υπάρχει τίποτα σταθερό για να στηριχτούμε. Βαδίζουμε σε ένα μονοπάτι όπου θα εύχόμασταν να είχαμε τουλάχιστον τήν ασφάλεια ενός σχολιού σχολινοβασίας κάτω από τά πόδια μας. Και βαθμιαία συνειδητοποιούμε ότι ή σταθερότητα πού αρχικά αναζητούσαμε είναι ή σταθερότητα τής εξουσίας ενάντια στην όποια έξγειρόμαστε. Έξουσία είναι ή εγκαθίδρυση νόμων, όρισμών, ταξινομήσεων. Σε ένα από τά ανακοινωθέντα των Ζαπατίστας ο Μάρκος βάζει τήν εξουσία να λείπει στον επαναστάτη τά εξής: «Μήν είσαι δύστροπος, μήν άρνεϊσαι να ταξινομηθείς. Ό,τι δέν μπορεί να ταξινομηθεί δέν υπολογίζεται, δέν υπάρχει, δέν είναι».¹³ Όρίστε τους έαυτούς σας- αυτός ήταν, από τήν αρχή κιόλας, ο πειρασμός για τους Ζαπατίστας, ένας πειρασμός στον όποιο, μέχρι τώρα τουλάχιστον, αποδείχθηκαν ικανοί να άντισταθούν. Αυτό δέν σημαίνει ότι οι νόμοι, οι όρισμοί και οι ταξινομήσεις δέν υπάρχουν. Ασφαλώς και υπάρχουν γιατί υπάρχει ή εξουσία, αλλά οι άγώνες μας στρέφονται εναντίον τους. Ο άγώνας μας δέν είναι τόσο μή-όρισμένος, όσο κατά των όρισμών, δηλαδή άγώνας να άπε-

12. Yvon Le Bot, *El Suepo Zapatista*, Mexico D.F., 1997, σ. 197.

13. Ανακοινωθέν του Μαΐου 1996, *La Jornada*, 10 Ιουνίου 1996.

λευθερώσουμε τήν πράξη καί τή σκέψη από τά κελιά στά όποια ή καπιταλιστική έξουσία τίς κρατά φυλακισμένες. Μέ άλλα λόγια ό άγώνας μās είναι κριτικός, αντι-φειχιστικός.

Η έλπίδα είναι άβέβαιη καί συνεπώς τρομακτική. Έλπίδα σημαίνει ένα παρόν πού είναι άνοικτό, γεμάτο μέ τή δυνατότητα τής αξιοπρέπειας, αλλά επίσης γεμάτο από Άουσοιτς, Χιροσίμα, Αστεαί, όχι μόνο ως παρελθούσες κτηνωδιές, αλλά ως κραυγάζοντες οίωνοί ενός δυνατού μέλλοντος. Όχι μόνο μέ τόν Μπλόκ, αλλά καί μέ τόν Άντόρνο. Η άπογοήτευση μέ τίς τυφλές κατηγορίες της, τόν θρυμματισμό τού κόσμου πού επιφέρει, τόν θρυμματισμό σέ άσφαλείς περιστοιχισμένες μονάδες, σέ ακριβή ζητήματα πού μπορούν νά συνοψιστούν σέ έρευνητικά προγράμματα: ή άπογοήτευση μās προστατεύει από αυτήν τήν άνασφάλεια. Η άπογοήτευση μās προφυλάσσει από τήν όδύνη τού παρελθόντος καί έξολοθρεύει τίς δυνατότητες τού μέλλο-

ντος. Η άπογοήτευση μās έγκλείει στήν άσφάλεια ενός άπόλυτου παρόντος, στήν αιωνιότητα τής έξουσίας. Η άπογοήτευση μās έγκλωβίζει στή λεωφόρο πού όδηγεϊ στήν καταστροφή τής άνθρωπότητας. Τό νά κλείσεις τά μάτια σου στήν πικρία τού παρελθόντος σημαίνει νά κλείσεις τά μάτια σου στή δυνατότητα τού μέλλοντος. Τό νά κλείσεις τά μάτια σου στή δυνατότητα αυτή σημαίνει νά άτιμάσεις τή μνήμη τού παρελθόντος, τή μνήμη τών νεκρών μας. Ευτυχώς έμεις πού ζούμε στήν Πουέμπλα έχουμε μιά συνεχώς παρούσα όπτική βοήθεια. Έχουμε στό ήφαιστειο μιά σταθερή ύπενθύμιση ότι ένα βουνό δέν είναι ένα βουνό, ότι τό άόρατο έχει έκρηκτική δύναμη, ότι τό άδιανόητο είναι πάντοτε νοητό καί ότι δέν ύπάρχει τίποτα λιγότερο άσφαλές από τήν ίδια τήν άσφάλεια.

Αυτή ή όμιλία, όπως κάθε όμιλία, είναι ένα έρώτημα. Preguntando caminamos.

ΚΑΡΛ ΣΜΙΤ: ΕΝΑΣ ΕΠΙΚΑΙΡΟΣ ΡΟΜΑΝΤΙΚΟΣ

του Παναγιώτη Θαναᾶ

«Χρησιμοποιῶ μία μέθοδο χαρακτηριστική για μένα: ἀφήνω τὰ φαινόμενα νά μέ πλησιάσουν, τὰ περιμένω, καί στοχάζομαι οὕτως εἰπεῖν μέσα ἀπό τό ὕλικό τους, ὄχι μέσω προκατασκευασμένων κατηγοριῶν.» Τά λόγια αὐτά τοῦ Κάρλ Σμίτ (Carl Schmitt), δημοσιευμένα τό 1970, ἀποκαλύπτουν τὰ αἷτια τῆς γοητείας πού ἄσκησε καί ἀσκεῖ ἡ σκέψη του – ἀλλά καί τὰ ὄριά της. Ὁ λόγος του δέν παύει νά μᾶς ἐκπλήσσει μέ τήν ἀμεσότητα καί τή διεισδυτικότητα τῶν διαγνώσεών του, μέ τήν πυκνότητα τοῦ ὕφους του καί μέ τήν ἰκανότητά του νά ἀνατέμνει τό πολιτικό πεδίο φέρνοντας στό φῶς ἀθέατες πλευρές του. Ἡ ἴδια αὐτή ἀμεσότητα, ἡ ἀπουσία «προκατασκευασμένων κατηγοριῶν», ἀποδεικνύεται συγχρόνως ὁ μεγαλύτερος ἐχθρός τῆς θεωρητικῆς στερεότητος τοῦ ἔργου του.

Ἄς διευκρινίσουμε ἐξ ἀρχῆς ὅτι ὁ Σμίτ πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἐκεῖνος τῆς περιόδου πού ὀριοθετεῖται ἀπό τὰ ἔργα του *Πολιτική Θεολογία* (1922) καί *Νομιμότητα καί Νομιμοποίηση* (1932). Ἡ προσχώρησή του, τό 1933, στό ἐθνικοσοσιαλιστικό κόμμα τόν μετατρέπει ἀπό νομικό καί πολιτικό στοχαστή σέ ἐπιφυλλιδογράφο τοῦ Ράιχ, ἐνῶ καί μετά τή διακοπή τῆς ἐνεργοῦ πολιτικῆς τοῦ ἀνάμιξης, τό 1936, τό ἐνδιαφέρον του ἐπικεντρώνεται σέ ἀμφίβολης σημασίας μελέτες διεθνoῦς δικαίου καί φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, οἱ ὁποῖες συχνά διακόπτονται ἀπό ἕνα χυδαῖο ἀντισημιακό παραλήρημα.

Κύρια ἐπιδίωξη τῆς παραγωγικῆς περιόδου τοῦ Κ. Σμίτ, ὅπως δηλώνεται καί μέ τόν τίτλο τοῦ σημαντικότερου ἔργου του, εἶναι ἡ σύλληψη τῆς *Ἐννοιας τοῦ Πολιτικοῦ* (1927). Ἡ χρήση τοῦ οὐσιαστικοποιημένου ἐπιθέτου «τό Πολιτικό» (das Politische) δέν εἶναι τυχαία: σχετίζεται μέ τήν ἀκράδαντη λεποίηση τοῦ Σμίτ ὅτι τό πολιτικό πεδίο δέν ἀποτελεῖ ἕναν χωριστό, σαφῶς ὀριοθετημένο χώρο ἀνθρώπινης πράξεως, οὔτε ἔχει δικά του, ιδιαίτερα ἀντικείμενα ἀναφορᾶς. Ἀνα-

δύεται μέσα ἀπό κάθε ἀντίθεση (θηρησκευτική, πολιτισμική, οικονομική, ἐθνική, ἠθική), ὅταν αὐτή ἐνταθεῖ τόσο ὥστε νά ὀδηγήσει σέ συσσωματώσεις μέ βάση τή σαφή διάκριση φίλων καί ἐχθρῶν. Ἡ αὐτονομία τοῦ Πολιτικοῦ διασφαλίζεται ἀποκλειστικά χάρις σέ ἕνα ιδιαίτερο «κριτήριο»: στή «διάκριση Φίλου καί Ἐχθροῦ», ἡ ὁποία δηλώνει τόν «ἐσχάτο βαθμό ἐντασης μιᾶς ἔνωσης ἢ ἐνός χωρισμοῦ, μιᾶς σύζευξης ἢ διάζευ-

ξης». 'Ο Έχθρός δέν είναι κατ' ανάγκην ήθικά κακός, αισθητικά άσχημος ή κάποιος οικονομικός αντίπαλος, αλλά κάτι «ύπαρξιακά διαφορετικό και Ξένο». Η έτερότητά του μπορεί νά λάβει τή μορφή «άρνησης τού δικού μου τρόπου ύπαρξης», όποτε ή Έχθρότητα μάς θέτει ενώπιον τής «πραγματικής δυνατότητας φυσικής θανάτωσης».

Το Πολιτικό ένυπάρχει έν δυνάμει παντού και καθίσταται ενεργό κάθε φορά πού μιά όποιαδήποτε αντίθεση γίνεται τόσο έντονη ώστε νά λάβει χαρακτηριστικά αντίθεσης Φίλου-Έχθρου. Η αντίθεση αυτή περιγράφεται από τόν Σμίτ στην πρωτογενή (και πρωτόγονη) μορφή της, χωρίς καμία άναφορά στην πολιτική λειτουργία τών θεσμών και στή διαμεσολάβηση πού αυτοί παρέχουν σέ πολιτικές επιδιώξεις και προτάγματα. Προσπαθώντας εκ τών ύστέρων νά άπαντήσει στή μομφή ότι έδωσε προβάδισμα στην έννοια τού Έχθρου, ό Σμίτ έπικαλέστηκε τήν «προέλευση κάθε έννοιας τού δικαίου μέ διαλεκτική άναγκαιότητα μέσα από τήν άρνηση». Αυτή ή οίονει έγγελιανή έπίκληση άποτελεί ώστόσο δείγμα θεωρητικής σύγχυσης, καθώς οι αντιθετικές σχέσεις νοηματοδοτούν μέν τίς έννοιες στό πλαίσιο τής θεωρητικής άνάλυσης, χωρίς όμως νά είναι άπαραίτητο νά συνυπάρχουν στην έμπράγματη συγκρότηση τής κοινωνικής πραγματικότητας. Η έννοια τής κλοπής, για παράδειγμα, προϋποθέτει τήν έννοια τής ιδιοκτησίας, χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι στην πραγματικότητα ή ιδιοκτησία είναι άδύνατη χωρίς τήν κλοπή.

Η σύλληψη τού Πολιτικού από τόν Σμίτ είναι κατεξοχήν άντι-αριστοτελική. Η πολιτική Φιλία δέν άναπτύσσεται στή βάση ενός κοινού Άγαθού, αλλά μέ άναφορά σέ μιά άκατάλυτη Έχθρότητα, ένω καθορίζεται από τήν κατάσταση και τά χαρακτηριστικά τού αντιπάλου. Αυτή ή έννοια τού Πολιτικού φαίνεται τελικά νά άφορα κυρίως σέ σχέσεις έξωτερικής πολιτικής. Στο έσωτερικό, τό Κράτος όφείλει νά διασφαλίζει τήν ύπαρξη μιάς άδιατάρακτης πολιτικής ένότητας, νά άποτρέπει μέ κάθε μέσο τήν εξέλιξη όποιασδήποτε αντίθεσης σέ αντίθεση Έχθρου-Φίλου και τή συνακόλουθη διεξαγωγή έμφυλίου πολέμου – νά μήν έπιτρέπει δηλαδή τή μετατροπή τής διαρκώς ύποφώσκουσας δυνατότητας για άθθεντική πολιτική δράση σέ πραγματικότητα.

Η σκέψη τού Σμίτ θά μπορούσε νά τεθεί στό περιθώριο ως έκφραση ενός παρωχημένου συντηρητισμού, πού μέσα στό χάος τής δημοκρατίας τής Βαϊμάρης άναπολούσε τή σιγουριά και τήν ασφάλεια άυταρχικών καθεστώτων τού παρελθόντος. Κατά έναν περιέργο τρόπο ώστόσο, όσο κι άν τρέφεται από τό παρελθόν, ή σκέψη τού Σμίτ φαίνεται ότι άφορα και τό παρόν τού Πολιτικού –είδικά τό παρόν τής περιώνυμης «πα-

γκοσμιοποίησης» και τής άπαξίωσης κάθε πολιτικού σχεδιασμού, όταν «τίποτε δέν είναι πιό μοντέρνο από τόν άγώνα ένάντια στό Πολιτικό». 'Ο Σμίτ δέν παρλείπει νά διαγνώσει τόν βαθιά πολιτικό χαρακτήρα τής «άποπολιτικοποίησης» πού έπαγγέλλεται ό φιλελευθερισμός και πού συνίσταται σέ μιά προϊούσα ώσμωση κράτους και κοινωνίας, μέ άποτέλεσμα τήν έξάλειψη κάθε «ουδέτερου πεδίου» και τήν άνευ όρων παράδοση τού Κράτους στις πιέσεις τών κοινωνικών «εταίρων». Έμφανίζεται ώστόσο άπρόθυμος νά έντάξει αυτή τήν εξέλιξη στην ιστορική τής διάσταση, προτιμώντας νά στραφεί συλλήβδην έναντίον τού κοινοβουλευτισμού και τού φιλελεύθερου άντιπροσωπευτικού συστήματος. Η έμμονή σέ μιά «άντίθεση κοινοβουλευτισμού και δημοκρατίας» βρίσκεται στόν πυρήνα τής πολιτικής σκέψης τού Σμίτ. Η αντίληψή του για τή δημοκρατία, μέσα από μιά παρερμηνεία τής ρουσσικής volunté générale (γενικής βούλησης), συγκλίνει πρós ένα άπόλυτα όμογενοποιημένο πολιτικό σώμα, πρós μιά «ταυτότητα άρχόντων και άρχομένων» πού δέν έχει ανάγκη και δέν έπιτρέπει τήν παρεμβολή ένώσεων, κομμάτων και όργανώσεων εκπροσώπησης συμφερόντων. Τό ένδεχόμενο μιάς έντασης ή αντίθεσης μεταξύ τής δημοκρατικής λαϊκής βούλησης και τής κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης της έρμηνεύεται ως έγγενής αντίφαση μεταξύ τών δύο έννοιών, οι όποίες εμφανίζονται ως άσυμβίβαστες.

Σέ έναν ιδιότυπο ρόλο «κριτικού τής ιδεολογίας», ό Σμίτ άποκαλύπτει ότι τά ιδεώδη τής δημοσιότητας και τού διαλόγου, πού καλούνται νά νομιμοποιήσουν τά σύγχρονα κοινοβουλευτικά πολιτεύματα, άποτελούν ιδεολογήματα πού συγκαλύπτουν τήν ύπαγόρευση τών άποφάσεων από παρασκηνακά κέντρα οικονομικής έξουσίας. Στο ρομαντικό ιδεώδες τού «αίώνιου διαλόγου» ως στοιχείου νομιμοποίησης τού κοινοβουλευτισμού, ό Σμίτ δέν έχει ώστόσο νά αντίταξει παρά ένα άλλο ρομαντικό ιδεώδες: εκείνο τής «άπόφασης». Σέ αντίθεση μέ τήν πίστη τού νομικού θετικισμού στην ικανότητα μιάς οίονει αυτόματης παραγωγής άποφάσεων στό πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου νομικού συστήματος, ό Σμίτ διακηρύσσει ότι «ή άπόφαση γεννιέται κανονιστικά εκ τού Μηδενός» δέν άποτελεί άπλή έξειδίκευση γενικών κανόνων, αλλά έμπεριέχει πάντοτε ένα δημιουργικό βουλευσιακό στοιχείο πού καλείται νά γεφυρώσει τήν άπόσταση γενικού κανόνα και ειδικής περίπτωσης.

Αυτή ή περιγραφή τής άπόφασης τείνει πάντως νά παραβλέψει τούς ιστορικούς, κοινωνικούς και μεθοδολογικούς όρους παραγωγής της. Έξίσου προϊόν άφαίρεσης άποτελεί και ή άποδέσμευση τής πολιτικής και νομικής έννοιας τής κυριαρχίας από κάθε κανονιστικότητα και από κάθε έξάρτηση πρós δεδομένους συσχετισμούς δυνάμεων. Όπως ό πόλεμος ως έξαιρετικό σημείο προσανατολισμού τής σχέσης Φίλου-Έχθρου άποκαλύπτει τόν πυρήνα τού Πολιτικού, έτσι και ή έ-

ξαίρεση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης τοποθετείται στο κέντρο της νομικής πραγματικότητας και αποκαλύπτει την ουσία της απόλυτης κυριαρχίας: «κυρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης». Μήπως όμως αυτός ο όρισμός της κυριαρχίας είναι υπερβολικά στενός, αλλά και προορισμένος να επιτελέσει μία λειτουργία συντηρητική της υπάρχουσας έννομης τάξης; Μήπως κυρίαρχος είναι όχι αυτός που αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αλλά αυτός που *εξέρχεται νικητής* μέσα από μία τέτοια (επαναστατική ή εμφυλιακή) κατάσταση;

Τό ερώτημα γιατί, τελικά, νά μάς ενδιαφέρει ο ιδιόρρυθμος αυτός στοχαστής επιδέχεται μία απλή απάντηση: μάς ενδιαφέρει λόγω της *δομικής απαισιοδοξίας* που διαπερνά τό σύνολο της σκέψης του, υπενθυμίζοντας: Πρώτον, ότι ένα «τέλος της εποχής των κρατών» και μία απαξίωση της πολιτικής συνεπάγονται συγχρόνως τό τέλος της δυνατότητας λήψης θεμελιωδών αποφάσεων για τόν τρόπο οργάνωσης και συγκρότησης της πολιτικής ζωής. Δεύτερον, ότι ή όμαλότητα είναι μέν ό κανόνας, όχι όμως και ή μοναδική δυνατή πραγματικότητα πολιτικής συμβίωσης (όπως σημειώνει ό επίγονός του Παναγιώτης Κονδύλης, «κάτω από τήν κρούστα κάθε «όμαλότητας», ακόμη και της «δημοκρατικής», σιγοκαΐνε ή κοχλάζουν δυνάμεις στοιχειακές, που κάποτε εκρήγνυνται καταπίνοντας όσους έπαίρονταν για τόν «ρεαλισμό» τους»). Τρίτον, ότι τά σύγχρονα κηρύγματα αισιοδοξίας και προόδου παραβλέπουν τήν ανθρωπολογική προκείμενη που θέλει τόν άνθρωπο όχι «φύσει αγαθό», αλλά «φύσει κακό» – μία θέση που κατά τόν Σμίτ συμμερίζονται όλες οι «γνήσιες πολιτικές θεωρίες».

Η ύπομνηστική αυτή συνεισφορά δέν έπαρκει για νά συγκροτήσει ένα ολοκληρωμένο θεωρητικό σύστημα. Ό λόγος του Σμίτ παραμένει επαγγελματικός και όχι θεωρητικός, μερικός και συγχρόνως απρόθυμος νά αναγνωρίσει τήν πρισματικότητα του. Ό Σμίτ υπήρξε ένας άθεράλευτος ρομαντικός που προσεγγίζει τήν πραγματικότητα δια τών συναισθημάτων και αναζητεί στήν ύπαρξη του Έχθρου τήν εγγύηση υπαρξιακού ζήλου και άφοσίωσης. Αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση διανοουμένου που άπεχθάνεται τήν άστική όμαλότητα και κανονικότητα και λατρεύει τό ξεχωριστό και τήν έξαίρεση. Μήπως όμως και ό Βάλτερ Μπένγιαμιν δέν έκανε κάτι παρόμοιο, όταν (στήν *Κριτική της Βίας*) αναζητούσε τήν ουσία του Πολιτικού στήν όρακή, έξαιρετική περίπτωση της «γενικής άπεργίας»;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

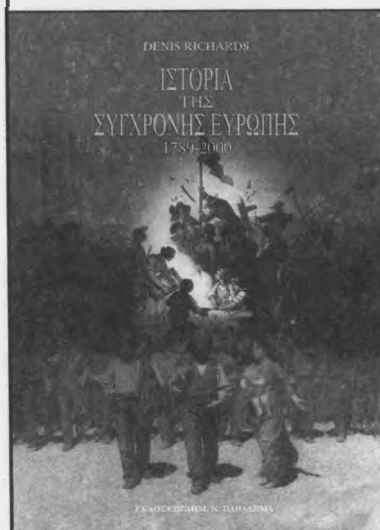
DENIS RICHARDS

Ιστορικός

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Από τη γαλλική επανάσταση
ως το τέλος του 20ου αιώνα

Με ειδικό Παράρτημα
για την Ελληνική Ιστορία

Μετάφραση
Φ. Κ. ΒΩΡΟΣ

Δεμένο
με 788 σελίδες, 71 εικόνες
εκτός κειμένου και 23 χάρτες

Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ
Π Α Π Α Δ Η Μ Α
Προσφορά στον Πολιτισμό
Ιπποκράτους 8 Αθήνα
Τηλ.: 36.27.318

ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΑΡΗΓΟΡΙΑ

του Ζωής Κατσιμπούρα

Στήν τέχνη του λόγου, και ειδικά στο μυθιστόρημα που μας ενδιαφέρει στο παρόν κείμενο, υπάρχει ή σειρά έργων που αποτελούν, ως πού-με, τον «κανόνα» του είδους και την υποστήριξη του, υπάρχουν και τα άλλα, τα «δεύτερα», προϊόντα προσπάθειας που απέδωσε λιγότερο ως προς το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα. Υπάρχουν επίσης και οι συνειδητές απομυθώσεις: έργα τα οποία, θυμίζοντας κάτι άλλο, φτάνουν να διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος που χαρακτηρίζεται σήμερα «παραλογοτεχνία» και συγκεντρώνει, αν κρίνουμε με βάση τους αριθμούς, το αναγνωστικό ενδιαφέρον ίσως περισσότερο από την ίδια τη λογοτεχνία, απ' αυτό που, τέλος πάντων, αναγνωρίζεται ως λογοτεχνία.

Πρωτοσυναντάμε, στα σχολικά μας χρόνια, τη λογοτεχνία ως μία σειρά έργων σημαντικών (έστω κι αν δεν έχουν για μας αναγνωστικό ενδιαφέρον). Κι όταν παρέχονται οι χρόνοι εκείνοι, οι συστηματικοί και χάρη στην έμπειρία επαρκείς αναγνώστες της λογοτεχνίας, εφόσον προσεγγίζουν ένα από τα παλαιότερα, τα κλασικά έργα της σειράς που είπαμε ότι αποτελούν τον λογοτεχνικό «κανόνα», είτε γοητευτούν είτε όχι, δεν μπορούν να μην αναγνωρίσουν την πρωτοτυπία της ιστορίας, τους καλοδουλεμένους χαρακτήρες, τις άρετές του έργου γενικώς. Η ανάγνωση όμως των σύγχρονων, ελληνικών ή όχι, μυθιστορημάτων δημιουργεί ποικίλες αντιδράσεις. Μπορεί ο αναγνώστης να συνειδητοποιήσει ότι με το έργο που διαβάσει πλουτίζει τον κόσμο του, καταλαβαίνει λίγο καλύτερα το περιβάλλον του κι επιπλέον περνά την ώρα του από ευχάριστα ως συναρπαστικά. Μπορεί να μην απολαμβάνει το έργο που διαβάσει, διότι τον αφήνει αδιάφορο το θέμα, δεν βρίσκει αληθινούς τους χαρακτήρες, του φαίνονται υπερβολικές, άσημαντες ή ψεύτικες οι περιγραφές κτλ. Τό θεωρεί λοιπόν άτεχνο κι ανάξιο λόγου και σταματά την ανάγνωση. Μπορεί, ακόμα, να διαβάσει το έργο για να δει τι γίνεται παρακάτω, ενώ αισθάνεται ότι κάτι του θυμίζουν, κάπου τά ξέρει, κάπου τά έχει ξανακούσει αυτά που διαβάσει και μάλιστα όχι στο περιβάλλον της ζωής του, αλλά στον κόσμο των αναγνωσμάτων του και των θεαμάτων που έχει παρακολουθήσει. Είναι όμως οικεία ή γραφή, ουδέτερη, δεν απαιτεί κόπο ή ανάγνωση και έτσι συνεχίζει και τελειώνει

το μυθιστόρημα, πολλές φορές και εις βάρος του ύπνου του, για να ανακαλύψει ότι βεβαίως ήξερε από τις πρώτες σελίδες τι επρόκειτο να συμβεί, κι ότι βεβαίως θά τό εντάξει σ' εκείνες τις ιστορίες που έχει ξεχάσει κιόλας.

Αν θεωρήσουμε ότι τα έργα που προκαλούν την πρώτη αντίδραση (στην έστω άσαφή κατηγορία του επαρκούς αναγνώστη) είναι αυτά που πλουτίζουν και τρέφουν το σώμα της λογοτεχνίας, αν θεωρήσουμε ότι στη δεύτερη περίπτωση ανήκουν αυτά που οι συγγραφείς τους άτυχούν, είτε στις πρώτες τους προσπάθειες

είτε και στο ζενίθ της συγγραφικής τους καριέρας καμιά φορά, τά άλλα, αυτά που κάτι άλλο θυμίζουν, που αποτελούν τή λογοτεχνία του μαξιλαριού, του νοσοκομείου, της παραλίας, του λεωφορείου, μυθιστορήματα συνήθως άστυνομικά, κατασκοπευτικά-περιπετειώδη και αισθηματικά-κοινωνικά αποτελούν ένα είδος λογοτεχνίας παράλληλο με τήν κύρια εξέλιξη της, ή ύπαρξη του οποίου, προφανώς, δέν μπορεί νά δικαιολογηθεί μόνο από τή διαφήμιση: κάποια ανάγκη τών αναγνωστών καλύπτει και πληροϊ.

Ήδη, αναφέροντάς τα απλώς, έχουμε κάνει μιά διαίρεση τών παρα-λογοτεχνικών έργων με βάση τό είδος τών θεμάτων τους, της «ιστορίας» τους. Άς τά δούμε πύ αναλυτικά.

Τά άστυνομικά έχουν τίς ξεκάθαρες συμβάσεις τους: ό αναγνώστης εκπαιδεύεται στην ανάγνωσή τους από τό πρώτο πού θά διαβάσει, αποδέχεται τόν τρόπο τους, άπαιτεί μιά πλοκή αληθοφανή και με έκπληξεις και τά κρίνει με βάση τό δεδομένο αυτό.

Τά κατασκοπευτικά στηρίζονται στή μανιχαϊκή διαίρεση καλό-δικό μου/κακό-ξένο και έχουν περίπου τήν ίδια δομή με τά άστυνομικά, μόνο πού ό φόνος εδώ έχει νά κάνει με ευρύτερα, κρατικά συμφέροντα, και ή λύση-τέλος είναι ή σωτηρία τών έναστοτε καλών (δικών μας) και ή απομάκρυνση του συνολικού κινδύνου. Άστυνομικά και κατασκοπευτικά είναι και τά περισσότερα από τά έργα πού αναφέρονται στο μέλλον, αυτά πού συνήθως λέγονται έπιστημονικής φαντασίας.

Τά αισθηματικά πάλι στηρίζονται στην πλοκή «μια νέα κι ένας νέος έρωτεύονται, ξεπερνούν διάφορα εμπόδια και στο τέλος βρίσκουν τή λύση» πού είναι και τό έπιστέγασμα του έρωτά τους. Αυτή ή λύση, τά τελευταία χρόνια, έχει παραλλαγές: δέν είναι μόνο ό γάμος ή τό ομίξιμο, μπορεί νά είναι κι ό χωρισμός, και μετά ή γυναίκα νά πορεύεται μόνη της, βρίσκοντας τόν έαυτό της, ένω διακρίνεται ή πιθανότητα ενός άλλου δεσμού, διαφορετικού (και καλύτερου) από αυτόν πού μόλις παρακολουθήσαμε νά τελειώνει.

Και στα άστυνομικά και στα κατασκοπευτικά, αλλά κυρίως στα αισθηματικά μπορούμε νά παρατηρήσουμε ότι τό είδος της ιστορίας πού παρουσιάζουν και μόνο δέν μπορεί νά αποτελέσει κριτήριο της κατάταξής τους στην παραλογοτεχνία. Υπάρχουν και έργα άστυνομικά και κατασκοπευτικά και έπιστημονικής φαντασίας και αισθηματικά πού δέν είναι παραλογοτεχνία. Άν θελήσουμε νά γενικεύσουμε, τό μεγάλο μέρος της λογοτεχνίας στα ίδια πράγματα αναφέρεται (συγκρούσεις μεταξύ καλών και κακών και έρωτικές ιστορίες). Άφου στους ανθρώπους άρέσει νά λένε ό ένας στον άλλον ιστορίες, λέγονται αυτά τά ούτως ή άλλως αιώνα ζητήματα. Τά θέματα πού μπορεί νά άφηγηθεί κανείς είναι τόσο περιορισμένα, όσο περιορισμένα είναι έντέλει, μέσα στην ποικιλία της έκφρασής τους, τά ανθρώπινα αισθήματα: φόβος, έλπίδα, έρωτας, στοργή, μίσος, γινάτι, χαιρεκακία, θαυμασμός και μερικά ακόμα. Οι εφαρμογές στα πρόσωπα δημιουργούν τίς ποικίλες

ιστορίες, αλλά αν μπορούσαμε νά εξετάσουμε όλες τίς ιστορίες πού έχουν είπωθει, μπορεί νά μήν περιοριζόμασταν στίς συγκεκριμένες λειτουργίες πού άσκοούν τά συγκεκριμένα πρόσωπα, τά όποια ό Πρόπ έπεσήμανε στα μαγικά ρώσικα παραμύθια, δέν θά ήταν ώστόσο και δραματικά πολλαπλάσιες.

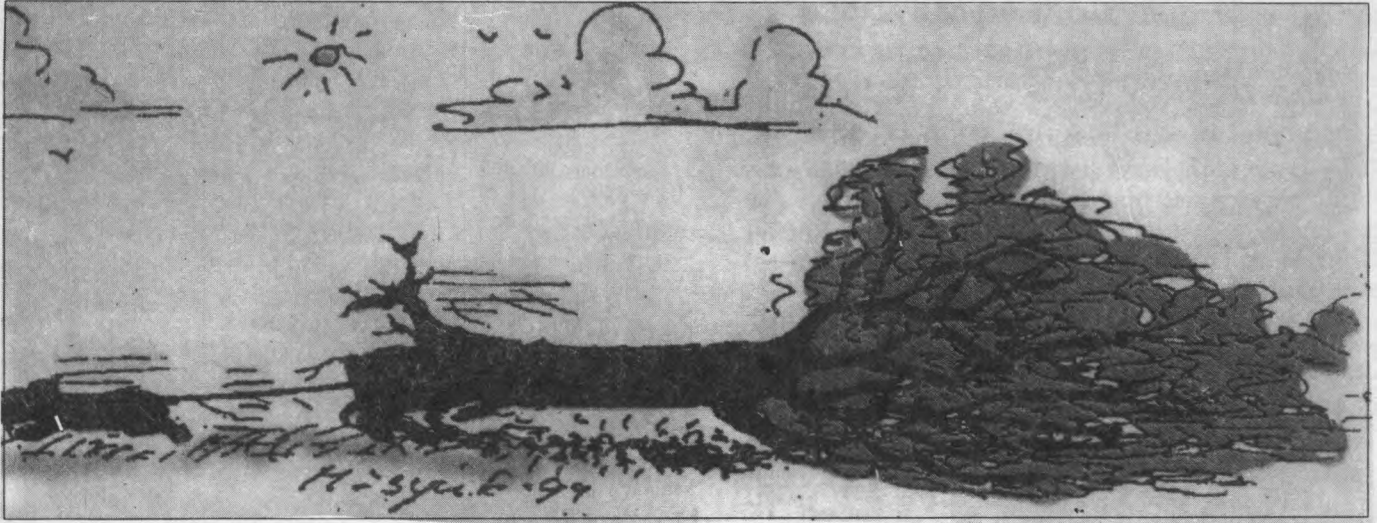
Δέν είναι τό είδος της ιστορίας λοιπόν πού χαρακτηρίζει ένα έργο, ένα μυθιστόρημα, άς τό εξειδικεύσουμε, ως παραλογοτεχνία. Άλλο είναι τό διακριτικό στοιχείο της τελευταίας και βρίσκεται, νομίζω, όχι στή μορφή τών έργων αλλά στή σχέση τους με τά άλλα μυθιστορήματα (και με τή λογοτεχνία γενικώς).

Γιά νά μπορούμε νά προσεγγίσουμε καλύτερα τά πράγματα, θά ανατρέξουμε στον Φρόνιτ, στην περιγραφή του για τή λογοτεχνική δημιουργία:!

Όπως θυμάστε, είπαμε ότι ό όνειροπόλος κρύβει προσεκτικά τίς φαντασιώσεις του από τούς άλλους, διότι πιστεύει ότι έχει λόγους νά ντρέπεται γι' αυτές. Θέλω νά προσθέσω ότι και αν μās τίς γνωστοποιούσε, δέν θά προκαλούσε ευχαρίστηση μ' αυτή τήν αποκάλυψη. Τέτοιες φαντασιώσεις, όταν αποκαλύπτονται, μās προκαλούν άποστροφή ή τό πολύ μās αφήνουν ψυχρούς. Όταν όμως ό ποιητής μās παρουσιάζει τά παιχνίδια της φαντασίας του ή μās διηγείται αυτά πού τείνουμε νά τά θεωρήσουμε προσωπικά του όνειροπολήματα, αισθανόμαστε ύψηλή ευχαρίστηση, πού πιθανώς τροφοδοτείται από πολλές πηγές. Με ποιόν τρόπο τό κατορθώνει είναι αποκλειστικά δικό του μυστικό, στην τεχνική υπέρβασης εκείνης της άποστροφής, πού ασφαλώς έχει νά κάνει με τό φράγμα πού όρθώνεται μεταξύ κάθε μεμονωμένου Έγώ και τών άλλων, έγκειται ή πραγματική ποιητική τέχνη.

Διάφοροι μελετητές έχουν έκτοτε έπισημάνει ότι αυτή ακριβώς ή «τεχνική» με τήν όποια υπερβαίνεται ή άποστροφή και μετατρέπεται σε ευχαρίστηση σχετίζεται με τήν πρωτοτυπία τών τρόπων της άφήγησης, με τήν αντιστοίχισή τους προς τό θέμα, με τήν όργάνωση του λόγου έτσι ώστε τό έργο νά αποκτά πολυπλοκότητα και βάθος, ακόμα κι αν φαίνεται άπλούστατο.

Η τεχνική είναι ή προσωπική συμβολή του κάθε καλλιτέχνη στην τέχνη του, άρα και του μυθιστοριογράφου στην μυθιστοριογραφία. Η ιστορία της τέχνης αυτής, όπως και κάθε τέχνης, είναι μιά σειρά καινούργιων πραγμάτων πού γοητεύουν ξενίζοντας και αποκάλυπτουν κάθε φορά έναν άλλο τρόπο θέασης του κόσμου. Έννοείται, για νά μιλάμε συγκεκριμένα, ότι ή άφήγηση στο μυθιστόρημα γίνεται, με τόν καιρό, όλο και πύ σύνθετη, όλο και πύ διεισδυτική, όλο και πύ αληθοφανής. Ό παντογνώστης άφηγητής του 18ου αιώνα τείνει νά παραχωρήσει τή θέση του στον πρωτοπρόσωπο ψυχαναλυτικό ή στον έλεύθερο πλάγιο λόγο του καιρού μας και, χωρίς νά κάνουμε αξιολογικές κατατάξεις, άπαιτούμε σήμερα από τόν Κ. Μουσελά

ή τή Μάρω Δούκα ἀληθοφάνεια τοῦ ἀφηγητῆ πού δέν θά σκεφτόμασταν κἀν ὅτι λείπει ἀπό τόν Π. Καλλιγά.

Θέλω νά πῶ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ μυθιστορηματος ἀποτελεῖ καί μιά πορεία ἐμβάθυνσης στήν ἀνθρώπινη ψυχή, μιά συνεχῆ κατάκτηση ὅλο καί πιο εὐστοχῶν ἐκφραστικῶν τρόπων γιά νά παρουσιαστεῖ ἡ ἀνθρώπινη φύση κι ἡ κοινωνία.

Ὁ μυθιστοριογράφος ἀγωνίζεται νά ἐκφράσει τήν ψυχὴ του· τὴ φαντασία καί τίς ἐπιθυμίες του μέ τρόπο τέτοιο πού δέν ἔχει ἀκόμη ὡς τότε φανερωθεῖ, ὅπως δέν τὰ ἔχει πει κανένας ἄλλος (σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση θά περιοριζόταν στό ρόλο τοῦ ἀναγνώστη). Κανένας ἄλλος ἔτσι ἀκριβῶς. Διότι γιά νά εἰπωθοῦν κατὰ καιρούς οἱ διάφορες ἱστορίες χρησιμοποιοῦνται οἱ τρόποι ἐκφρασης πού εἶναι κοινοί, πού εἶναι ἀναγνωρισμένοι καί παραδεκτοί στήν κάθε ἐποχῇ. Δέν εἶναι λογοκλόποι οἱ καλλιτέχνες. Ἀπλῶς αὐτόν τόν τρόπο πού ξέρουν, αὐτόν πού βρίσκουν σωστό σέ κάθε ἐποχῇ, αὐτόν καί χρησιμοποιοῦν. Κάθε ἐποχῇ ἀναγνωρίζεται ἀπό τοὺς κοινούς τρόπους τῆς ἀφήγησης, τὴν κοινὴ γλῶσσα, τὴ θεματολογία κτλ. Ὑπάρχουν βέβαια κι ἐκεῖνοι πού διαρρηγνύουν τὰ στεγανά, πού σπάζουν τὰ καλοῦπια, πού λένε τὰ πράγματα ἀλλιῶς, πού διατυπώνουν ὅ,τι καί ὅπως κανένας ἄλλος δέν ἔχει κάνει ὡς τότε. Αὐτοὶ δημιουργοῦν τοὺς σταθμούς στήν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. Ἡ τέχνη τοῦ λόγου, ὅμως, ὑπηρετεῖται κι ἀπό τοὺς ἄλλους, ἐφόσον διαμορφώσουν μέ τὰ κοινὰ στοιχεῖα μιά προσωπικὴ γλῶσσα.

Μυθιστορήματα γράφονται ὅμως κι ἀπὸ ἐκείνους πού δέν διαμορφώνουν προσωπικὴ γλῶσσα: ἀπὸ τοὺς μιμητὲς καί ἀναπαραγωγούς, αὐτοὺς πού ἀπλῶς τοὺς ἀρέσει νά λένε ἱστορίες, ἀλλὰ δέν μπόρεσαν, δέν θέλησαν, δέν κοπίασαν, ἀδιάφορο, νά συλλάβουν καί νά ἐκφράσουν κάτι καινούργιο κι ἀνείπωτο. Ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀντιγράφουν συστηματικά, ὅπως ἀντιγράφουν κάποιιο ἀντιγραφεῖς τοὺς πίνακες τῶν μεγάλων μουσείων. Κι ὅπως ἡ Τζιοκόντα πού μπορεῖ ν' ἀγοράσει

κανεῖς ἔξω ἀπὸ τὸ Λοῦβρο ἔχει κατ' ἀνάγκη (κι ἀπὸ ἐπιβολὴ τοῦ νόμου) διαφορὲς ἀπὸ τὸ πρωτότυπο (πέρα ἀπ' ὅσες ὀφείλονται στό ταλέντο τῶν δύο ζωγράφων τῆς), ἔτσι καί στή λογοτεχνία ἡ ἀντιγραφή δέν εἶναι ἀπόλυτο ξεσῆκωμα (καθὼτι ὑπάρχει καί τὸ κοπυράιτ), εἶναι δάνεια καί ἀντιγραφή προτύπων μέ παραλλαγές. Δάνεια δέν ἐννοῶ τίς συνειδητὲς προσπάθειες τῶν μυθιστοριογράφων νά συνομιλήσουν μέ τὰ ἔργα ὁμοτέχνων τους, οὔτε τίς ἐπιρροές πού εἶναι πολὺ φυσικὲς, μιά καί τὰ λογοτεχνήματα ἀποτελοῦν ἐπίσης στοιχεῖα τοῦ κόσμου πού περιγράφεται σέ κάθε μυθιστόρημα. Ἐννοῶ τὴ συστηματικὴ συναρμογὴ λογοτεχνικῶν στερεοτύπων ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς.

Ἔτσι, τὰ μυθιστορήματα τῆς παραλογοτεχνίας ἔχουν πρῶτα καί κύρια μιά γλῶσσα πού δέν κάνει καμιὰ ἐντύπωση, πού δέν ἔχει τίποτα καινούργιο, πού δέν τὴν προσέχει κανεῖς. Ἔχουν διαλόγους πού ἀντιγράφουν εἴτε γνωστούς μυθιστορηματικούς διαλόγους, εἴτε, τὰ τελευταῖα χρόνια, τοὺς διαλόγους τῆς τηλεόρασης. Ἡ πλοκὴ τους ἐξελίσσει ἀργὰ καί ἀπὸ ἀσημαντότητα σέ ἀσημαντότητα, ἀλλὰ παράλληλα μποροῦν νά περιλαμβάνουν συνταρακτικὲς καί συχνὰ ἀδικαιολόγητες περιπέτειες. Οἱ προσωπικότητες δέν διαφοροποιοῦνται ὡς χαρακτηριστὲς στό ἐλάχιστο στήν ἐξέλιξη τοῦ ἔργου. Αὐτὸ πού ἀλλάζει ἀνάμεσα στήν ἀρχὴ καί τὸ τέλος εἶναι ὅτι τὸ τέλος εἶναι καλύτερο γιά τόν κεντρικὸ ἥρωα (στά ἀστυνομικά καί τὰ κατασκοπευτικά) ἢ τὴν ἥρωίδα στά αἰσθηματικά, πού ἀποτελοῦν καί τὸ κύριο σῶμα, ὅπως εἶπαμε, τῆς σύγχρονης παραλογοτεχνίας.

Ἀλλὰ, ἡ παραλογοτεχνία, πιστεύω, εἶναι φαινόμενο «παρά» τῆς λογοτεχνίας καί ὑπάρχει παράλληλα μ' αὐτήν, ἀλλὰ ὄχι στὸν ἴδιο βαθμὸ, ὅλες τίς ἐποχές, ἀπώτερες καί ἐγγύτερες.

Τὸν καιρὸ πού τὰ μυθιστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη δημοσιεύονταν σέ συνέχειες σέ ἐφημερίδες, δημοσιεύονταν σέ συνέχειες σέ ἐφημερίδες καί μιά πληθώρα ἀσημαντὰ καί ξεχασμένα πιά ἔργα μέ παρόμοια (ρο-

μαντικά) θέματα. Τά «οἰκογενειακά» περιοδικά ποικίλης ὕλης μέχρι τό 1970 δημοσίευαν σέ κάθε τεῦχος ἕνα μέρος ἑνός μυθιστορήματος, μέ περίληψη πού τό συνέδεε μέ τά προηγούμενα. Ὁ Οὐμπέρτο Ἐκο, στό βιβλίο του Ὁ ὑπεράνθρωπος τῶν μαζῶν,² ὅπου ἀντιμετωπίζει τά τέτοια ἔργα ὡς «λαϊκό μυθιστόρημα», προτείνει ὡς σταθερά γιά τή διαφοροποίηση τῶν μυθιστορημάτων αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἀπό τό μυθιστόρημα προβληματισμοῦ ὅτι:

Στό πρῶτο, ἐξελίσσεται διαρκῶς ἕνας ἀγώνας τοῦ καλοῦ ἐναντίον τοῦ κακοῦ, πού καταλήγει πάντα (εἴτε ἡ κατάληξη συννυφαίνεται μέ τήν εὐτυχία εἴτε μέ τόν πόνο) πρὸς ὄφελος τοῦ καλοῦ, ἐνῶ τό καλό ὁρίζεται σύμφωνα μέ τήν τρέχουσα ἠθική καί τίς ἐπικρατούσες ἀξίες καί ἰδεολογία. Τό μυθιστόρημα τοῦ προβληματισμοῦ προτείνει ἀντίθετα ἀσαφεῖς καταλήξεις, γιά τό λόγο ἀκριβῶς ὅτι τόσο ἡ εὐτυχία τοῦ Ραστινάκ ὅσο καί ἡ ἀπόγνωση τῆς Ἐμμας Μποβαρύ ἀμφισβητοῦν καιρία καί δορυμύτατα τήν κεκτημένη ἔννοια τοῦ «Καλοῦ» (ἢ τοῦ «Κακοῦ»). Μέ λίγα λόγια, τό λαϊκό μυθιστόρημα τείνει στόν ἐφησυχασμό ἐνῶ τό μυθιστόρημα προβληματισμοῦ βάζει τόν ἀναγνώστη σέ διαμάχη μέ τόν ἑαυτό του. Αὐτή εἶναι ἡ διαφορά τους. Τά ὑπόλοιπα μπορεῖ νά εἶναι (καί συχνά εἶναι) κοινά καί στά δύο.³

Παράλληλα, ὁ Μ. Κούντερα, ὅπως καί πάρα πολλοί θεωρητικοί τῆς λογοτεχνίας, πιστεύει ὅτι:⁴

Ὁ μοναδικός λόγος ὑπάρξεως ἑνός μυθιστορήματος εἶναι ν' ἀνακαλύπτει αὐτό πού μόνο ἕνα μυθιστόρημα μπορεῖ ν' ἀνακαλύψει. Τό μυθιστόρημα πού δέν ἀνακαλύπτει ἕνα ἄγνωστο ὡς τότε μέρος τῆς ὑπάρξεως εἶναι ἀνήθικο. Ἡ γνώση εἶναι ἡ μόνη ἠθική τοῦ μυθιστορήματος.

Καί

Τό πνεῦμα τοῦ μυθιστορήματος εἶναι τό πνεῦμα τῆς πολυπλοκότητος. Κάθε μυθιστόρημα λέει στόν ἀναγνώστη: «Τά πράγματα εἶναι πιά πολύπλοκα ἀπ' ὅσο νομίζεις».

Ἄν συμφωνήσουμε μέ τά προαναφερθέντα, θά θεωρήσουμε ὅτι ἕνα πολύ μεγάλο μέρος τῶν «μυθιστορημάτων», τά λαϊκά ἀναγνώσματα πολλῶν ἐτῶν καί τά πολλά σύγχρονα μυθιστορήματα, δέν εἶναι μυθιστορήματα. Εἶναι, ὅπως ἤδη εἶπαμε, παραλογοτεχνία. Ἀπό μόνο του αὐτό τό στοιχεῖο δέν εἶναι καί πολύ κακό.

Ἡ παραλογοτεχνία ὑπάρχει διότι καλύπτει κάποιον κενό, ἀνταποκρίνεται σέ κάποιον αἴτημα. Οἱ ἀναγνώστες τῆς δέν εἶναι ὅπως ὅποτε, καί μόνον, σήμερα τουλάχιστον, οἱ ἀμόρφωτοι ἢ οἱ μισογραμματισμένοι. Ἄλλος εἶναι, πιστεύω, ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς της. Οἱ γυναῖκες πού διαβάζουν τά αἰσθηματικά μυθιστορήματα ἀπό τό περίπτερο ἢ ἔστω τά ἄλλα πού κυκλοφοροῦν μέ τήν ἴδια δομή ἀλλά καλύτερο δέσιμο καί τύπωμα, οἱ ἄπειροι ἀναγνώστες τῆς ἀστυνομικῆς περιπέτειας καί τῶν κατασκοπευτικῶν δέν καταφεύγουν σ'

αὐτά ἐπειδή δέν ἔχουν γνωρίσει τή λογοτεχνία. Τουλάχιστον στήν Ἑλλάδα πού μᾶς ἀφορᾷ, ἡ πλειονότητα τῶν ἀναγνωστῶν ἔχει βρεῖ τήν εὐκαιρία ἀπό τή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση νά προσεγγίσει (ἔστω κουτσά-στραβά) αὐτό πού λέμε ἑλληνική λογοτεχνία. Καί πιθανόν νά τήν ἐκτιμῆσει κιόλας. Ἀλλά ἀγοράζει γιά τήν ἀκρογιαλιά, γιά τό μαξιλάρι κτλ., ὅπως εἶπαμε, τά βιβλία μέ τίς περιγραφές τῶν φουστανιῶν, τῶν περιπλάτων, τῶν ἐρωτικῶν περιπτύξεων κτλ. πού ἐπαναλαμβάνονται στερεότυπα.

Νομίζω πῶς ἀκριβῶς χάρη σ' αὐτήν τήν πανομοιότυπη ἐπανάληψη στερεοτύπων διαβάζονται τά συγκεκριμένα βιβλία.

Ἡ Σούζαν Σουλεϊμάν, Ἀμερικανίδα θεωρητικός τῆς λογοτεχνίας, γράφει (μετάφραση δική μου):⁵

Γιατί διαβάζει κάποιος; [...] Διαβάζει γιά νά βρεῖ νόημα, νά ὑποτάξει τόν ἑαυτό του στήν ἀθεντία μιᾶς φωνῆς ἢ πολλῶν φωνῶν πού δέν ἀντιφάσκουν καί πού διακηρύσσουν τό νόημα πού ψάχνει νά βρεῖ ὁ ἀναγνώστης καί τό ἔχει ἤδη βρεῖ τό μυθιστόρημα. Ἡ λογοτεχνία προτείνει τρόπους σκέψης καί δράσης. Ὁ ἀναγνώστης δέν ἔχει νά κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ἀκολουθήσει τίς κλίσεις του, ταυτιζόμενος μέ κείνον πού ἔχει τό δικιο, ἀπορρίπτοντας ἐκείνους πού ἔχουν ἄδικο καί, μέσα ἀπ' αὐτές τίς κρίσεις, υιοθετώντας στή ζωή του τίς ἀλήθειες πού τό λογοτεχνικό ἔργο προσφέρει.

Εἶναι κάτι καινούργιο αὐτό, μιά λειτουργία ἀποκλειστικά τοῦ μυθιστορήματος; Ἡ ἔστω τοῦ μυθιστορήματος καί τῶν ταινιῶν τοῦ κινηματογράφου; Ὁχι βέβαια. Στό ἀρχαιοελληνικό θέατρο ἢ τραγωδία ἀσκοῦσε συστηματική παιδευτική λειτουργία, καθότι «πραινοῦσα τήν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν». Κι αὐτό πού ἀποδίδουμε στό θέατρο καί στό μυθιστόρημα εἶναι πιά προφανές στίς παραβολές, τούς μύθους, τά ἔπη, τά παραμύθια. Οἱ ἄνθρωποι μέσα ἀπό τίς ἀφηγήσεις ὀργανώνουν τόν κόσμο γιά νά μποροῦν νά τοῦ ἀποδώσουν νόημα (συνήθως τό νόημα πού θέλουν καί πού τοῦς χρειάζεται). Ὁ παραμυθᾶς κι ὁ δημιουργός τοῦ θρησκευτικοῦ μύθου ἔχουν κοινὸ χαρακτηριστικὸ μέ τόν σύγχρονο μυθιστοριογράφου καθὼς καί μέ τόν ποιητὴ ὅποιασδήποτε ἐποχῆς τό ὅτι διαμορφώνουν, «ποιοῦν», ἕναν κόσμο πού ἐλέγχουν. Κι ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ ἀκροατῆς παίρνει ἐπίσης μέρος σ' αὐτόν τόν κόσμο, συμμετέχοντας καί ἀποδεχόμενος τήν τάξη του, καθαιρούμενος ἀπό τά τοιαῦτα παθήματα χωρὶς προσωπικὸ ρίσκο καί μαθαίνοντας. Σάν τά παιδιά πού παίζουν.

Ζώντας ὁ κάθε ἄνθρωπος μέσα στόν κόσμο μαθαίνει τίς ἀξίες καί τίς σταθερές του καί μ' αὐτά πορεύεται. Μαθαίνει ἀπό τοῦς γονεῖς του, τοῦς μεγάλους, τό σχολεῖο, ἀπὸ διάφορες πηγές, μέσω διαφόρων ἀφηγήσεων. Οἱ κοσμογονικοὶ μῦθοι στίς πρωτόγονες κοινωνίες δέν ἐρμήνευαν μόνο τή γέννηση τοῦ κόσμου, ἐξηγοῦσαν στοὺς ἀνθρώπους τί εἶναι σωστό καί τί ὄχι. Καί ἡ Ὀδύσεια. Καί οἱ τραγωδίες. Καί τά παραμύ-

θια. Κι ακούγοντας κανείς πολλές φορές τις ίδιες, τεχνικά διατυπωμένες και απολαυστικές ιστορίες, βεβαιωνόταν πρώτα και κύρια ότι ανήκει σε μιά ομάδα και δεύτερον ότι τά διάφορα προβλήματα του είχαν συγκεκριμένες λύσεις. Δέν υπήρχαν καλύτερα ή χειρότερα έργα; Δέν υπήρχαν κακοειπωμένα παραμύθια, κακοφτιαγμένες διηγήσεις, άποτυχημένες τραγωδίες και άπομιμήσεις άλλων; Υπήρχαν και ακριβώς υποστήριζαν τά επιτυχημένα, με τά όποια δέν είχαν παρά τή διαφορά τής τεχνικής. Η διαφορά στη λειτουργία του λογοτεχνικού έργου δέν διακρινόταν έντονη; έπαιρνε κάποιος, μέσα από τή λογοτεχνία, κατευθύνσεις, έμψυχωνόταν, έξηγοῦσε τόν κόσμο και παρηγοριόταν.

Σήμερα παραμύθι δέν υπάρχει. Τό παραδοσιακό έχει άκυρωθεί κυρίως από τό γεγονός ότι δέν υπάρχει ό παραμυθιάς νά τό διηγηθεί. Έπιπλέον, τά περισσότερα σύγχρονα παιδικά βιβλία πού μιλοῦν γιά τή ρύπανση και τό Έιτζ μπορεί νά προτίθενται νά διδάξουν, αλλά δέν «παραμυθοῦν» κανέναν, παιδί ή μεγάλο. Σήμερα ή λειτουργία του παραμυθιοῦ, ή υποστηρικτική και παρηγορητική κοινή αφήγηση ανάλαμβάνεται από τό μυθιστόρημα (και τίς ταινίες και, τελευταία, τά τηλεοπτικά σήριαλ).

Ένα πετυχημένο παραμύθι αποκτούσε πολλές παραλλαγές. Ένας μύθος μπορούσε νά εξαπλωθεί σε ποικίλες μεταμορφώσεις. Τά έπη ήταν ολόκληρη σειρά σ' ένα πρότυπο. Βέβαια αυτά ήταν αφήγησης πού παρόνταν σε κλειστές κοινωνίες, όπου ή επανάληψη προκαλεί ασφάλεια ψυχολογική και σιγουρεύει τή μάθηση. Όσοτόσο και τό μυθιστόρημα, γέννημα τής νεωτερικότητας όπως θεωρείται, δέν έχασε αυτή τή ιδιότητα. Από τήν αρχή τής ύπαρξής του, ένα πετυχημένο πρότυπο αποκτούσε άπομιμήσεις πού μπορούσαν νά δραματίζουν τόν ίδιο με τό πρότυπο ρόλο.

Τώρα πού μπορούμε νά ξεχωρίζουμε τήν άπομίμηση τήν περιφρονοῦμε. Δέν περιφρονοῦμε όμως τόν Φορτουνάτο επειδή επαναλαμβάνει τόν Κατζούρμπο (στήν πραγματικότητα δέν μᾶς νοιάζει γιατί δέν τά διαβάσουμε!) Ίσως θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε, με τά σημερινά κριτήρια, παραλογοτεχνία τίς μεταφράσεις του Ρήγα, γιά νά μήν πῶ ότι και τά μεταφραζόμενα ήταν παρα-λογοτεχνήματα, στερεότυπες ιστορίες με συγκεκριμένες σχέσεις και με συγκεκριμένες καταλήξεις. Γι' αυτό τό στοιχείο του «συγκεκριμένου» έξάλλου διαβάζονταν. Έν πάση περιπτώσει, τό μυθιστόρημα έχει ως είδος άξία χάρη στην πρωτοτυπία του, όπως μᾶς είπε ό Κούντρα. Η πρωτοτυπία όμως είναι μιά ανάγκη και ή επανάληψη, ή σταθερότητα, μιά άλλη.

Αυτή ή ανάγκη του σταθεροῦ, του άπτου, του συγκεκριμένου, τής λύσης, είναι σήμερα πιο έμφανής. Μέσα στη χαώδη εποχή, με τήν έλλειψη (ή τή σκληρότητα) συνολικών φιλοσοφικών (/θρησκευτικών) αφηγήσεων, ό άνθρωπος έχει τήν ανάγκη νά παρηγορηθεί – τό ίδιο όπως έχει τήν ανάγκη νά έπεκτείνει τή γνώ-

ση του. Έχει τήν ανάγκη νά μαθαίνει, νά ξέρει, νά έξηγει, νά προχωρεί, αλλά παράλληλα νά μένει και σε κάποιες σταθερές, νά αισθάνεται τήν ασφάλεια του γνωστού, του επαναλαμβανόμενου και άπαράλλαχτου. Οι ανάγκες είναι παράλληλες κι όχι άπαραιτήτως άντικρουόμενες. Ό σύγχρονος άναγνώστης ψάχνει τό πρωτότυπο μυθιστόρημα γιά νά διευρύνει τόν κόσμο του, αλλά έπιζητεί και μιά γνωστή τάξη. Κάτι πού ήδη ξέρει, πού εγκρίνει ή όχι, πού αποδέχεται ή καταδικάζει, δέν έχει σημασία, αλλά πού είναι κάτι δικό του και παράλληλα μακριά άπ' αυτόν, άρα ακίνδυνο. Κάτι πού τόν γλιτώνει από τούς καθημερινούς του καημούς και παράλληλα του θυμίζει τή ζωή – γιά νά ισοροποιεί. Μάλλον –φτάνουμε σε κύριο σημείο– δέν του θυμίζει ακριβώς τή ζωή του, αλλά κάποιο άλλο έργο πού έχει διαβάσει και τόν έχει προβληματίσει. Κάτι πού τό έχει αποδεχτεί ως λογοτεχνικά άληθινό, αλλά πού δέν συνοδεύεται από τόν κίνδυνο του καινούργιου, από τό σόκ και τήν άνασφάλεια τής άνοικείωσης.

Παραλλαγές κι άπομιμήσεις των σημαντικών έργων πάντα υπήρχαν. Οι λιγότερο δημιουργικοί τεχνίτες θά υποστοῦν τήν καθοδήγηση του έμπνευσμένου και, αν δέν μπορούν νά βρουν τή νέα μορφή νά πουν κάτι, θά τό πουν χρησιμοποιώντας τήν ήδη άποδεκτή και καταξιωμένη. Αν δέν μπορούν νά βρουν θέματα, θά δανειστοῦν τά ήδη ειπωμένα κι άρεστά. Κι ό άναγνώστης, σάν τό παιδί πού θέλει ν' ακούει με τόν ίδιο τρόπο τό παραμύθι, συνεχίζει νά διαβάσει (κι αισθάνεται τήν ίδια με τό παιδί ευχαρίστηση) πράγματα πού περιμένει νά διαβάσει, πού θά τόν άποσύρουν από τήν καθημερινότητά του, αλλά όχι σε τελείως άβυσσους, άνασφαλή κι ίσως επικίνδυνα μονοπάτια. Αυτά τ' αφήνει νά τά αναζητήσει σε κατάλληλες ώρες: όταν έχει μυαλό ξεκούραστο, όταν έχει διάθεση νά έρευνήσει τόν κόσμο.

Νά διαβάσουμε πάλι τό λόγο του Φρόντ:

Κάθε παιδί συμπεριφέρεται στό παιχνίδι σάν ποιητής, καθώς δημιουργεί τόν δικό του κόσμο ή, πιο σωστά, μεταφέρει τά πράγματα του δικού του κόσμου σε μιά νέα κι άρεστή σ' αυτό τάξη. Θά ήταν πάντως λάθος νά νομίζουμε ότι δέν παίρνει σοβαρά αυτόν τόν κόσμο. [...] Τό αντίθετο του παιχνιδιοῦ δέν είναι ή σοβαρότητα, αλλά ή πραγματικότητα. Τό παιδί ξεχωρίζει τόν κόσμο του παιχνιδιοῦ του κάλλιστα [...] από τήν πραγματικότητα και του άρέσει νά στηρίζει τά αντικείμενα και τίς καταστάσεις πού φαντάζεται σε άπτά και όρατά πράγματα του δεδομένου κόσμου. Αυτή ή στήριξη και μόνο διακρίνει τό «παιχνίδι» του παιδιοῦ από τή «φαντασία».

Ό ποιητής κάνει τό ίδιο όπως τό παιδί πού παίζει: δημιουργεί έναν φανταστικό κόσμο πού τόν παίρνει πολύ στό σοβαρό, δηλαδή επενδύει σ' αυτόν μεγάλες ποσότητες συναισθημάτων, ενώ τόν άποχωρίζει με σαφήνεια από τήν πραγματικότητα.

Στό ίδιο έργο, παρακάτω, στή σ. 159:

[...] πρέπει να προσέξουμε ένα προπάντων γνώρισμα. Πάντοτε έχουν έναν ήρωα, πού βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, για τόν οποίο ό αφηγητής επιζητεί με κάθε μέσον να κερδίσει τή συμπάθειά μας και τόν οποίο φαίνεται να προσπατεύει με ιδιαίτερη πρόνοια. Όταν στό τέλος ενός κεφαλαίου αφήσω τόν ήρωα λιπόθυμο και με ανοιχτές τīs βαθιές πληγές του, είμαι βέβαιος ότι στήν άρχή του επόμενου ό ήρωας θά δέχεται τήν πιό άφοσιωμένη περιθαλψη και ή υγεία του θά βελτιώνεται, κι άν ό πρώτος τόμος έχει κλείσει με τόν άφανισμό μέσα στή φουρτουνιασμένη θάλασσα του πλοίου, στό οποίο επέβαινε ό ήρώας μας, είμαι βέβαιος ότι στήν άρχή του δεύτερου τόμου θά διαβάσω για τή θαυμαστή σωτηρία του, χωρίς τήν οποία βέβαια τό μυθιστόρημα δέν θά μπορούσε να έχει συνέχεια. Τό αίσθημα τής βεβαιότητας, με τό οποίο συνοδεύω τόν ήρωα μέσα από τīs επικίνδυνες δοκιμασίες τής τύχης του, είναι ταυτόσημο με εκείνο πού διακατέχει τόν πραγματικό ήρωα όταν πηδάει στό νερό για να σώσει έναν άνθρωπο πού πνίγεται, ή όταν εκτίθεται στα έχθρικά πυρά για να καταλάβει μία πυροβολαρχία, εκείνο τό αυθεντικό αίσθημα του ήρωα, στό οποίο ένας από τούς καλύτερους ποιητές μās έδωσε τήν έξοχη έκφραση: «δέν μπορεί να σου συμβεί τίποτε»... Νομίζω όμως ότι αυτό τό αποκαλυπτικό γνώρισμα, τό άρωτο του ήρωα, μās επιτρέπει να διακρίνουμε χωρίς κόπο τήν Αυτό του Μεγαλειότητα τό Έγώ, πού είναι ό ήρωας όλων τών όνειροπολημάτων κι όλων τών μυθιστορημάτων.

Θεωρώ ότι αυτή είναι μία καλή εξήγηση του γιατί διαβάζουμε κι ακούμε ιστορίες: είναι άς πούμε οι επιθυμίες και οι φόβοι μας, οι φαντασιώσεις μας διατυπωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να μās άφορούν, απαλλάσσοντάς μας από τήν ντροπή ή τόν κίνδυνο. Κι είναι ακόμα ένα είδος σύστασης για τό ποιό πράγμα έχει άξια και ποιό πρέπει να αποφεύγεται.

Νομίζω ότι έτσι εξηγείται και ή ανάγνωση τής παραλογοτεχνίας. Έδώ ό κόσμος δέν ύφίσταται κán τούς νόμους τής επιθυμίας του συγγραφέα-παιδιού πού παίζει. Ό κόσμος ύφίσταται τīs επιθυμίες του αναγνώστη στόν οποίο άπευθύνεται και επ' ουδενί δέν θά θελήσει να του πει πράγματα πού μπορεί να τόν ξενίσουν, να τόν τρομάξουν, να τόν συγκινήσουν. Θά του μιλήσει για συνηθισμένα, ξαναειπωμένα «άληθινά» ψέματα, γνωστά κι άποδεκτά πράγματα, από τά τόσο μακριά και τόσο κοντινά μας, από τīs λογοτεχνικές (και τηλεοπτικές) συμβάσεις τής εποχής.

Δέν άνέλαβα συνήγορος τής παραλογοτεχνίας. Είναι θλιβερό καταξιωμένοι λογοτέχνες να πέφτουν στήν παγίδα τής κατανάλωσης και να γράφουν βιβλία πού νομίζουν ότι θά έχουν εκδοτική επιτυχία επαναλαμβάνο-

ντας μοτίβα από σήριαλ ή άλλα μυθιστορήματα.⁷ Νομίζω ότι άνθει διότι πέρα από τήν ύποστήριξη και τή διαφήμισή της, πέρα από τούς νόμους του έμπορίου, καλύπτει μία ψυχολογική ανάγκη, τήν ίδια ίσως πού καλύπτει σε άλλες ομάδες πληθυσμού -ή και σίς ίδιες- ή παρακολούθηση τών τηλεοπτικών σειρών. Αυτό βέβαια με κανέναν τρόπο δέν δικαιολογεί τήν εύκολη ταύτιση ευ πωλούμενο=οπουδαίο έργο λογοτεχνίας. Τό καθένα είδος τής γραφής έχει τό ρόλο του, αλλά τελειώς αλλιώςτικα κριτήρια άξιολόγησης. Καμιά φορά βέβαια μπερδεύονται τά πράγματα και διεκδικούν τά «παρά», πέρα από τό ρόλο του «παρηγορητή», τήν κεντρική θέση σε συζητήσεις, βραβεύσεις και άξιολογήσεις. Έ, αυτό δέν συμβαίνει μόνο με τή λογοτεχνία!

1. Σ. Φρόντ, *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, Έπίκουρος, Άθήνα 1994, σ. 163.
2. Μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη, Γνώση, Άθήνα 1988.
3. Ό.π., σ. 26.
4. Μ. Κούντερα, *Η τέχνη του μυθιστορήματος*, μτφρ. Φ. Δρακονταειδής, Έστία, Άθήνα 1988, σ. 17, 30.
5. S.Suleiman, *Authoritarian Fictions*, Columbia University Press, 1983, σ. 239.
6. Σ. Φρόντ, ό.π., σ. 152.
7. Γιατί, όπως είπαμε, ή παραλογοτεχνία δέν περιγράφει τή ζωή, περιγράφει κυρίως καταστάσεις γνωστές ήδη από τή λογοτεχνία. Άλλιώς, έπρεπε να θεωρούμε ότι ή μοιχεία είναι τό κυρίαρχο σύστημα στήν Έλλάδα σήμερα κι όλες οι παντρεμένες νόστιμες σαραντάρες δέν προλαβαίνουν να αποκρούουν έρωτικές προτάσεις ωραίων άντρών μετεφηβικής ηλικίας -λέω μία πλοκή!

ΚΩΣΤΑΣ ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ
ΣΤΟ ΟΝΕΙΡΟ
ΠΑΝΤΑ
Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Όλοι θέλανε να δούνε τη κεφαλί μας κρεμασμένο από τ' αφτί. Πρώτα μας ρίχτηκαν στα καλύβια. Μετά μας ρίχτηκαν οι Κερπινιώτες, μετά οι Γλαντισσιώτες, μετά οι Βαλτετισικινιώτες. Είχαμε γίνει βάρος, κουβαλάγαμε μαζί μας τη συμφορά για τους δικούς μας και για τους αντιπάλους μας. Τώρα, το Μάρτη του 1949, όλοι μας αντιμετώπιζαν σα να 'χαμε χολέρα. Όλο κυνηγητό και γιούχα.

Μαυρομιχάλη 18, Άθήνα τηλ. 36 36 514

Ο ΦΑΝΤΑΣΙΩΔΗΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΜΠΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

του 'Αλέξη Ζήρα

Ο Βασίλης Μπενόπουλος (Τρίπολη 1932-2000) είναι από τους συγγραφείς που ή ποιητική τους διαμορφώθηκε νωρίς και που έκτοτε δέν παρουσίασαν σημαντικές αλλαγές, τόσο στις θεματικές τους προτιμήσεις όσο και στις αφηγηματικές τους τεχνικές. Μ' αυτό θέλω να πω ότι ο κόσμος που σχηματίστηκε μέσα του –οι στιβάδες των διαφόρων βιωμάτων του– αλλά και ο τρόπος που ή δημιουργική του φαντασία εργάστηκε κατά τή διαδικασία τής λογοτεχνικής μεταμόρφωσης, δέν παρεξέκλιναν ουσιαστικά από τις αρχικές τους τροχιές. Μιλῶ, έχοντας τά δεδομένα τής τριαντάχρονης, περίπου, θητείας του Μπενόπουλου στά γράμματα –τέσσερα βιβλία, ὄχι μεγάλης έκτασης– και τά επιμέρους στοιχεία που ἔρχονται και ἐπανέρχονται σέ ὅλα τά πεζά του. Ποιά είναι αυτά; Τό διαρκές παιχνίδι από τόν συμβολισμό στόν ρεαλισμό ἢ ἀντίστροφα, τά ἄλλα και τά κενά στήν αφηγηματική συνέχεια που δέν προέρχονται από ἀστοχία ἀλλά από μιά ἐνδιάθετη ροπή του συγγραφέα πρὸς τήν ἀφαίρεση ἢ τίς ἐναλλαγές περιγραφῶν διαλυτικής ἔντασης και περιγραφῶν που τίς διαβρέχει τό χιούμορ και ἡ εἰρωνεία. Ὅπως και ἡ ἐπιμονή του νά δείχνει στόν ἀναγνώστη ὅτι πίσω από τά τεχνάσματα τής μυθοπλασίας και πολλές φορές πίσω από φαινομενικά ἀκύμαντες ἐξιστορήσεις ἐνεδρεύει μιά μοιραία δύναμη που ουσιαστικά ὀρίζει τούς κανόνες τής ζωῆς και του θανάτου.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι γιά ἕναν συγγραφέα που πέρασε τό μεγαλύτερο μέρος του βίου του στήν ἐνδοχώρα, και μάλιστα σέ μιά περίοδο (μεταξύ του 1955 και του 1975) ὅπου οἱ ἐπικοινωνιακοί μηχανισμοί ὑπολειποῦσαν ἢ ἦταν σέ ἀναστολή τά πρότυπα γραφῆς είναι λίγα και ἔχουν νά κάνουν κυρίως μέ τά προσωπικά στοιχήματα και τίς βαθύτερες ἀναζητήσεις του. Κρίνοντας από τά ὅσα δημοσίευσε μπορούμε νά πούμε ὅτι ὁ Μπενόπουλος ἔφτιαξε *μόνος* του τή δική του παράδοση, τό δικό του πλαίσιο λογοτεχνικῶν ἀναφορῶν, βιώνοντας τίς ἀναγνωστικές

του ἐμπειρίες μέ τρόπο πολύ ἐντατικό και πολύ *προσωπικό*. Ὁ Κάφκα εἶναι ὁ ὁμολογημένος ἀπό τόν ἴδιο γενικός κανόνας μᾶς πεζογραφίας που ἄλλωστε ταίριαζε στό ἐνοχικό σκητικό τής ἑλληνικῆς δημόσιας ζωῆς κατά τήν περίοδο που προείπαμε. Ὅπως και τό θέατρο του Μπέκετ και του Ἰονέσκο, ὡς βασικά σημεία ἀναφορᾶς ἑνός κόσμου ὅπου εἶναι δυσδιάκριτα τά ὄρια μεταξύ λογικοῦ και παραλόγου και ὅπου σπάνια ἡ καθημερινή πραγματικότητά του μεταμορφώνεται σέ φάρσα τής κοινῆς λογικῆς. Θά μπορούσαμε ὅμως ἐδῶ νά συνυπολογίσουμε ἀπό τήν ἑλληνική γραμμὴ τής ἐμπειριστικῆς πρόζας, και τά πεζά –γιατί ὄχι;– του γεννημένου στήν Τρίπολη Κ.Γ. Καρυωτάκη, χωρίς νά παρακάμψουμε καθόλου τή λεγόμενη λογοτεχνία του φανταστικοῦ του 19ου αἰώνα: τόν Θεόφιλο Γκωτιέ, τόν Σάρλ Κρό, τόν Ε.Τ.Α. Χόφμαν και, ἐννοεῖται, τόν Ἐντγκαρ-Άλλαν Πόε. Ὑποθέσεις ἐργασίας κάνουμε, μέ γνώμονα ὅμως τό κατά τεκμήριο σκοτεινό σύμπαν που ἀναδύεται ἀπό τίς ἱστορίες του Βασίλη Μπενόπουλου.

Ἄγνοῶ τί προηγήθηκε ἀπό τό πρῶτο βιβλίο του. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ γραμματολόγος που παραφυλάει διαρκῶς μέσα μου μέ παρακινεῖ συχνά νά διερευνῶ τίς ἀρχικές παρακαταθήκες τῶν συγγραφέων, βγάζοντας πολλές φορές ἐνδιαφέροντα τεκμήρια γιά τό πῶς σχηματίζεται μιά πρῶτη λογοτεχνική συνείδηση, ποιά θέματα και γιατί τήν προσελκύουν, πῶς καταλήγει γιά νά ἀναπτύξει μέ ἐκεῖνο ἢ τόν ἄλλο τρόπο. Ἐντούτοις, τό πεδίο εἶναι φτωχό σέ τέτοιες πληροφορίες, και κατ' ἀνάγκη θά πρέπει νά ξεκινήσουμε ἀρκούμενοι στά ὅσα πρόλαβε ὁ Μπενόπουλος νά ὀλοκληρώσει –τρία βιβλία μέ πεζά: *Ὁ Κύκλος του Θρόνου* (1974), *Ἡ Πόλη Ἐφνε ἀπ' τό Παράθυρο* (1993), *Μόραμα* (1996) και μιά νουβέλα μέ πολλά αὐτοβιογραφικά στοιχεῖα: *Τό Πράσινο Οἶνόπνευμα* (2001). Και τά τέσσερα βιβλία θά ἔλεγα ὅτι εἶναι κοινῆς γραμμῆς, κι αὐτό ὀφείλεται ἀποκλειστικά και

μόνο στόν τρόπο μέ τόν όποιο όργανώνει τήν αφήγηση, πρωτοπρόσωπη ή τριτοπρόσωπη, ό ίδιος ό συγγραφέας. Πρόκειται γιά έναν τρόπο πού αποπειράται νά μεταφέρει τή ροηκότητα τοῦ προφορικοῦ λόγου καί πού θέλει νά υποβάλλει στόν ἀκροατή/ἀναγνώστη μιὰ παραμυθία, ἐμπλέκοντάς τον σ' αὐτήν ὄχι μέσω μιᾶς ἱστορίας πού εἶναι ἀληθοφανής καί λίγο ὡς πολύ συμβατική, ἀλλά μέσω μιᾶς ἱστορίας πού θεμελιώνεται ἐξυπαρχῆς σέ συμβολικά καί παράδοξα στοιχεῖα καί πού όργανώνει αὐτά τά στοιχεῖα ὡς νά ἦταν οικεῖα καί ἀπολύτως προσλήψιμα ἀπό τόν ἀκροατή/ἀναγνώστη.

“Όπως οἱ ρίζες τῆς λογοτεχνίας τοῦ φανταστικοῦ ἀντλοῦν ἀπό τήν ποίηση καί τήν ποιητική πρόζα, μέ ἀναρίθμητα τά σχετικά παραδείγματα, τόσο σέ ἄλλες λογοτεχνίες ὅσο καί στήν ἐλληνική –π.χ. βλέπουμε καθαρά τή σχέση αὐτή στά ποιήματα καί στούς Πεζοῦς *Ρυθμούς* τοῦ Ζαχαρία Παπαντωνίου ἢ στά ποιήματα καί στή φανταζιστική πεζογραφία τοῦ Γιάννη Σκαρίμπα– εἶται καί στόν Μπενόπουλο μαζί μέ τήν ἐνότητα τοῦ ὕφους –μιὰ ἰσχυρή ἐνδειξη τῆς ἀφαιρετικῆς του τεχνικῆς– ὑπάρχει στό ἔργο του καί μιὰ ἐνιαῖα ἀντίληψη ὡς πρὸς τό πῶς χειρίζεται τόν ἀφηγηματικό χρόνο. Καί δέν ἐννοοῦμε ἐδῶ τά σύντομα πρῶτα πεζά του, *Ὁ Κύκλος τοῦ Θρόνου*, ὅπου εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων πολύ δύσκολο νά παρακολουθήσει κανεῖς μιὰ κατάσταση στή διάρκειά της ἢ ἓνα περιστατικό στήν ὁλότητά του. Καί στίς μεταγενέστερες καί πιό ἐκτεταμένες συλλογές τῶν ἱστοριῶν του –ἢ ἀκόμα στή νοβέλα του ὅπου ὑπάρχει κίνηση τῆς πλοκῆς, ἀλλά αὐτή ἡ κίνηση εἶναι ὑποταγμένη καί προσαρμοσμένη στόν χρόνο τῆς μνημονικῆς ἀνάκλησης– ἡ ροή τῶν γεγονότων ὅπως καί ἡ ζωὴ τῶν προσώπων δέν παριστάνονται ὡς ἐννοίες πού κυλοῦν καί ἐξελίσσονται μέ βάση τόν ἐνδο-αφηγηματικό χρόνο, ἀλλά μέ βάση τήν ἀπροσχεδίαστη φαντασία τοῦ ἀθέατου ἀφηγητῆ/συγγραφέα.

Κοιταγμένα ἀπό τήν πλευρά τῆς σύνθεσῆς τους τά πεζά τοῦ Μπενόπουλου, τουλάχιστον στά τρία πρῶτα βιβλία του, εἶναι ὁμοειδή καί ὁμόκεντρα. Πράγματι, ἐκτός ἀπό ὁρισμένες ἱστορίες πού ὑπάρχουν στό δεύτερο βιβλίο του, *Ἡ Πόλη Ἐφυγε ἀπ' τό Παράθυρο*, καί πού παραδόξως ἀκολουθοῦν μιὰ ρεαλιστική μορφή ἀνάπτυξης –πρόκειται, ἄραγε, γιά ἀσκηση μεταβολῆς τοῦ τρόπου γραφῆς ἢ γιά παροδική ἐπίδραση κάποιου συγγραφέα;– ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι συνοπτικές ὡς πρὸς τήν ἐκτασή τους εἶναι καί συνειρμικές ὡς πρὸς τήν «ἐλευθερία κινήσεων» τῆς δημιουργικῆς φαντασίας. Ὡστόσο, ἐδῶ, ὑπάρχει καί ἓνα ἄλλο χαρακτηριστικό στοιχεῖο: ὁ διάλογος μέ τήν ἀρχαία καί τή νεότερη, ὅπως καί μέ τή βιβλική παράδοση. Ὁ εὐαγγελικός ἢ ἐξαγγελτικός λόγος μερικῶν πεζῶν τοῦ Μπενόπουλου, ὅπως στά ἀφηγήματα «Ἀπόπειρα διασμοῦ» καί «Εἰς τήν λίμνην τοῦ πυρός», χωρὶς νά ἔχει ἴχνος διδασκιομοῦ ἢ νοουθεσίας, τοῦς δίνει μιὰ τελετουργική διάσταση, «ὑπογραμμίζοντας» τή μα-

ταιότητα τῶν ἀνθρώπινων ἀντιδράσεων ἢ ἀντιπαράθετοντας μέ μιὰ ἀνεπαίσθητη εἰρωνεία τήν ἱστορική στή θεολογική ἐμπειρία καί γνώση. Ἐναμφίβολα, ὁ Μπενόπουλος, ἐν γνώσει του ἢ ὄχι, χρησιμοποίησε τή διακειμενική σύζευξη μεταξύ ἀφηγήσεων πού ἀπέχουν χρονικά μεταξύ τους, γιά νά δώσει ἓνα ἢ περισσότερα νοήματα παραβολικά. Διαφορετικά ἢ ἀνάπλαση μιᾶς ἱστορίας ἀπό τόν Ἡρόδοτο ἢ μιᾶς βιβλικῆς περικοπῆς πού περιγράφει τή Σταύρωση καί τήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, δέν θά εἶχαν κάποια ιδιαίτερη σημασία. Λόγου χάριν, κλείνει τά *Μόρσιμα*, μιὰ συλλογή πεζῶν πού ἐξακτινώνονται σχεδόν ὅλα τους γύρω ἀπό τή βεβαιότητα ἢ τήν ἐξύψωση τοῦ θανάτου, μέ τό «Θάνατο θάνατον πατήσας», μιὰ συρραφή τῶν σχετικῶν μέ τήν Ἀνάσταση ἐδαφίων τοῦ Εὐαγγελίου, γιά νά ὑπαινιχθεῖ ὅτι ἓνα τέλος σημαίνει μιὰ ἀρχή. Ἔτσι, δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο ὅτι τά ἀποσπάσματα τῶν βιβλικῶν ἢ τῶν ἄλλων παλαιότερων περιγραφῶν δέν εἶναι ποτέ αὐτόνομα, ἀλλά συνήθως ἀντιπαράτιθενται νοερά, συνεκδοχικά ἢ ἐναλλακτικά ὡς μέρη τοῦ κύκλου τῶν θεμάτων πού, ἀπό τό πρῶτο του ἀκόμα βιβλίο, ἐνδιέφεραν τόν συγγραφέα.

Ποιά εἶναι αὐτά τά θέματα; Ἐν συμφωνήσουμε ὅτι τά *Μόρσιμα*, ἡ τρίτη συλλογή διηγημάτων τοῦ Βασίλη Μπενόπουλου, ὄχι μόνο ἐπαναλαμβάνει πιό ὀλοκληρωμένα ἀλλά καί σχηματίζει κάπως ὀριστικά τόν κόσμο τῆς ἀφήγησῆς του, νομίζω πῶς εἶναι: πρῶτα πρῶτα, ἡ αἰφνίδια συνειδητοποίηση ἀνθρώπων πού ἦταν τυφλοὶ μέσα στήν προηγούμενη βεβαιότητά τους, ὅτι ὑπάρχουν πλευρές τῆς ζωῆς ἀκατανόητες. Ἔπειτα, ὅτι ὑπάρχει πάντοτε, ὡς συνθήκη ὄντολογική, μιὰ σκοτεινὴ πλευρά τῶν πραγμάτων πού ἂν καί ἀθέατη εἶναι ἀλληλένδετη μέ τήν καθημερινότητα, ὡστόσο, κάποια στιγμή, σπάσει τήν κρούστα τοῦ ἀποκλεισμοῦ της ἀπό μιὰ καθησυχαστική τάξη πραγμάτων, ἀνοίγοντας ἀπρόοπτα ἓνα κόσμο διαφορετικό καί ἀνοικιο. Τέλος, καί ὡς ἐπιστέγασμα ὄλων αὐτῶν, ὅτι τό γεγονός τοῦ θανάτου του, εἴτε ὡς φθορά εἴτε ὡς αὐτοχειρία εἴτε ὡς τυχαῖο συμβάν, βρῖσκεται μέσα σέ κάθε πτυχὴ τῆς ζωῆς, καί συνεπῶς ἡ ἔλευσή του δέν εἶναι κάτι τό ἐκπληκτικό, κάτι πού μᾶς εἶναι ξένο.

Σέ ὅλα τά πεζά τοῦ Μπενόπουλου, καί ιδιαίτερα στά *Μόρσιμα*, βλέπουμε μιὰ καρτερική, μιὰ ἡρεμὴ καί μερικές φορές μιὰ χιουμοριστική διάθεση ὅταν περιγράφεται ὁ θάνατος, ὅποιαδήποτε μορφή καί ἂν αὐτός ἔχει. Πουθενά ἡ ὑψηλὴ δραματικὴ ἐνταση, ἡ θλίψη, ἡ οἰμωγή. Μιὰ ψηλάφηση, πού περισσότερο ἀπό γενναιότητα κρύβει τήν περιέργεια τῆς γνώσης. Ὅμως αὐτὴ ἡ γνώση πού ἐρχεται ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς γενικότερης στάσης τοῦ ἀφηγητῆ/συγγραφέα ἀπέναντι στόν κόσμο, προϋποθέτει ταυτόχρονα μιὰ ἀλλαγὴ νοοτροπίας του ὡς πρὸς τήν ἴδια τὴ ζωὴ. Καί πράγματι, ἐνῶ στήν *Αἴθουσα τοῦ Θρόνου* καί στό *Ἡ Πόλη Ἐφυγε ἀπ' τό Παράθυρο* ὑπάρχει

έμφανως μιά ειρωνική πόζα, όπου ο αφηγητής στέκεται έξω από τα πρόσωπα των ιστοριών, στα *Μόρσιμα* τα πράγματα έχουν αλλάξει. Αφ' ενός, έχουν «χαμηλώσει» κατά κάποιον τρόπο οι «ήρωες» των ιστοριών, αποκτώντας μιά συμπεριφορά που θά τήν ονόμαζα *άσκητική*. Αφ' έτέρου, η όπτική του αφηγητή/συγγραφέα έχει ακολουθήσει κι αυτή ακόμα περισσότερο τήν τροχιά προς τήν ένδον ζωή, παρακολουθώντας με τρυφερότητα και χιούμορ τό πέρασμα μιās σειρās ανθρώπων που ενδιαφέρονται για τά απολύτως χρειώδη και μόνο γι' αυτά.

Πρόκειται για μιά διαδικασία πολύ κοντινή στη διαδικασία της απέκδυσης – για νά χρησιμοποιήσουμε έναν όρο της όντολογίας – ή όποια και μās επιβεβαιώνει τή θέση πώς ο Μπενόπουλος δημιούργησε σέ όλα τά βιβλία του ένα αφηγηματική σύμπαν μέ απόλυτο άξονά του τό ανθρώπινο πρόσωπο. Καί μ' αυτή τήν έννοια πιστεύω ότι δέν έχουν πρωτεύουσα σημασία στίς ιστορίες του τόσο τά πραγματολογικά στοιχεία, που καθιστούν τήν αφήγηση προσδιορισμένη ως προς τό γεωγραφικό τους περιβάλλον, όσο τά στοιχεία που αναδεικνύουν τό δραματικό υπόστρωμα της ανθρώπινης ζωής σέ σχέση μέ τόν κοινωνικό και τόν φυσικό της κύκλο. Είναι βέβαια αλήθεια ότι ο Μπενόπουλος προσπάθησε νά σχηματίσει, ιδίως μέ τά πεζά της δεύτερης συλλογής του, *Ή Πόλη Έφυγε άπ' τό Παράθυρο*, τό γενικό περίγραμμα μιās πόλης εν μέρει πραγματικής εν μέρει φανταστικής, σκοπεύοντας ίσως νά δημιουργήσει ένα πλαίσιο κοινών αναφορών για τά πρόσωπα των βιβλίων του.

Καί, συνεχίζοντας τό συλλογισμό αυτό, δέν έχω άμφιβολίες ως προς τό ότι όρισμένοι αναγνώστες του που είναι έξοικειωμένοι μέ τήν τοπογραφία της Τρίπολης και της άρκαδικής ένδοχώρας έχουν τή δυνατότητα νά αναγνωρίσουν σημεία και τοπία που ανταποκρίνονται στίς περιγραφές κάποιων διηγημάτων του. Όμως, έξακολουθώ νά πιστεύω ότι, όπως και άλλοι σύγχρονοί μας πεζογράφοι που είχαν ανάλογους τροπισμούς στη δημιουργική τους φαντασία – ο Χριστόφορος Μηλιώνης, ο Ήλιος Χ. Παπαδημητρακόπουλος, ο Περικλής Σφυριδής, ή Βασιλική Παπαγιάννη, ο Θανάσης Βαλτινός – ο Μπενόπουλος σκιαγράφησε έναν δικό του κόσμο που θά μπορούσε κάλλιστα νά ριζώσει λογοτεχνικά σέ όποιοδήποτε γεωγραφικό μήκος και πλάτος. Άλλωστε, μπορούμε νά θυμίσουμε ότι ο ίδιος ο συγγραφέας είχε δηλώσει μέ πλάγιο αλλά σαφή τρόπο ότι ο τόπος όπου διαδραματίζονται οι ιστορίες του είναι ένα άμάλγαμα φαντασίας και πραγματικότητας, άφου

Ή δική μου πόλη δέν έχει θάλασσα, δέν έχει ποτάμια ούτε μετρό. Δέν είχε ποτέ στρατιωτικό σανατόριο, ούτε συνουισμό Άγίας Τριάδας. Έχει σιδηροδρομικό σταθμό και αποβάθρα χωρίς πλάκες, μέ δάπεδο τοιμεντένιο.

(*Ή Πόλη Έφυγε άπ' τό Παράθυρο*)

Άνθρωποκεντρικό λοιπόν τό σύμπαν του, δραματοποιημένο σ' έναν χώρο που επίσης είναι σέ σημαντικό βαθμό άπροσδιόριστος, και μέ πρόσωπα/«ήρωες» που όποιοδήποτε αποκλίνουν του μέσου όρου. Στα δύο τελευταία του βιβλία τά πρόσωπα αυτά μπορούμε νά πούμε ότι έφτασαν νά υποστασιοποιηθούν λογοτεχνικά, ενώ προηγουμένως ήταν μάλλον φευγάλεα, αποκτώντας ένα δραματικό βάθος. Η πλειονότητά τους είναι πάντως άτομα που βγαίνουν έξω από τά συνήθη μέτρα – λοξά, ιδιόρρυθμα, φυγόκοσμα, περιθωριακά. Καί θά έλεγα ότι τό ενδιαφέρον τους εκει ακριβώς βρίσκεται, στό ότι όντας πέραν του μέτρου κατορθώνουν και επικοινωνούν μέ τήν άθέατη πλευρά των πραγμάτων, όρθώνοντας τή δική τους μονήρη στάση χωρίς ωστόσο νά συγκρούονται ποτέ μέ τό περιβάλλον τους. Δέν χρειάζεται βέβαια νά επισημάνω πόσο έχει τραφεί ή ελληνική πεζογραφία, στον 19ο και στον 20ο αιώνα, από τή λογοτεχνική ζωή αυτών των χαρακτήρων, που έχουν αποκτήσει μάλιστα τόν δικό τους κανόνα και τή δική τους τυπολογία μέσα στη διαδρομή της διηγηματογραφίας μας, από τόν Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη και τόν Δημοσθένη Βουτυρά, ως τούς νεώτερους, της τελευταίας είκοσαετίας, τόν Άνδρέα Μήτσου, τόν Βασίλη Τσιαμπούση, τόν Δημήτρη Πετσειδίδη, τόν Δημήτρη Μίγγα.

Άπό τήν πλευρά του, ο Μπενόπουλος, συνοδοιπορεί κι αυτός μέ τούς πεζογράφους εκείνους που έξωθούν μέ απόλυτως ρεαλιστικά μέσα ανθρώπους και καταστάσεις πέρα από τό κοινό μέτρο. Περιγραφές που εστιάζονται όλοένα και περισσότερο, αλλά αποαισθηματοποιημένα, σέ συμπεριφορές άλλόκοτες. Σκέψεις που ενώ ξεκινούν μέσα σέ μιά συνηθισμένη συλλογιστική, καταλήγουν σέ φαντασιώσεις. Καταστάσεις που έμφανίζονται κοινότοπες αλλά εξελίσσονται σέ έκρυθμες, διογκωμένες, στό βαθμό που τό άπρόοπτο εισέρχεται βίαια στη σκηνή και αναποδογυρίζει ή διασαλεύει τήν άλληλουχία της αφήγησης. Υπάρχουν έντούτοις και πεζά που ενώ ξεκινούν και ολοκληρώνονται ως διηγήσεις απλών στιγμιотύπων, χωρίς κάποια σκοτεινότητα στό νόημά τους, τελικά αφήνουν στον αναγνώστη τήν μετέωρη αίσθηση ότι πίσω από τήν πιο εύλογη διαδικασία και διαδοχή των γεγονότων μπορεί νά ύφηρει κάτι που μόνο συμβολικά ή παραβολικά ύποδηλώνει ο συγγραφέας.

Άπό όλα τά βιβλία του Βασίλη Μπενόπουλου νομίζω ότι τά *Μόρσιμα* είναι τό κορυφαίο του. Έννοείται πώς υπάρχουν και προηγούμενα πεζά του αξιόλογα, όμως σ' αυτή τήν τρίτη συλλογή του κατόρθωσε νά συγκεράσει επίμερους στοιχεία (όλοκληρωμένα πρόσωπα, καταστάσεις που έχουν μιά έσωτερική συνοχή) και επιπλέον νά δώσει στην αφήγησή του έναν ρυθμό που ανταποκρίνεται στην έναλλαγή περιγραφής και ένδοσκόπησης, εικονικού-ανεικονικού, «παράλογου»-«λογικού» – αν μπορούμε νά κάνουμε ανάλογες διακρίσεις στη λογοτεχνία. Τό βασικότερο

ὅμως είναι ὅτι στὰ *Μόρσιμα* ὁ Μπενόπουλος κατόρθωσε νά ἀναπτύξει τήν τεχνική τῆς μικρογραφίας, ἐστιάζοντας τήν προσοχή του στὰ ἀπολύτως οὐσιώδη της μυθοπλασίας. Ἔτσι, ἡ χαλαρότητα καί ὁ κάπως φορτωμένος λυρισμός πού υπάρχουν στὰ ἀφηγήματα τῆς *Πόλης* ἀλλά καί στήν κάπως ἀτιθάσεται ἐξομολογητική ροή τῆς νουβέλας του *Τό Πράσινο Οἶνόπνευμα*, ἐδῶ ἔχει ὑποχωρήσει καί σέ σημαντικό βαθμό ἐξαλειφθεῖ. Ἡ συντομία –συνήθως κάθε πεζό ἔχει ἕκταση τριών-τεσσάρων σελίδων– ἐξυπηρετεῖται ἀπό ἕναν λόγο ἐξαιρετικά λιτό, δωρικό, ἐντελῶς ἀψιμυθιώτο, ἐντεχνα ἀφαιρετικό –ἔτσι ὥστε τὰ ἐξιστορούμενα νά ἔχουν συμβολικές προεκτάσεις– ἀλλά σανάμα εὐθύβολο.

Πλαί σέ ὅλα αὐτά εἶναι ἀνάγκη πιστεύω νά ἐπισημάνουμε καί μιὰ ἄλλη ἀρετή τοῦ Βασίλη Μπενόπουλου, πού κι αὐτή ἔχει νά κάνει μέ τήν ὠριμότητα τοῦ συγγραφικοῦ του προσανατολισμοῦ. Μέ τὰ *Μόρσιμα* ἀπομακρύνθηκε ἐντελῶς ἀπό τίς παγίδες ἐνός ἀναχρονιστικοῦ λαογραφισμοῦ, τόν ὁποῖο δέν εἶχε ἀποφύγει σέ ὀρισμένες ἱστορίες ἀπό τό *Ἡ Πόλη Ἔφυγε ἀπ' τό Παράθυρο*. Ἡ ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν λαογραφισμό, τήν πεπονημένη νοσταλγία καί τό λυρικό φόρτωμα, ὀδήγησαν σέ μιὰ ἀφήγηση μικροπε-

ρίοδη, συγκροτημένη ἀπό μικρές εἰκόνες/φράσεις. Νομίζω ὅτι πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς λογοτεχνικῆς του ὠρίμανσης συνέβαλε καί ἡ ἐπίδραση τῆς ἀφηγηματικῆς τεχνικῆς τοῦ Θανάση Βαλτινοῦ. Ἐμφανεῖς ἀποτυπώσεις της ἀπό τὰ *Τρία Ἑλληνικά Μονόπρακτα* (1978) υπάρχουν στὰ *Μόρσιμα* –λόγου χάριν, ὁ τρόπος πού χρησιμοποιοῦν καί ἐνσωματώνουν, ὁ Βαλτινός καί ὁ Μπενόπουλος, στό σῶμα τῆς ἀφήγησής τους ἀποσπάσματα ἄλλων ἐξιστορήσεων καί τυπικῶν περιγραφῶν– ἐνῶ τὰ μονολογικά μέρη ἀπό *Τό Πράσινο Οἶνόπνευμα* ἔχουν πολλές ἀναλογίες ὡς πρὸς τήν ἐξομολογητική τους ροή μέ τὰ μονολογικά μέρη τῆς *Ὀρθοκωστά* (1994). Ὡστόσο, ἡ διατήρηση μιᾶς ἀπόστασης τοῦ ἀφηγητή ἀπό τή διήγησή του ἦταν ἀνεκάθεν ἕνα ἰδιάζον χαρακτηριστικό τοῦ Βασίλη Μπενόπουλου, ἀναγνωρίσιμο καί στὰ πρῶτα του πεζά, τῆς *Αἴθουσας τοῦ Θρόνου*. Ὅπως ἰδιάζουσα ἦταν καί ἡ συμπάθειά του πρὸς τόν κόσμο τῶν ρομαντικῶν, τῶν ὄνειροπόλων καί τῶν ἠττημένων, πού παραδόξως βγαίνουν νικητές ἐπειδὴ ἀκριδῶς δέν ἔχουν νά διακυβεύσουν τίποτε ἐκτός ἀπό τή φαντασία τους.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

Φ Ι Λ Ο Σ Ο Φ Ι Α

ΒΙΛΙΟΓΡΑΦΙΑ • ΘΙΛΙΟΓΡΑΦΙΑ • ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ • ΒΙΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μετάφραση: ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ISAIAH BERLIN
ΤΕΣΣΕΡΑ ΔΟΚΙΜΙΑ ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
 Μετάφραση: ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

«Τα περίφημα *Τέσσερα δοκίμια περί Ελευθερίας*... χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν ριζοσπαστικὸ ἀνθρωπισμὸ –υπὸ τὴ γνησιότερη ἐννοία τοῦ τόσο ταλαιπωρημένου αὐτοῦ ὅρου–, ὁ ὁποῖος συνδέει τὸν σερ Isaiah Berlin με μεγάλες μορφές τοῦ δέκατου ἐνάτου αἰῶνα, ὅπως τὸν Χέρτσεν καὶ τὸν Mill, δίνοντας τοῦ συγχρόνως τὴ δυνατότητα νὰ ἀνακαλύψει τὸ ἴδιο πνεῦμα πίσω ἀπὸ τὴν ἀγριωπὴ ὄψη καὶ τὴν ἀλλοιωμένη φήμη τοῦ Karl Marx.»

Observer

«Ἡ *Ἱστορικὴ Νομοτέλεια* εἶναι ὅ,τι καλύτερο ἔχει γράψει ὁ κύριος Berlin μέχρι σήμερα... μιὰ λαμπρὴ διατράνωσις τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ τοῦ ρόλου τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς στὴν ἱστορία.»

The Economist

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 3616.528 • FAX: 3616.529

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΡΒΕΡΗΣ: «ΠΟΙΗΜΑΤΑ» (1975-1996)

Κέδρος, Ἀθήνα 2000

τοῦ Γιώργου Μαρκόπουλου

Μέ τον τόμο αυτό ο Γιάννης Βαρβέρης μᾶς προσφέρει τήν ευκαιρία νά μελετήσουμε συγκεντρωμένο ὄλο τό μέχρι τώρα ἔργο του, καί ἔτσι νά ἔχουμε μέσα ἀπό τίς συλλογές του *Ἐν φαντασία καί λόγῳ* (1975), *Τό ράμφο* (1978), *Ἀναπήρων πολέμου* (1982), *Ὁ θάνατος τό στρώνει* (1985), *Πιάνο βυθοῦ* (1991), *Ὁ κύριος Φόγκ* (1993) καί *Ἄκυρο θαῦμα* (1996), μιά πιό σαφή εἰκόνα τῆς ποιήσῆς του. Ἀλλά ἐπειδή πιστεύω ὅτι ἕνα ἔργο (καί μάλιστα σάν τοῦ Βαρβέρη), δέν μᾶς παρουσιάζεται ὡς διά μαγείας ἔτοιμο σέ κάποια στιγμή, ἀλλά προκαλεῖται καί συντίθεται μέρα μέ τήν ἡμέρα, χρόνο μέ τόν χρόνο, καί μέ πόνο μάλιστα μεγάλο, ψυχῆς, θά πρότεινα, αὐτό νά τό παρακολουθήσουμε καλύτερα, συλλογή τῆ συλλογῆ.

Ὡς ἐκ τούτου, στήν *Ἐν φαντασία καί λόγῳ*, διαπιστώνουμε ὅτι ὑπάρχει μιά σαφῶς ἀνιχνεύσιμη εὐαισθησία, μέσω τῆς ὁποίας ἐντοπίζονται μέ διαύγεια οἱ νοησιαρχικές τῆς ἀφετηρίες, πού δέν εἶναι ἄλλες ἀπό τήν πρώτη κιόλας ἐμφάνιση τοῦ θανάτου. Ἀκόμη, ὀλόκληρο τό βιβλίο, τό χαρακτηρίζει μιά γενική ἀύστηρότητα, καί τά πράγματα προβάλλουν μέσα ἀπό ἀφηρημένες ἐννοιες, ἐνῶ τό μόνο μὴ ἀφηρημένο εἶναι τό ζεῦγμα «ἔρωτας-θάνατος», καθώς καί ἕνα ἐντονο συνειδησιακό πρόβλημα, καλυμμένο κάτω ἀπό μιά ἄκρα γλωσσική ἐπάρθεια, ἡ ὁποία ὅμως δέν ἀνταποκρίνεται καί σέ ἀντίστοιχη ψυχολογική εὐμάθεια, μιά καί ἡ ἀγωνία διερεύνησης ταυτότητας τοῦ δημιουργοῦ ἀνάμεσα στήν ἐπιθετική διάθεση καί τήν τρυφερότητα δρᾶ πάνω στά «κρίσιμα» σημεῖα τοῦ ὄλου ποιητικοῦ σώματος, ἄμεσα καί καταλυτικά.

Στό *Ράμφο*, ἡ παρέμβαση του ὑπερρεαλισμοῦ εἶναι σαφῆς, ὅπως ἐπίσης σαφῆς εἶναι καί μιά μέριμνα περισσότερο γιά τή μορφή παρά γιά τό περιεχόμενο. Ἐδῶ, χρησιμοποιεῖται ἕνα πρόσωπο γυναικεῖο, ἡ Σαλώμη, πού παίζει τό ρόλο τοῦ πρωταγωνιστῆ μέσω τοῦ ὁποίου ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀνακάλυψη τῆς γυναίκας, ἀλλά καί ἡ παρακολούθηση τῆς περιπέτειας τοῦ ἄλλου φύλου μιάς περιπέτειας ἀρκετά ὀδυ-

νηῆς, ἡ ὁποία ὅμως κρύβει καί στοιχεῖα, ταυτοχρόνως, αὐτοσαρκασμοῦ καί ειρωνείας. Τέλος δέ, σέ ὅλα τά ποιήματα ἐπισημαίνεται μιά ἀκραία διάθεση, ἡ ὁποία μπορεῖ νά φτάσει ὡς τήν ἀναλγησία, ἢ ἀκόμη καί ὡς τή μισανθρωπία, μέσα ἀπό ἕνα ὀξύ σατιρικό κοινωνικό σχόλιο, πού ὅμως κρύβει μιά ἀμυντική ψυχολογική ἀνάγκη, καί μιά ἐμφοβή, καί ἄρα μὴ ἐκφραζόμενη ἐπιθυμία, προσέγγισης καί τρυφερότητας.

Ἡ *Ἀναπήρων πολέμου*, εἶναι μιά συλλογή πολύ συγκροτημένη καί ἀρκετά πιό ξεκάθαρη, ἂν καί μέ ποικιλία μεγάλη, θεμάτων. Ἔτσι, μέσα ἀπό τά πολύ σημαντικά ποιήματά της, ὁ ἀναγνώστης ἔχει τήν ευκαιρία νά διακρίνει: α) τό γεγονός μιάς ἄκρας ἐρωτικῆς ταπεινότητας, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὀδηγήσει τόν ποιητῆ μέχρι καί τήν αὐτοκατάργηση, προκειμένου αὐτός νά διεκδικήσει τήν ἐπικοινωνία μέ τό ἄλλο πρόσωπο («Τό γράμμα»). β) Τήν ἀδιαμφισβήτητη ἄλλοτρίωση τοῦ ἐνός ἀτόμου ἀπό τό ἄλλο μέσα στό χρόνο («Οἱ γέροι»). γ) Τό ἀτελέσφορο τῆς ἐρωτικῆς πράξης («Σκί»). δ) Τήν ἐμμεση ἀρνηση τῆς φυσικῆς διαίωσης τῆς ζωῆς («Μικρὴ συμβολή στή διαιώνιση») καί ε) τήν ὑποχώρηση τῆς γυναίκας, τῆ θέσης τῆς ὁποίας ἀρχίζει πλέον σιγά σιγά νά καταλαμβάνει ἡ ποίηση («Ἐστερόγραφο στή Σαλώμη»).

Ἐνδεικτικότερο ὅλων, πάντως, πιστεύω ὅτι εἶναι τό ποίημα «Νά ἐπισκεπτόμαστε τοὺς ἐπιζῶντες ποιητές», στοὺς στίχους τοῦ ὁποίου θά πρέπει νά ἐκτιμηθεῖ ἡ παραλληλία μορφῆς, τεχνικῆς καί θέματος, ἐνῶ ἀκόμη θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ, ἐκτός τῶν ἄλλων, καί κατεξοχὴν χαρακτηριστικὴ περίπτωση, κατὰ τήν ὁποία ὁ ποιητῆς ξεκινᾷ ἀπό ρεαλιστικούς ὅρους καί τοὺς ἀνατρέπει στήν πορεία. Πραγματοποιεῖ μιά ὑπέρβαση τῆς ρεαλιστικῆς ὑφῆς τῶν πραγμάτων δηλαδή, καί ἀφοῦ πυροδοτηθοῦν στήν ἐσώτερη ὑπόστασή τους αὐτά, τά περᾶ πιά στήν περιοχὴ τοῦ συμβόλου.

Ὁ θάνατος τό στρώνει, ἀποτελεῖται ἀπό δύο ἐνό-

τητες μέ τά δικά τους χαρακτηριστικά ή κάθε μία. Έτσι, στην πρώτη, δέν επιχειρείται παρά ή αντιμετώπιση του αστικού (καί δή του αθηναϊκού) τοπίου μέσα από διάφορους συμβολισμούς, καθώς επίσης και ή όριοθέτηση τής «έρωτικής περιοχής», ή οποία, ως σημειωθεί, δείχνει νά είναι δισυπόστατη: ή νά είναι τό έρωτικό ανέφικτο τής μεσοπολεμικής ατμόσφαιρας δηλαδή, ή μιá καθαρά κυνική αναπροσωποποιημένη χρήση του σώματος. Μυθικοί ήρωες όπως ο Μπέν Χούρ, ή σκηνοθεσία του ταξιδιού του Καβάφη τό 1932 στην Αθήνα, ή Όμόνοια, διάφοροι κεντρικοί (αθηναϊκοί πάντα) δρόμοι, σταθμοί αλλά και νοσταλγίες, εδώ κι εκεί, ενός περιβάλλοντος εύρισκομένου πίο κοντά στή φύση, πού ο ίδιος ο ποιητής γίνεται από τήν πρώτη στιγμή αντιληπτό ότι τό έχει στερηθεί, δίνουν τό στίγμα μιás αντίφασης μέσα στην ποιητική ύλη, τόσο ως διάθεση όσο και ως μορφολογική εκτέλεση, δεδαίως.

Όσον αφορά τή δεύτερη ενότητα, εκείνο πού γίνεται άμέσως αντιληπτό, είναι μιá διάθεση έμμονης στή ζωή, μέσα από διάφορες προσωποποιήσεις του θανάτου, από προσεγγίσεις, από εξοικειώσεις αλλά και διαλόγους. Έτσι, στήνονται μέ εξααιρετική επιμέλεια και εύρηματικότητα ανεξάντλητη εδώ, σκηνικά καθημερινότητας μέσα στά όποια θά μπορούσε νά κρύβεται ένδεχομένως ο θάνατος, έπινοούνται περσόνες του, ενώ τό ίδιο τό γεγονός (του θανάτου δηλαδή), εξορκίζεται ακόμη και μέ τή δραματική έπιλογή τής άποφυγής τής γέννησης, έτσι όπως λυτρωτικά μέσα στην έφιαλτικότητά του, μάς προτείνει τό ποίημα «Έγκυος».

Αλλά περνώντας στο *Πιάνο βυθοῦ*, θά έλεγα ότι αυτό μαζί μέ τό *Άκυρο θαῦμα* είναι «άγαπητικές» συνέχειες του *Ό θάνατος τό στρώνει*, ενώ προχωρώντας ακόμη, θά τολμούσα νά ισχυρισθώ ότι και τά τρία αυτά βιβλία, δέν άποτελούν παρά μιá οικογένεια, τής οποίας ο προπομπός και «γενάρχης» υπήρξε τό «Αναπήρων πολέμου» χωρίς άμφιβολία καμμία.

Τό *Πιάνο βυθοῦ*, λοιπόν, επιχειρεί για πρώτη φορά (άν και υπάρχουν ποιήματα του θανάτου) μιá μετατόπιση, ή οποία κλίνει πίο πολύ προς τή ζωή. Δηλαδή: άν τό *Ό θάνατος τό στρώνει* είναι ένα βιβλίο για τόν θάνατο, έστω και μέσα από τή άρνησή του, όπως και πίο πάνω διευκρινήσαμε, τό *Πιάνο βυθοῦ*, άν και μιλάει και αυτό για τό ίδιο θέμα, κατά βάθος όμως έχει ως βασική του μέριμνα τή μελέτη τής φθοράς των ανθρώπων, των πραγμάτων αλλά και των σχέσεων. Καί όλα αυτά, παρουσιασμένα πότε μέσα από ποιήματα άμφισβητησιακά τής έρωτικής ολοκλήρωσης, μιá και ο έρωτας, έτσι και άλλως, στην ποίηση του Βαρβέρη δέν έχει ποτέ σχεδόν αίσια έκβαση και ούτε και υπάρχει σε καμιά συλλογή του εύθυ έρωτικό ποίημα, και πότε μέσα από κάποια άλλα πού άποκαλύπτουν μιá αυτοβιογραφική νευρωση του ίδιου του ποιητή μέ τούς «δαίμονές» του, τά

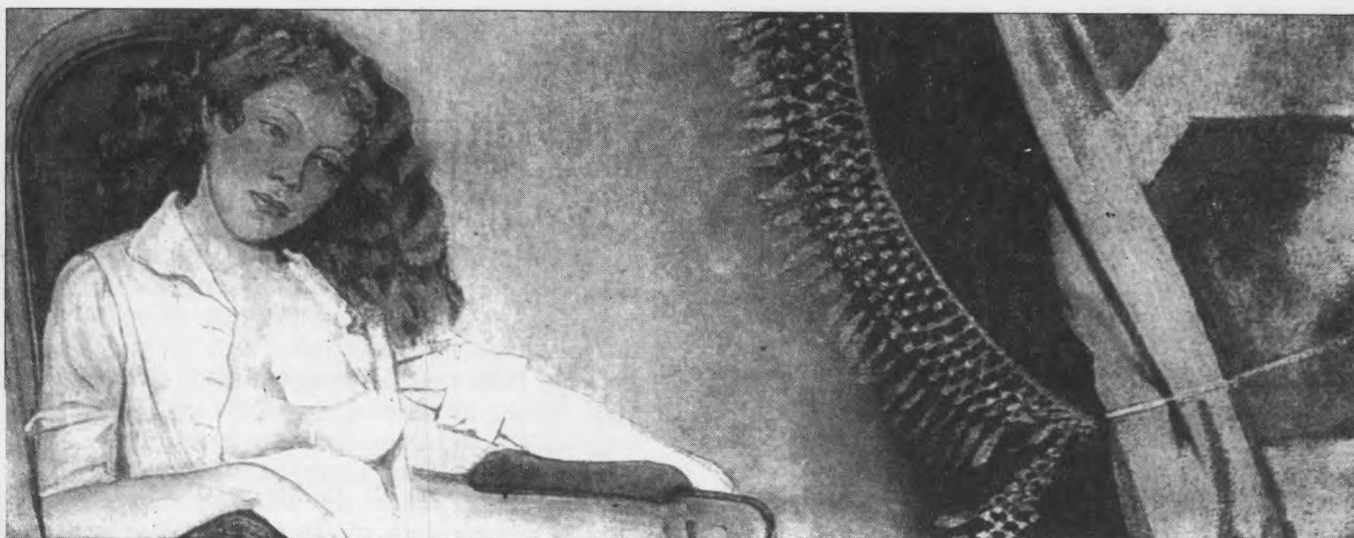
χάπια ή τά όνειρα, τά όποια κάνουν τήν εμφάνισή τους για πρώτη φορά, όφείλουμε νά τονίσουμε, εδώ.

Μέ τό *Άκυρο θαῦμα*, από ό,τι έχει φανεί από τις επόμενες, μετά τό 1996 δημοσιεύσεις σε περιοδικά, φαίνεται νά κλείνει ο κύκλος εκείνος πού προαναγγέλθηκε μέ τό *Αναπήρων πολέμου*, έδωσε τις δυναμικότερες μορφές του στο *Ό θάνατος τό στρώνει* και όρισμένες από τις νηφαλιότερες και ώριμότερες αλλά λιγότερο ήχηρές, στο *Πιάνο βυθοῦ*.

Τό *Άκυρο θαῦμα* μοιάζει, θά έλεγα, μέ έναν δίσκο του Νεύτωνα, ο όποιος περιέχει όλα τά χρώματα των θεματικών πού παρήλασαν από τήν ποίηση του Βαρβέρη αλλά πού, όταν στροβιλισθεί, εξαφανίζονται, προς όφελος του ένιαίου προσώπου της. Ήτοι: ή έκκρεμότητα του επικείμενου θανάτου ατόμων πού βρίσκονται στή δύση τους, ή υπερψήφηση τής μήνης και των νεκρών έναντι του μέλλοντος και των ζωντανών, στοιχειώνουν τόν έτερόκλητο χαρακτήρα αυτής τής συλλογής, ή οποία παρά τήν αίσθηση του προσωποπαγούς θανάτου ή ίσως λόγω αυτής άκριβώς τής αίσθησης, ξαναπροσπαθεί νά κάνει άπεγνωσμένη έξοδο πρό του τέλους προς τή σφύζουσα ζωή.

Αλλά στο σημείο αυτό θέλω, πριν συνεχίσουμε, νά δώσω μιάν αναγκαία εξήγηση: άφησα τόν *Κύριο Φόγκ* τελευταίο στην προσέγγισή μας, όπως θά έγινε αντιληπτό, γιατί συνιστά κατά τή γνώμη μου ένα «μοναχικό» αλλά και διαφορετικό τελείως μέσα στην ποίηση του Βαρβέρη βιβλίο, άφου αυτός εγκαταλείπει τις μέχρι τώρα γοητευτικές Ίωνικές ή Κορινθιακές αλληλογίες του, προς χάριν μιás και μόνης, αλλά, Δωρικής. Ένας λόγος ακόμη (πού άφησα τό βιβλίο αυτό τελευταίο) ο κυριότερος, μάλιστα, είναι ότι ανεξάρτητα από τήν χωρίς άμφιβολία μεγαλύτερη καλλιτεχνική του αξία ανάμεσα στά άλλα του Γιάννη Βαρβέρη —και όχι μόνο— τό όλο ύφος, ή τεχνική τής γραφής, ή φιλοσοφική και στοχαστική διάθεση αλλά και ή πολύ ύψηλή στόχευσή του ή έστεμμένη μέ άπόλυτη έπιτυχία, άλλωστε, πιστεύω ότι μου επιβάλλουν νά του δώσω τήν έμφαση πού του αξίζει.

Ο *κύριος Φόγκ* είναι μιá ενότητα-σύνθεση, λοιπόν, μέ ποιήματα πού φιλοδοξεί, μέσα από τήν αντιστροφή του μύθου του Ίουλιού Βέρν, *Ό γύρος του κόσμου σε όγδόντα ήμέρες*, νά άποτελέσει τρόπον τινά ένα μικρό ατομικό έπος γύρω από τή ρομαντική μοναξιά ως καταφύγιο του σύγχρονου ανθρώπου. Ως εκ τούτου, διατρέχοντας τά τριάντα οκτώ ποιήματα τής συλλογής, ο αναγνώστης, διακρίνει ίσως σαφέστερα από όπουδήποτε άλλου έναν ήθικό κώδικα πού προτείνει ο ποιητής: έναν κώδικα αξιοπρέπειας μέσα σε έναν άμοραλιστικό κόσμο, έναν κώδικα άναχωρητισμού αλλά και αναπόλησης μιás εποχής πού έφυγε άνεπιστρεπτή, μέ όλα τά συμπαρομαρτούντα και τις άξίες της. Γι' αυτό και βλέπουμε νά τίθεται στο βιβλίο από τόν ήρωα και μέσα από τις επιθυμίες του, από τό πρώτο κίολας ποίημα, ή άπαίτηση του άνέ-

φικτου, διότι ο Φόγκ είναι ακατάδεκτος μπροστά σε έναν καινούργιο –όπως είπαμε– κόσμο, έτσι όπως αυτός μās αποκαλύπτεται στο άμεσως επόμενο ποίημα «Ο γύρος του κόσμου σε 80 ημέρες»: ένα ποίημα, πού θυμίζει μιά καρυωτακική λογική ήττας, ή όποια μάλιστα έρχεται νά συνδεθεί στη συνέχεια και μέ τόν όμφάλιο λώρο όλκληρου του μέχρι σήμερα έργου του ποιητή Γιάννη Βαρβέρη. Άς πάρουμε όμως τά πράγματα μέ μιά κάποια σειρά και άς παρακολουθήσουμε τό πόσο απλά, ο Βαρβέρης, αλλά και μέ τί λιτά μέσα, μās υπενθυμίζει ότι ή ηλικία του ανθρώπου ισοδυναμεί μέ τήν ψυχική του νεότητα και μόνο μέ αυτή. Ή, πώς μās δηλώνει μέσω του ήρωά του ότι όποιαδήποτε έκδοχή τής ζωής, όποιοδήποτε αποτέλεσμα μάχης είναι γιά τόν άνθρωπο μιά προαποφασισμένη κατάσταση οδύνης. Ή, μέ πόσην έναργεια, τέλος, μās βεβαιώνει ότι δέν υπάρχει γεγονός μνήμης, δέν υπάρχει αποτύπωση γεγονότος, έκτός εάν αυτό επενδυθεί μέ τό αίσθημα εκείνου πού τό θυμάται.

Κατά τά άλλα, ή γλώσσα στόν Φόγκ είναι απείριτη, προσπαθεί μέ απόλυτη έπιτυχία νά στέκεται μακράν του συναισθήματος, αφού ο Βαρβέρης αποφεύγει συνειδητά τά καλολογικά σχήματα ενώ, έλέω του συγκεκριμένου μύθου, υίοθετείται ένα στυλ γραφής φλεγματικά βρετανικό, θά έλεγε κανείς, μιά και πολλές φορές ο ποιητής στόν δωμό μās «τετράγωνης» μουσικότητας ενδίδει ακόμα και σε αυξήσεις στα ρήματα ή αποφεύγει απολύτως τίς έκθλίψεις. Άκόμη, όρισμένα από τά ποιήματα τής συλλογής, μπορούν νά βοηθούν καθ' ένατά ως αυτόνομα ή ανεξάρτητα, πλίν όμως, είναι υποχρεωτικό νά τονίσουμε, ότι ανάγονται αναγκαστικά στόν κύριο κορμό τής σύλληψης, έτσι κι άλλως, και δέν μπορούν νά βοηθούν παρά μόνον ως ένταγμένα στην κεντρική λογική του έργου.

Πάντως, καταλήγοντας και ανακεφαλαιώνοντας, θά

ήθελα νά ξανατονίσω ότι σε όλες τίς συλλογές του Γιάννη Βαρβέρη, τό ανθρώπινο σώμα είναι ταυτόσημο μέ τήν παρακμή, ο έρωτας είναι επίσης αδύνατον νά αναπτυχθεί πλήρως, ο θάνατος γίνεται οικείος γιά νά έξορκισθεί, τό μέλλον σχεδόν περιφρονείται (ένω τό αίσθηματοποιημένο παρελθόν λατρεύεται), τό αστικό τοπίο θριαμβεύει επάνω στην σχεδόν άπούσα φύση, ο σαρκασμός, ο κυνισμός ή και ή αγριότητα είναι οι άλλες όψεις τής τρυφερότητας πού φοβάται μήπως τήν πληγώσουν, ή ήθική είναι ή αισθητική, ένω ή σπάνια μουσική πού αναδίδει, μαζί μέ τήν έννοια τής φθοράς του κόσμου, πάντα, και των ανθρώπων, συνάπτουν εκείνη τήν άρμονική σχέση, ή όποια συνετέλεσε ουσιαστικά και καθοριστικά από τήν αρχή, στό νά δημιουργηθεί και νά δημιουργείται συνεχώς, άθορύβως και ακαταπαύστως από τότε, αυτό τό στιβαρό και πολύπτυχο έργο του Γιάννη Βαρβέρη. Ένα έργο, συνώνυμο τής απόλυτης συνέπειας, τής ακαταμάχητης άφοσίωσης και τής υπαπόληψης. Ένα έργο, όπου από τήν πρώτη μέχρι και τήν τελευταία στροφή, ή αταλάντευτη όσο και απαρέγκλιτη –δεκαετίες δυόμισυ τώρα– στάση του δημιουργού του απέναντι σε κανόνες τέχνης και ζωής, προσδιορίζει, σηματοδοτεί και διδάσκει. Ένα έργο, όπου μέσα από αυτόν τόν θλιβερό κόσμο των έρειπίων του (γιατί –ας μή γελιομαστε– αυτός είναι πράγματι ο κόσμος του Βαρβέρη), μās στέλνει πάντα ως αντίδωρο τήν καλλιπέια και τήν υψηλή ποιότητα τής γραφής. Ένα έργο, όπου μέσα από τά χιλιάδες πρόσωπα και προσωπεία του, εκείνα πού χρησιμοποιεί τάχα γιά νά κρυφτεί, δέν κάνει άλλο από τό νά μās αποκαλύπτεται σε κάθε στιγμή, σε κάθε πτυχή, μέ παρηρησία, κόστος αλλά και γενναιότητα καταπληκτική. Ένα έργο, πού έχει καταστήσει βήμα τό βήμα, λίαν ευδιάκριτο, όσο όλίγων άλλων, τό στίγμα του, αλλά και πού έχει καταλάβει, τέλος, μιά περίοπτη θέση, ήδη, μέσα στην ποίησή μας.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ

Κελί

Έκδόσεις Τό ροδακίό

Άθήνα 2000, σ. 72

Αν κανείς χαρακτηρίσει ένα ποιητικό βιβλίο άνισο, αυτόματως ο αναγνώστης προετοιμάζεται για μία συμψηφιστική παρουσίαση που συνήθως ρέπει προς τη συγκατάβαση ή, άλλοτε, αυτοαναιρείται από παράγραφο σε παράγραφο, αναμένει μία εύσημη ή άγαρμη άρνητική κρίση, ή όποια καλύτερα πίσω την επίφαση άντικειμενικότητας που προσφέρει ή ύπόρρητη επίκληση μετρικών μονάδων, έξ όρισμού στατικών, δηλαδή χωρίς να μετράται και να αξιολογείται ή δυναμική που ένσωματώνει μία ποιητική συλλογή, ή όποια μπορεί να είναι σημαντική άκόμα και αν συντίθεται έν μέρει, ή άκόμα και έξ όλοκληρου, από μέτρια ποιήματα. Η μεταπολεμική ποίηση μās προσφέρει άρκετά τέτοια παραδείγματα, οι δέ διασημότερες συλλογές της δέν νομίζω πώς άντέχουν για πολύ σε μία ποίημα τό ποίημα και στίχο τόν στίχο άξιολόγησι. Ίσχύουν όμως, διαβάζονται και λειτουργούν, ή λογοτεχνικότητα προκύπτει όχι τόσο από τις έπιμέρους μικρές μάχες και κατακτήσεις της ποιητικής γλώσσας, αλλά από τό όλον, δηλαδή από την αίσθηση που δημιουργείται, από τό λογοτεχνικό σύμπαν που συντίθεται, από εκείνη τή ροή κειμενικών γεγονότων που σε παρασέρνει και σε μετατοπίζει. Πού κάποτε σε άρπάξει.

Αυτή είναι και ή περίπτωση του τελευταίου βιβλίου του Θανάση Χατζόπουλου. Μέ τή δέκατη συλλογή του, μέ μία διακριτή και όπωσδήποτε άξιόλογη διαδρομή πίσω του, ό ποιητής βρίσκεται σ' ένα μεταβατικό σημείο, δείχνει σάν να ξαναψάχνει τή γλώσσα του και τήν ταυτότητά του. Η συλλογή Κελί προκύπτει άνιση καθ' ότι άνισομερής και άνισοβαρής, άκόμα και μέ προβλήματα συνεκτικότητας, που δέν μειώνονται από τήν έμβληματική και άντεστραμμένη χρήση του σχήματος εισόδου-έξοδου, μέ τά δύο όμω-νυμα ποιήματα να κλείνουν και να άνοίγουν αντίστοιχα τό βιβλίο, να περικλείουν τά έπτά μέρη-φάσεις του. Ίσως και να έγγίζει τά όρια της πολυσυλλεκτικότητας, αλλά σίγουρα δέν τά παραδιάζει. Έκκινεί από ποιήματα ένδοκειμενικής στρατηγικής, φθάνει, σταματά και προς στιγμήν άνασυντάσσεται σε τέσσερα ποιήματα ιστορικής θεματικής και τοποθέτησης και καταλήγει στο τρίτο και βασικότερο μέρος, όπου κυριαρχούν τά ποιήματα μεταφυσικής άγωνίας.

Καθέτως βρίσκουμε τόν άντρα, τό παιδί και τό θάνατο. Ορίζοντίως τόν Παλαμά, τό '22 και καταλό-

γους όνομάτων, που είναι κατάλογοι νεκρών, σταυροί κοιμητηρίου. Διαγωνιάς τό υπαρξιακό άλγος να τέμνεται μέ τήν έλλογη γνώση. Πρίν και μετά τήν περιπέτεια της γραφής, ή ψαύση του προσώπου. Τέλος, ή μοίρα του ποιητή, ή μοίρα του ανθρώπου. Μπαίνοντας και βγαίνοντας στην ιστορία, στη ζωή και στην πραγματικότητα. Έπιστρέφοντας στο κενό, επιστρέφοντας τό κενό.

Η ποίηση προκύπτει κυρίως από τις ροπές που διαμορφώνει ή γεννίαση αυτών των τριών διαφορετικής ύψης περιοχών, από τήν μή άρμονική διαδοχή των σημείων όπου έφάπτονται και επικαλύπτονται, από τήν διασπορά των έστιών που έξακτινώνουν τό φορτίο τους. Κυρίως όμως από τό προοδευτικό αποδυναμωμα και σθήσιμο της ρώμης του λόγου, που συνιστά και ύπόμνηση της βεβαιότητας ή έστω της παρουσίας του ύποκειμένου, μέσα στην άχλύ των νεφελωμάτων της μνήμης και πρόκειται για νεφελώματα σπογγώδη και άπορροφητικά της ζωτικότητας, που καταλείπουν ένα τοπίο κατάφορτο συναισθημάτων, έναν κήπο άναρωτήσεων. Αυτές είναι οι βασικότερες αντίρροπες κινήσεις, που διατρέχουν τό βιβλίο φορτίζοντας τήν άτμόσφαιρα. Από έδω και τό αεράκι της ποίησης.

ΕΙΣΟΔΟΣ

Έτσι καθώς μέ έξοδο
 Η είσοδος στον κόσμο μοιάζει
 Άπ' τό στενό κελί, τή μαύρη
 Σκίαση στον άέρα

Ό τόπος μοιάζει ξένος
 Γιατί άνήκει περισσότερο στον ίδιο
 Άπό τή φαντασμαγορία
 Των μοναχών

Κι ό έαυτός πιό ξένος
 Άπό τή σκοτεινή έκδίκηση που θέλησε
 Νά ευδώσουν τά όνειρα
 Και έδωσε

Ό ίδιος, κι όμως άλλος
 Άπ' τήν άνάποδη έτσι καθώς τό ίδιο χέρι
 Στρέφεται τόσο διαφορετικό
 Στις δύο του όψεις

Μέ τήν παλάμη του, τήν έσωτερική πλευρά
 Πράγματα ξένα συλλαμβάνει
 Αίματα ξένα συλλαβίζει
 Κι άπιαστα ιστορεί κι άδράχνει

Αναμφισβήτητα, ένα από τά χαρακτηριστικότερα δείγματα προσωπικής ποίησης, που μās έδωσαν μέχρι στιγμής οι ποιητές της μεταπολίτευσης.

Ένα φάντασμα πλανιέται...

“Όπως πάντα πλούσια ή ύλη του περιοδικού *Έντευκτήριο*, μά από τό ανά χείρας πεντηκοστό τρίτο τεύχος του ήδη έχει ἐγείρει συζητήσεις ένα κείμενο του Βασίλη Αμανατίδη με τόν τίτλο *Η ποιητική «γενιά» του '90. Προσέγγιση -χωρίς παραδείγματα- σέ μιά άφανή γενιά*. Τό κείμενο εν πολλοίς αποτελεί μιά έκθεση, βασισμένη στην εικόνα πού έχει ο συντάκτης του για τήν έκδοτική και αναγνωστική μοίρα της ποίησης σήμερα και τήν εν γένει κοινωνική υποδοχή της, επιμένοντας στην μικρή έως ανύπαρκτη προσοχή πού δίνεται στό έργο των νεώτατων ποιητών, αυτών πού εμφανίστηκαν κατά τήν παρελθούσα δεκαετία. Μά δέν σταματά έδώ: με τρόπο επιλεγμένα προκλητικό, περνά σέ μιά άψογη περιγραφή του τοπίου πού συνθέτουν τά (μή αποκαλυπτόμενα) δείγματα γραφής πού έδόθησαν σέ αυτή τή δεκαετία από τους πρωτοεμφανισθέντες ποιητές. Ποιοί είναι όμως αυτοί; Υπάρχουν; Είναι άξιοι λόγου ή έστω άντέχουν τό βάρος των περιγραφών του Αμανατίδη; Αποφεύγοντας νά αναφέρει ονόματα και παραδείγματα, δημιουργεί μιά άτμόσφαιρα μυστηρίου για τήν άφανή, πιθανόν όμως παρούσα, ισχυρή και ίσως άπειλητική για τήν μακαριότητα της κριτικής και εν γένει της λογοτεχνικής κοινότητας, ποιητική γενιά του '90. Οί υψηλοί τόνοι και εν γένει τό ύφος δημιουργούν ένα έλάχιστο αλλά απαραίτητο σίγμα και πρόκειται για τό νεαρόν της ηλικίας. Αύθεντικότητα λοιπόν, από κάποιον νέο ποιητή πού άσφυκτιά μέσα στην άδράνεια και τους ρυθμούς της καθεστηκυίας λογοτεχνικής τάξης; Ταυτόχρονα όμως και άλλοθι, γιατί διά της προκλητικότητας ξεπερνιέται ή υποχρέωση αναφοράς σέ παραδείγματα, στό σώμα της ποίησης. Γιατί ποίηση και ποιητικές γενιές υπάρχουν μόνο διά ποιημάτων. Δέχομαι πώς είναι πολύ πιθανόν νά έχει ήδη δημιουργηθεί αυτή ή πρωταρχική και κρίσιμη συσώρευση, πού νά καθιστά διακριτό και αξιόλογο τό έργο των άρτι εμφανισθέντων ποιητών, δέχομαι πώς είναι πολύ πιθανόν όλοι οί γράφοντες για τήν ποίηση νά τό έχουν υποτιμήσει, νά μήν του δώσαμε τήν πρέπουσα σημασία, νά μήν τό άναζητήσαμε. Αν όντως συμβαίνει αυτό, τότε ή περιγραφή της σχεδόν παρακαμιακής εικόνας της λογοτεχνικής κοινότητας βρίσκει ένα επίπλεον σοβαρό έπιχείρημα. Η επίκληση όμως νοσηρών καταστάσεων πού άποτρέπουν τήν υποδοχή και τήν δεξίωση των νέων ποιητών, δέν συνιστά άπόδειξη πώς αυτοί υπάρχουν. Μήπως μέσα σέ αυτές τίσ συνθήκες δέν μπορούν νά άρθρώσουν τή φωνή τους, νά ολοκληρώσουν τίσ δυνατότητές τους; Τότε άλλες θά έπρεπε νά είναι οί στοχεύσεις του κειμένου και άλλες οί προϋποθέσεις του.

“Αν όμως υπάρχουν; Ο Αμανατίδης με δεξιότητα πεξογράφου άστυνομικών μυθιστορημάτων καταφέρνει και δημιουργεί τήν κατάλληλη άτμόσφαιρα ώστε τό έρώτημα νά εκκενώσει όλη τήν ισχύ του. Θα μπορούσε μάλιστα νά πρόκειται για φάρσα, πού άπλώς στοχεύει στην κατάδειξη της κυριαρχούσης μακαριότητας ή στην δραστικότερη έπιαναφορά έρωτημάτων πού κατά καιρούς τίθενται σέ άρθρα και συνεντεύξεις. Επιπλέον και ανεξαρκήτως προθέσεων, ένα γενεαλογικό κείμενο χωρίς ονόματα άποτελεί σαφέστατη καταγγελία μιάς εύρύτατα διαδεδομένης πρακτικής, ή όποία έχει παραλυτικά αποτελέσματα: αναφέρονται στή συνήθεια νά παρατίθενται, χωρίς νά απαιτείται από τίσ άνάγκες οργάνωσης του λόγου, άτέλειωτοι κατάλογοι ονομάτων, αναφορές πού έκτός από πλεονασματικές είναι και άκυρωτικές κάθε προσπάθειας συνθετικής προσέγγισης. Η σύμβαση είναι δεδομένη: ο ποιητής είναι σαν νά υπάρχει διά της άπλής ύπόμνησης της ύπαρξής του από τόν κριτικό και ο κριτικός σαν νά διεκδικεί τή νομιμοποίηση του ρόλου του μέσω της προκύπτουσας συναίνεσης. Έτσι, άπόψεις και σχήματα σχετικοποιούνται ή και καταστρέφονται, γιατί άφοι όλοι χωράνε σέ κάθε περίπτωση, είναι αδύνατον νά βρεθεί μιά άσφαλής θέση για τόν καθένα. Με αυτό τόν τρόπο, εν τέλει οί ποιητές εύρίσκονται στό έλεος των διαθέσεων του κριτικού, καθίστανται εύάλωτοι άπέναντι σέ όποιαδήποτε αυθαιρεσία του, ο δέ κριτικός καταλήγει δέσμιος των κοινωνικών συναναστροφών και της δημόσιας εικόνας του κάθε ποιητή.

“Ας επανέλθουμε όμως στό κρίσιμο έρώτημα: υπάρχουν νέοι ποιητές; Και αν υπάρχουν γιατί δέν τους γνωρίζουμε; Αν δέν υπάρχουν τί σημαίνει αυτό για τό μέλλον της ποίησης, για τήν ποιότητα του πολιτισμού μας, για τήν κοινωνία μας; Ποιές οί ευθύνες; Υπάρχει διάξοδος; Νά αφήσουμε τό χρόνο νά δείξει; Αυτή μάλλον θά ήταν ή πλέον ένδεδειγμένη και σοφρων στάση. Οί πιθανότητες όμως είναι ύπέρ μιάς καταφατικής απάντησης, γιατί πάνω κάτω έτσι συνέβη και στό παρελθόν. Άρα, μιά προνοητική στάση θά ήταν αυτή της ευφρόσυνης άναμονής των έρχομένων ποιητών, ακόμα δέ και στην περίπτωση πού οί προσδοκίες διαψευστούν, οί αγαθότητα των προθέσεων εγγράφεται στόν κατάλογο των άρετών μας, άντιπαρατίθεται στή λίστα των άμαρτιών μας, βοηθά στόν ίσοσκελισμό, βελτιώνει τό βιογραφικό μας.

“Όμως, έστω και ως γραμματολογική ύπόθεση, ή άφανής γενιά του '90 είναι ήδη έδώ, δηλαδή στό προσκήνιο. Τό κείμενο του Αμανατίδη είναι άρκετό. Ο ίσχυρισμός κατ' αρχήν άρκεϊ. Η γενιά του '90 υπάρχει, άφοι συζητάμε για αυτήν. Απομένει βέβαια νά άνέβει και στή σκηνή. Μά αυτό τό βήμα ο καθένας τό κάνει μόνος του. Πάντα έτσι συνέβαινε. Απομένει και νά άντέξει. Αυτό δέν συμβαίνει πάντα.

Κώστας Βούλαρης

15 ΧΡΟΝΙΑ «ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ»

Δέν είναι μόνο ανάγκη νά ἀκοῦμε μουσική, εἶναι ανάγκη καί νά μιλάμε γι' αὐτήν. Ὁ λόγος περὶ μουσικῆς δέν ἐμποδίζει τήν ἀκρόαση, τήν βοηθᾷ. Μ' αὐτό βέβαια δέν συμφωνοῦν ὅσοι θέλουν ἀπλά νά θυθισθοῦν σ' ἕνα ἔργο τέχνης. Κακῶς, γιατί δέν ὑπάρχει ἄμεση βύθιση χωρὶς σκέψεις, καί γιατί μόνο μέσα ἀπὸ τήν κριτική τῶν ἄμεσων (ιδεολογικῶν) σκέψεων αὐτῶν μποροῦμε –ὅσο μποροῦμε– νά πλησιάσουμε μιά τέτοια βύθιση στό ἔργο. Ἔτσι ὁ λόγος περὶ μουσικῆς, ἀσκώντας κριτική στίς προσλαμβάνουσές μας, μᾶς ἐπιτρέπει, ἀφ' ἑνός, ν' ἀκοῦμε καλύτερα, λ.χ. νά ἀντλοῦμε ἀπόλαυση ἀπὸ δύσκολα ἔργα, πού ἡ περιρρέουσα ιδεολογία μᾶς ἐμποδίζει ν' ἀκούσουμε, ἐνῶ, ἀφ' ἑτέρου, μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἀπόλαυσή μας ἀπὸ τήν μουσική προϋποθέτει σέ μᾶς τήν ὑπαρξή βαθύτερων ἐνδιαφερόντων –λ.χ. ὅτι ἡ ἀκρόαση δύσκολης μουσικῆς δέν περιορίζεται τό νά ἀποζητᾷ κοινωνική ἀναγνώριση, οὔτε ἡ ἀκρόαση «εύκολης» μουσικῆς στό νά θέλει ν' ἀκολουθήσει τόν συρμό. Πρὶν δεκαπέντε ἀκριβῶς χρόνια, ὅταν ξεκίνησε τό περιοδικό *Μουσικολογία* (τῆς Ὀλυμπίας Φράγκου-Ψυχοπαίδη), δέν ὑπῆρχαν Πανεπιστημιακά Τμήματα μουσικολογίας στήν Ἑλλάδα, οὔτε ὑπῆρχε μέχρι πέρυσι ἄλλο περιοδικό μου-

σικολογίας. Ἐδῶ ἔχουν γράψει σχεδόν ὅλοι οἱ Ἕλληνες μελετητές τῆς μουσικῆς (Κώτσιος, Γιάννου, Ξανθουδάκης, Λεωτσάκος, Ζῶτος, Φιδετζής, Ρωμανοῦ, Ζερβός, Μ. Δραγοῦμης καί ἄλλοι, ἐκτός ἀπὸ τήν ἴδια τήν Φράγκου-Ψυχοπαίδη).

Τό τχ. 14 τῆς *Μουσικολογίας* ἐκτός ἀπὸ ἕνα κείμενο τοῦ Ἀντόρνο «Γιά τόν φετιχιστικό χαρακτήρα τῆς μουσικῆς καί τήν παλινδρόμηση τοῦ τρόπου ἀκρόασης», περιέχει μελέτες γιά τήν ἐρμηνευτική αἰσθητική τόν 20ό αἰῶνα μέσω τῆς διδακτικῆς τοῦ πιάνου (Ν. Λαγουμιτζής), γιά τὰ μουσικοαισθητικά μοντέλα καί τήν μουσική ἀνάλυση (Ὁ. Φράγκου-Ψυχοπαίδη), γιά τήν 4η Συμφωνία τοῦ Σοστακόβιτς (Μ. Τοέτσος), γιά τὰ Ἰντερμέτζι τοῦ Μπράμς (Ν. Μαλιάρας) καί γιά τόν Φρ. Ντέλιους (Ι. Ζῶτος). Τό τχ. 15, πού κυκλοφορεῖ ἐντός τῶν ἡμερῶν, περιλαμβάνει μιά μελέτη γιά τόν σημαντικό θεωρητικό Χ. Σένκερ (Γ. Φιτσιώρης), μιά μελέτη βυζαντινῆς μουσικῆς (Γ. Παπαθανασίου-Ν. Μπούκας), ἕνα κείμενο γιά τήν ἐπίδραση τοῦ Γκαῖτε στόν Βέμπερν (Γ. Ζερβός) καί ἕνα γιά τήν τζάζ (Μ. Ἀλεξιάδης). (Διεύθυνση Ἱστοσελίδας: www.musicology.gr).

Γιῶργος Φαράκλας

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

Περιοδική ἔκδοση τῶν

Ἀρχείων Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας

Κυκλοφορεῖ τό τρίτο τεῦχος τῆς περιοδικῆς ἔκδοσης τῶν Ἀρχείων Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας (ΑΣΚΙ), τό *ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ*, ἀπό τίς ἐκδόσεις Θεμέλιο. Προϊόν συλλογικῆς προσπάθειας, τό περιοδικό ἀποτελεῖ ἕνα βῆμα, ὅπου παρουσιάζονται οἱ συλλογές καί οἱ δραστηριότητες τῶν Ἀρχείων Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας, καί φιλοξενοῦνται κείμενα συναφῆ μέ τή σύγχρονη κοινωνική ἱστορία.

Συμβολές γιά τή σκέψη καί τίς διαδρομές τοῦ Σεραφεῖμ Μάξιμου, μέ ἀνέκδοτες ἐπιστολές του πού ἀπόκεινται στά ΑΣΚΙ, συγκροτοῦν ἕνα ἀφιέρωμα στόν σημαντικό, ἀλλά σχετικά παραγνωρισμένο, μαρξιστῆ καί κομμουνιστῆ διανοούμενο. Παρουσιάζεται, ἐπίσης,

ἀνέκδοτο κείμενο τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικού, γραμμένο τίς παραμονές τῶν ἐκλογῶν τῆς 17ης Νοεμβρίου 1974, ὅπου κατατίθεται «εὐθύβολη ἀνάγνωση» τοῦ ποιητῆ γιά τήν κοινωνικοπολιτική συγκυρία τῆς μεταπολίτευσης, συνδυασμένη μέ ἀπομαγνητοφωνημένη μαρτυρία τῶν ἰδίων ἡμερῶν.

Στό τεῦχος αὐτό ἐπιχειρεῖται ἡ διεύρυνση τοῦ χρονικοῦ ὀρίζοντα τῆς ὕλης τοῦ περιοδικοῦ. Ἀνιχνεύονται οἱ ἐκδοτικές τύχες στήν Ἑλλάδα τοῦ κειμένου τοῦ Π. Κροπότκιν, *Πρός τοὺς Νέους*, ἀπὸ τήν πρώτη μετάφραση τό 1886 μέχρι τόν μεσοπόλεμο, ἐνῶ σέ ἄλλη προσέγγιση ἰχνηλατεῖται ἡ δράση τῆς ἀντικαθεστωτικῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» στή δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ.

Τά δημογραφικά τῆς κατοχῆς καί ὁ ἀγώνας γιά τήν ἐπιβίωση, οἱ πολιτικές διεργασίες, κατά τή μετεμφυλιακή περίοδο, ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 1956 ἕως τίς ἐπαφές τοῦ Ἀνδρέα Παπανδρέου μέ τήν ΕΔΑ τίς παραμονές τῆς χούντας, ἀλλά καί ἀρχειακές ἐνότητες τῆς Πανελλαδικῆς Ἑνώσεως Γυναικῶν, τοῦ ἀρχείου κειμένων Μίμη Θεοδωράκη, ἀρχείων καί βιβλιοθηκῶν στή Γαλλία μέ τεκμήρια ἐλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος, καθῶς καί στοιχεῖα γιά τήν «ἀνασυγκρότηση» τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου Μαρξιστικῶν Σπουδῶν βρίσκουν τή θέση τους στίς φιλόξενες σελίδες τοῦ Ἀρχειοταξίου, ἐνῶ ἡ ἀπώλεια τοῦ συνεργάτη τῶν ΑΣΚΙ καί εἰδικοῦ

γραμματέα τῆς Ἑταιρείας Νίκου Κέντρου ἔχει σέ αὐτές τό δικό της μερίδιο.

Στό τεῦχος συνεργάζονται οἱ: Σπ. Ἀσδραχάς, Ν. Γουλανδρῆς, Δ. Δημητρόπουλος, Ἄ. Ἐλεφάντης, Φ. Ἡλιοῦ, Α. Κάπολα, Β. Καραμανωλάκης, Γ. Κουκουλές, Χρ. Λοῦκος, Α. Ματθαίου, Ἡ. Νικολακόπουλος, Ι. Παπαθανασίου, Γ. Παπαθεοδώρου, Π. Πολέμη καί Τ. Σακελλαρόπουλος.

Τιμή τεύχος: 2.800 δρχ.

Κεντρική διάθεση: Ἐκδόσεις Θεμέλιο,
Σόλωνος 84, Ἀθήνα 106 80, τηλ. 36 08 180

Historein: Ἡ ἱστορία ὡς διακύβευμα: μορφές σύγχρονης ἱστορικῆς κουλτούρας Ἕνα συνέδριο

Ἡ ἱστορία τῶν ἱστορικῶν ἀσχολεῖται μέ τήν ἐξερεύνηση τοῦ παρελθόντος, μέ τήν ἀκρίβεια τῆς ἀναπαράστασής του, μέ τήν ἀναδόμηση τῶν σχέσεων, μέ τήν ἀνασυγκρότηση τῶν νοηματικῶν κωδίκων του. Ὡστόσο, τά γεγονότα καί τά ἀντικείμενα τοῦ παρελθόντος, τό ἴδιο τό παρελθόν, ἔχουν μιά δεύτερη ζωή. Αὐτή ἡ δεύτερη ζωή εἶναι διάχυτη στήν κοινωνία, μέ πολλαπλές καί διαφορετικές ἐκφράσεις πού ἀντιστοιχοῦν σέ πολλαπλές αἰσθήσεις ἱστορίας. Ζοῦμε μάλιστα τό ἐξῆς παράδοξο: σέ μιά ἐποχή στήν ὁποία ὁ νεωτερισμός καί ἡ τεχνολογική καινοτομία προβάλλεται ὡς καθολική ἀξία, τό παρελθόν καί ἡ ἱστορία ἐπιστρέφει μέ μεγάλη ἔνταση. Σέ μιά ἐποχή παγκοσμιοποίησης ἀνθεῖ ἡ λατρεία τοῦ ἰδιαίτερου. Αὐτή ἡ ἐνσωματωμένη στήν κοινωνία ἱστορία, αὐτή ἡ καθημερινή παραγωγή τῆς ἱστορίας δέν ἔχει γίνει ἀκόμη ἀντικείμενο ἱστορικῆς ἐρευνας. Παραμένει στό περιθώριό της ὡς «ἀναπαραστάσεις» τῆς ἱστορίας, ὡς «παραμορφώσεις» τῆς ἀκριβοῦς εἰκόνας τῆς ἱστορίας. Δέν μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει δηλαδή ἡ ἐνσωματωμένη στό παρόν ἱστορία, ἡ δεύτερη ζωή τῆς ἱστορίας καί τῶν ἀντικειμένων της, αὐτή καθεαυτή ἡ ἱστορική κουλτούρα τῆς ἐποχῆς μας καί οἱ μορφές της, οἱ διαδικασίες τῆς παραγωγῆς της, ἡ συναρμογή της μέ τίς κοινωνικές ἐξελίξεις, οἱ συνέπειές της στή βαθύτερη αἴσθηση πού ἔχουν οἱ ἄνθρωποι γιά τήν πορεία τῆς κοινωνίας. Κι ὅμως καθημερινά παρακολουθοῦμε συγκρούσεις γιά τό παρελθόν πού ἄλλοτε παίρνουν τή μορφή συμβολικῶν, ἀλλά μερικές φορές καί τή μορφή πραγματικῶν πολέμων. Οἱ συγκρούσεις αὐτές ἄλλοῦ ἠπιότερες, ἄλλοῦ ἐντονότερες, γύρω ἀπό τό ἓνα ἢ τό ἄλλο ζήτημα, χαρακτηρίζουν ὅλες τίς κοινωνίες.

Σκοπός τοῦ συνεδρίου εἶναι νά θέσει ὡς προβλήματα τά ζητήματα αὐτά πού ἀφοροῦν τήν παρουσία τῆς

ἱστορίας στό εὐρύτερο κοινωνικό πεδίο, νά ἐξερευνησε τήν ἱστορική κουλτούρα ὡς μιά δυναμική ἐπικοινωνιακή διαδικασία πού ἀφορᾶ τήν παραγωγή, τή διάχυση καί πρόσληψη μηνυμάτων καί ἐρμηνειῶν γιά τό παρελθόν, τίς διαδικασίες ἀνάγνωσης τοῦ παρελθόντος πού παράγει ἀντιλήψεις γιά τό παρόν καί προσδοκίες γιά τό μέλλον.

Στό πλαίσιο τοῦ συνεδρίου θά συζητηθοῦν μιά σειρά ἀπό θεματικές καί ἐρωτήματα ὅπως:

- Ἡ ἱστορία στή δημόσια σφαῖρα. Μηχανισμοί διάμρφωσης τῆς ἱστορικῆς κουλτούρας. Ἡ σχέση τῆς ἱστορίας μέ τήν πολιτική. Ἱστορική συνείδηση καί κοινωνικές ὁμάδες.

- Τά ἴχνη τῆς ἱστορίας στό χῶρο. Ἱστορικές ἀντιλήψεις καί συγκρότηση τοῦ χώρου. Τόποι μνήμης καί μνημεῖα. Ἡ «τουριστικοποίηση» τοῦ ἱστορικοῦ τοπίου.

- Ἡ κατασκευή τῆς ἱστορικῆς μνήμης (προγράμματα διάσωσης, διατήρησης, μεταγραφῆς σέ νέα μέσα). Μουσεῖα καί ἀρχεῖα. Ἡ ἰδιωτικοποίηση τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας σέ ἓνα νέο ὑπερεθνικό πλαίσιο.

- Μυθοπλαστικές ἀναπαραστάσεις. Ἡ λογοτεχνία, ὁ κινηματογράφος, ἡ τηλεόραση καί τό ντοκιμαντέρ ὡς παραγωγοί ἱστορικῶν σχημάτων.

- Τό δικαίωμα στήν ἱστορία. Προφορικές μαρτυρίες καί αὐτοβιογραφίες.

- Ἡ ἱστορία καί νέες τεχνολογίες. Χρήσεις τοῦ παρελθόντος στό Διαδίκτυο. Νέες μορφές κοινότητας καί ταυτότητας στό ψηφιακό περιβάλλον.

- Ἡ ἱστορία ὡς προϊόν. Ψηφιακές κατασκευές μέ ἱστορικό περιεχόμενο. Νέοι ἐπαγγελματικοί χῶροι καί ἀπασχόληση.

- Ἡ χρήση τῆς ἱστορίας στά Βαλκάνια μετά τό 1989.